

Diplomová práce

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra teologických věd

Diplomová práce

Romové a jejich postoj ke smrti a umírání v dnešní době: Romský pohřeb

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Tomáš Veber, Th.D.

Konzultant práce: Mgr. et Mgr. Karolina Diallo

Autor práce: Bc. Jana Vítková, DiS.

Studijní obor: Etika v sociální práci

Forma studia: kombinovaná

Ročník: třetí

2014

Prohlášení o samostatném zpracování práce a souhlas se zveřejněním práce v databázi STAG

Diplomová práce v nezkrácené podobě

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

28. března 2014

.....
Bc. Jana Vítková, DiS.

Poděkování

Děkuji vedoucímu diplomové práce Mgr. et Mgr. Tomáši Vebrovi, Th.D. a konzultantce diplomové práce Mgr. et Mgr. Karolině Diallo za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

OBSAH

ÚVOD.....	5
1 Něco málo obecně o smrti, životě po smrti a pohřebních rituálech	9
2 Postoj Romů ke smrti a umírání v době minulé	13
2.1 Dějiny Romů od jejich odchodu z Indie do 19. století v kontextu se smrtí a umíráním	13
2.2 Dějiny Romů související se smrtí a umíráním ve 20. století.....	15
3 Postoj Romů ke smrti a umírání v době současné.....	24
3.1 Romové a jejich pohled na smrt.....	24
3.2 Romové a jejich víra v revenantismus	28
3.3 Romské tradice pohřbívání: Romský pohřeb	34
3.4 Pohřební tradice Romů a majoritní společnosti	52
4 Shrnutí teoretických a praktických poznatků diplomové práce	55
ZÁVĚR	60
Seznam použitých zdrojů	64
Seznam příloh.....	69
Abstrakt	106
Abstract.....	107

ÚVOD

Smrt a umírání ... dva fenomény, o kterých většina lidí dnes nerada mluví či ani nechce mluvit, dalo by se říci, že jsou to jakási tabu v životě člověka. Alespoň takto to ve svém širokém okolí vnímám já.

Obecně vzato mají lidé ze smrti a umírání strach a neví, jak ho mají překonat, jak se s ním vyrovnat, vytěšňují ho. Řekla bych, že tento postoj je dán dnešní dobou, odvíjí se od postoje majoritní společnosti. V minulosti byli smrt a umírání běžnou součástí lidského života. Lidé žili a byli vychováváni v tradičních domácnostech, jejichž součástí byli i staří a nemocní. Oba zmíněné fenomény se odehrávaly doma v rámci rodiny, pro člověka bylo tedy daleko snazší se s těmito životními událostmi a strastmi vyrovnat a postupně se na ně připravit, smířit se s tím, že dříve nebo později bude takto ukončen život každého člověka, to znamená, že i jeho. Dnes je tomu však jinak, tradiční rodiny již neexistují, trendy v soužití populace se mění, lidé neumírají doma, jako tomu bylo kdysi, umírají v nemocnicích, v domovech pro seniory či jiných institucích, často umírají osamoceni bez pomoci a přítomnosti svých blízkých, s pocitem nepřipravenosti se na příchozí, smrt se tak pro mnohé z lidí stává neosobní.

I přesto všechno je ale také pravdou, že se se smrtí a umíráním setkáváme prakticky neustále během svého každodenního života, i když, se nás bezprostředně nedotýkají. Masová média v podobě rádia, televize, novin i internetu nás dnes a denně informují o zprávách souvisejících se smrtí a umíráním, a to například o přírodních katastrofách, o ozbrojených konfliktech, o teroristických útocích, o obětech násilných trestných činů, o nehodách, o smrti slavných i známých osobností a jiných podobných zprávách. Dokonce současné televizní kanály mají ve svých programech dokumenty, filmy a seriály, ve kterých jsou smrt a umírání nutnou a neoddělitelnou součástí děje. Smutnou stránkou věci je, že jsou tyto fenomény v poslední době využívány i ke komerčním účelům. Touto, pro mě stinnou a neetickou stránkou, se zde však zabývat nechci, a proto se vrátím k danému tématu. Takže ano, s oběma již mnohokrát uvedenými fenomény se setkáváme až příliš často, máme mnoho možností se nad nimi zamyslet a připravit se na ně, smířit se s tím, že jsou a i nadále budou nedílnou součástí našeho lidského života, jeho přirozeným vyvrcholením. Jsou zkrátka naší budoucností, ať už si to připustit chceme či nechceme.

Doposud jsem psala o mnou vnímaných postojích majoritní společnosti, a tudíž bych se měla zmínit i o postojích společností minoritních. Menšin je však mnoho, a proto se chci konkrétně věnovat menšině romské, se kterou již jako terénní sociální pracovník sedm let pracuji. Ze zkušenosti vím, že smrt a umírání jsou samotnými Romy vnímány a prožívány daleko jiným způsobem, než je tomu v majoritě, jsou opředeny různými tradicemi, zvyky a magickými prvky s charakteristickými specifiky právě pro romskou komunitu. Jaké postoje to tedy jsou a o jakých prvcích se zde zmiňují? To bych chtěla právě reflektovat ve své diplomové práci, kterou jsem nazvala „*Romové a jejich postoj ke smrti a umírání v dnešní době: Romský pohřeb*“. Cílem mé diplomové práce tedy bude reflexe pohledu Romů na smrt a umírání, včetně jejich specifik (zvyky, rituály, tradice), a to s ohledem na dnešní dobu. Zajímá mě, jaké tradice v souvislosti se smrtí a umíráním Romové dodržují, zda tyto tradice dodržuje i nejmladší romská generace, jaká jsou specifika jejich postoje ke smrti.

Má diplomová práce nebude členěna na část teoretickou a praktickou, jako to bývá zvykem, chtěla bych, aby se obě části navzájem prolínaly a doplňovaly. Práce bude rozčleněna do čtyř kapitol. Celá práce bude vztažena převážně na Romy žijící v České republice.

V první kapitole práce se budu zabývat smrtí, životem po smrti a pohřebními rituály, a to především v obecné rovině. Chtěla bych zde zohlednit i psychologickou stránku smrti a strachu z ní pramenícího.

Druhá kapitola práce bude stručně popisovat dějinnou historii Romů související s jejich smrtí a umíráním, a to v době od odchodu Romů z Indie do 20. století. Touto kapitolou bych chtěla poukázat na to, že romské tradice související s fenomény smrti a umírání byly ovlivňovány kulturami, se kterými se Romové setkávali na svých cestách v různých časových obdobích. Mimo jiné zde zachytím pronásledování a perzekuci Romů, jejich nucené přizpůsobování se majoritní společnosti, ztrátu a opětovné nalezení jejich kulturní identity.

Třetí kapitola diplomové práce se bude věnovat současnému postoji Romů ke smrti a umírání. Chtěla bych zde zohlednit jejich víru v duchy zemřelých a v posmrtný život. V této kapitole se dále zaměřím na tradiční pohřební zvyky, které Romové dodržují, aby tak usnadnili odchod zesnulého do druhého světa.

Ve čtvrté a zároveň poslední kapitole budou shrnuty veškeré poznatky z předchozích třech kapitol. Poslední kapitola by měla být právě tou zmiňovanou reflexí postoje Romů ke smrti a umírání v dnešní době.

Při zpracovávání teoretických poznatků, které budou v práci uvedeny, budu vycházet zejména z odborné literatury, z internetových zdrojů či jiných dalších zdrojů. Klíčovými autory budou: Pavel Říčan¹, Olga Nešporová², Jana Horváthová³, August Fraser⁴, Klára Samková⁵, Eva Davidová⁶ a další.

Pro výzkumné šetření si zvolím metodu kvalitativního výzkumu. Jako techniku použiji nestandardizovaný rozhovor. Výzkum bude prováděn v Milevsku v období mezi prosincem 2013 a lednem 2014. Výzkumný vzorek bude tvořit 15 respondentů.

Jelikož pracuji na Městském úřadu Milevsko jako terénní sociální pracovnice se zaměřením na milevskou romskou komunitu již skoro sedm let, bude pro mě snadné navázat kontakt s romskými respondenty. Pro výzkum budou tedy vybráni takoví respondenti, za kterými v daný den v rámci svého zaměstnání půjdu.

Rozhovory s respondenty budou prováděny v jejich přirozeném domácím prostředí. Hned na počátku rozhovoru budou seznámeni s tím, že píše diplomovou práci na téma „*Romové a jejich postoj ke smrti a umírání v dnešní době: Romský pohřeb*“, dále s tématem rozhovoru, s účelem a způsobem získávaných informací. Všichni respondenti by měli s rozhovorem souhlasit, v případě jejich nesouhlasu rozhovor proveden nebude. Domnívám se, že rozhovory budou různě dlouhé, respondentům ponechám dostatečný prostor pro volnou formulaci odpovědí. Informace ze získaných rozhovorů budou zaznamenávány, jak písemně, tak i na diktafon. Předpokládám, že přepis dat, vzhledem k množství získaných informací, nebude zcela doslovný. Respondenti budou informováni o tom, jak rozhovory ve své práci využiji. Základní podmínkou pro zveřejnění rozhovorů bude jejich předchozí souhlas. Při zpracování

¹ ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. Praha: Portál, 2004. ISBN 8-7367-124-7. nebo též. ŘÍČAN, P. *S Romy žít budeme – jde o to jak*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-250-5.

² NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. ISBN 978-80-7325-320-2.

³ HORVÁTHOVÁ, J. *Historické osudy Romů od jejich odchodu z Indie do 19. století*. In KOLEKTIV AUTORŮ. *Romové – O Roma. Tradice a současnost – Angoder the akának*. Brno: Moravské zemské muzeum/SVAN; Muzeum romské kultury, 1999. ISBN 80-902476-1-X. nebo též HORVÁTHOVÁ, J. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha: společnost Člověk v tísni, společnost při ČT, o.p.s. v nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN neuváděno.

⁴ FRASER, A. *Cikáni*. Praha: Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-212-X.

⁵ SAMKOVÁ, K. A. *Romská otázka: Psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*. Praha: Blinkr, 2011. ISBN 978-80-87579-03-9.

⁶ DAVIDOVÁ, E. *Romano Drom – Cesty Romů*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1995. ISBN 80-7067-533-8.

praktických poznatků, které uvedu v práci, budu tedy vycházet z provedených rozhovorů s respondenty, jména respondentů použitých v práci budou smyšlená.

1 Něco málo obecně o smrti, životě po smrti a pohřebních rituálech

Obecně vzato je smrt sama o sobě tématem, které je neoddělitelnou součástí biodromální psychologie⁷ a současně je i neodmyslitelnou součástí života člověka jako kulturního jedince. Nejedná se tedy pouze o holý biologický fakt ve smyslu toho, že organismus jedince umírá a tím pak dochází k zániku jeho života, ale jde též o vědomí člověka o smrti, kterým⁸ „platí za uvědomělou existenci, za svou tvořivost, za štěstí, jímž je lidský vztah, za řeč a poezii, za kulturu a za všechno, co zakládá jeho lidství. A toto vědomí smrti zároveň hluboce ovlivňuje, ať chceme, nebo nechceme – všechno naše jednání, cítění a myšlení.“⁹

Ve své podstatě je smrt jedním ze základních témat v lidském životě, protože byla a stále je přítomna v každé době, v každé kultuře a v každém vývojovém období člověka. Pro každého lidského jedince znamená úplně něco jiného. Dítě, dospělý i starý člověk smrti rozumí, přistupuje k ní, smiřuje a vyrovnává se s ní, řeší jí a hledá její smysl zcela odlišně, pokaždé však těžce a bolestně.¹⁰

Smrt je z psychologického hlediska velmi komplikovanou strukturou představ, emocí a myšlenek.¹¹ Je nevyhnutelným a definitivním ukončením lidského života, stavem, kdy člověk přestává existovat, stává se mrtvým tělem, nevnímá, nemyslí, necítí. Vše, čím se během svého života projevoval, se nenávratně ztrácí.¹² Odborná literatura dokonce uvádí, že život je podmíněn smrtí člověka a současně je smrt podmínkou života člověka.¹³

V minulosti byla smrt vnímána jiným způsobem, než je tomu dnes, a to proto, že se lidé s umíráním a se smrtí setkávali přímo, ve své rodině, čímž máme na mysli tradiční velké rodiny, jejichž součástí byli staří a nemocní lidé. Smrt byla v této době považována za přirozenou součást lidského života. V současnosti je otázka smrti a umírání odsouvána do pozadí, na samý okraj lidských myšlenek, je zapomínána,

⁷ Biodromální psychologie studuje životní cestu lidského jedince.

⁸ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. s. 363.

⁹ ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. s. 363.

¹⁰ Srov. PŘÍHODA, V. *Ontogeneze lidské psychiky IV: Vývoj člověka v druhé polovině života*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974. ISBN neuvedeno. s. 455-457. též srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. s. 363-371.

¹¹ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. s. 367.

¹² Srov. Tamtéž. s. 363.

¹³ Srov. PŘÍHODA, V. *Ontogeneze lidské psychiky IV: Vývoj člověka v druhé polovině života*. s. 455-457.

i přesto, že se s ní ve skutečnosti neustále setkáváme. Stává se neosobní, je vytlačována mimo rodinu, do různých institucí jako jsou například nemocnice. Případné pomyšlení na smrt v nás vyvolává strach, hrozbu, obavy. Strach ze smrti pak může přerůst v úzkost. Člověk má strach z toho, co s ním bude po smrti, co se stane s jeho já nebo co bude s jeho duší. Strach ze smrti je projevem vůle k sebezáchově, je pevně zakódován v našich instinktech. Je jen na člověku, jak se s ním vyrovná, zda tento strach oslabí a zda se s ním naučí žít bez velkého utrpení.¹⁴

Erikson v souvislosti se smrtí mluví o ego integritě a naproti tomu staví zoufalství, říká, že:¹⁵ „*individuální život je náhodný průsečík jediného životního cyklus jediným úsekem historie; a že pro něj veškerá lidská integrita stojí a padá s oním jediným stylem integrity, na němž se podílí. ... Nedostatek či ztráta takové akumulované integrace se projevuje strachem ze smrti: ten jeden a jediný životní cyklus není přijímán jako konečný dar života. Zoufalství vyjadřuje pocit, že se čas již krátí, že je ho příliš málo k pokusu začít nový život a vyzkoušet alternativní cesty k integritě.*“¹⁶

Člověk si uvědomuje vlastní smrtelnost, zároveň si však uvědomuje i smrtelnost druhých lidí, především lidí, kteří jsou mu v životě nejbližší a pokud k tomu ještě přidáme silné emoce, protože ty jsou s jedním i s druhým vědomím spojené, získáme téma, které můžeme jakkoli různě uchopit, interpretovat, přisoudit mu význam či formu, ale také na něj můžeme odpovědět například s pomocí víry některého z náboženství, a to tak, že smrtí život nekončí, naopak, pokračuje jinou formou bytí, mluvíme zde o posmrtném životě.¹⁷

„*Náboženství většinou ujišťují člověka o tom, že konec života na zemi je pouhým oddělením těla a ducha či duše a že zánik těla nemá vliv na další existenci duše/ducha. Smrt je tak v mnohých náboženstvích chápána jako začátek nového života. Proti této perspektivě stojí moderní ateistický náhled zdůrazňující konečnost, podle něhož smrt těla znamená naprostý konec člověka a jeho další existence je vyloučena. Posmrtný život nebyl doposud jednoznačně prokázán, a není tedy považován za reálný.*“¹⁸

Člověk si v současnosti v podstatě může zvolit jednu ze tří možných eventualit, jak si odpoví na otázku, co je po smrti, zda existuje posmrtný život či nikoli.

¹⁴ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. s. 363-371. též částečně srov. PŘÍHODA, V. *Ontogeneze lidské psychiky IV: Vývoj člověka v druhé polovině života*. s. 455-457.

¹⁵ Srov. ERIKSON, E. H. *Dětství a společnost*. Praha: ARGO, 2002. ISBN 80-7203-380-8. s. 243-244.

¹⁶ ERIKSON, E. H. *Dětství a společnost*. s. 243-244.

¹⁷ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. s. 363.

¹⁸ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*. s. 81.

První eventualitou je, že ho osloví náboženská tradice a on se ztotožní s křesťanským pojetím posmrtného života, mluvíme zde o takzvaném bytí v nebi či v pekle. Pokud si zvolí eventualitu druhou, ztotožní se s pojetím přírodních věd, které zřetelně konstatují, že tělo člověka není schopno přežít smrt, po smrti je tělo vystaveno hnilobě a zkáze. Přírodní vědy zastávají názor, že smrt je definitivním koncem života člověka. Nicméně však doposud nevyvrátily možnost jiného bytí než je bytí smyslově vnímatelné. Třetí a poslední eventualitou, jak vyřešit otázku života po smrti, je přijetí nového synkretistického způsobu víry, která staví na pojetí mimokřesťanských náboženských tradic a poukázáním na vědy nebo spíše na nevědy se snaží dokázat, že smrtí život člověka nekončí. Příkladem poslední eventuality je víra v reinkarnaci či v jiné formy posmrtného života.¹⁹

Všechny uvedené eventuality mají jedno společné, a to, že po smrti zůstává mrtvé tělo či řekněme to trochu jinak, tělesné pozůstatky zesnulého. A nyní vyvstává otázka, co s těmito pozůstatky uděláme. Možnou odpovědí na tuto otázku jsou pohřební rituály a obřady nesoucí v sobě zvyky a zásady, které se od sebe mohou v závislosti jednotlivých kultur, společenských organizací, náboženství, regionu a demografických zdrojů navzájem odlišovat.²⁰

Nicméně je nutné zmínit i to, že mnohé společnosti vnímají i smrt jako proces, jako jakousi cestu, a proto nemůžeme říci, že pohřební rituály začínají až po smrti, ale už těsně před smrtí. V minulosti byla za takový rituál například považována knězem udělená svátost posledního pomazání umírajícímu. Rituál posledního pomazání se uchoval do dnešní doby. Posmrtné pohřební rituály tvoří: příprava mrtvého těla, pohřební obřad, pohřbení mrtvého těla do země či jeho kremace, uložení ostatků, truchlení a vzpomínkové obřady.²¹

Pohřební obřad s pohřbením mrtvého těla do země nebo jeho kremace a následné uložení ostatků jsou prvotně sociální záležitostmi, při které by mělo dojít k uznání a k ocenění života mrtvého člověka. Při pohřbu mrtvý člověk umírá jakoby znovu, podruhé, ale tentokrát pro ostatní, kteří se pohřbu zúčastňují. Právě při pohřbu

¹⁹ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*. s. 81-82.

²⁰ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. s. 363-371. též částečně srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*. s. 102-112.

²¹ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*. s. 109-110.

si uvědomují jeho smrt, hodnotí jeho život a zároveň vytvářejí kolektivní památku a pietní vztah k mrtvému, kterým je prodloužen jeho život až za meze smrti.²²

Pohřební rituály by měly být pomocí vedoucí k vyrovnání se člověka se smrtí, s jeho smutkem, který k loučení s mrtvým neodmyslitelně patří. Člověk by měl smutek a s tím související truchlení prožít naplno. Některé kultury mají pro truchlení jasně předepsané pravidla i dobu trvání, které jim pomáhají truchlit přiměřeným způsobem.²³

²² Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*. s. 196.

²³ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. s. 374. též částečně srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*. s. 102.

2 Postoj Romů ke smrti a umírání v době minulé

Chceme-li se zabývat Romy a jejich postojem ke smrti a umírání v současnosti, měli bychom tak trochu nahlédnout i do jejich dějinné minulosti, během níž Romové po několik století putovali různými zeměmi světa, v nichž se vždy minimálně chvíli zdržovali a seznamovali se tak s jinými kulturami, zvyky a tradicemi, které mohly jejich postoj ke smrti a umírání značně ovlivnit. V žádném případě zde nechci dopodrobna popisovat dějiny Romů, ale pokládám za důležité zmínit se o okamžicích jejich života souvisejících právě se smrtí a umíráním.

2.1 Dějiny Romů od jejich odchodu z Indie do 19. století v kontextu se smrtí a umíráním

Za pravlast všech Romů je považována Indie, kterou sami Romové postupně opouštěli v období mezi 3. až 10. stoletím nám z neznámých důvodů. Příčinami jejich cest mohly být například války, hladomory, ...²⁴

Romové odcházeli z indického subkontinentu v několika migračních vlnách, při svém putování procházeli různými zeměmi světa. Do evropských zemí přišli přes Persii, Arménii, Byzantskou říši a Balkánský poloostrov. V těchto zemích se vždy určitou dobu zdržovali anebo se v nich i usazovali. Během svých cest z původní vlasti poznávali odlišné kultury, jiná náboženství, jazykové dialekty či jiné oblasti lidského života, ze kterých si přebírali pouze některé prvky a tradice, které si následně upravovali podle svých potřeb a představ.²⁵

Romové si ze své pravlasti odnesli hinduismus a jeho tradici zakořeněnou ve zvycích, v bytí člověka, ve způsobu života, v chování, v myšlení, v jednání, v příbuzenských či partnerských vztazích a podobně.²⁶ Původní předkové dnešních Romů byli součástí indického kastovního systému pojmenovaného džátí (kasta), který přetrvával do nedávné minulosti a v mnoha detailech se uchovává až do dnešní

²⁴ Srov. FRIŠTENSKÁ, H., VÍŠEK, P. *O Romech (na co jste se chtěli zeptat). Manuál pro obce*. Praha: VCVS, o.p.s., 2002. s. 19.

²⁵ Srov. HORVÁTHOVÁ, J. *Historické osudy Romů od jejich odchodu z Indie do 19. století*. s. 15-19.

²⁶ Srov. ŘÍČAN, P. *S Romy žít budeme – jde o to jak*. s. 55.

doby.²⁷ Podstatnou a velmi důležitou součástí hinduismu, která v romských rodinách stále doznívá a přežívá, je právě zmiňovaný kastovní systém, a to především proto, že Romové věří, že porušením kastovních pravidel dojde k poškození karmy. V případě porušení kastovních pravidel v kombinaci s křesťanskými tématy dochází k nesnázím posmrtného života. A právě víra Romů v kastovní systém je základem jejich kultury, i přesto, že si to mnohdy sami už neuvědomují. Pomocí této víry byli dříve schopni vysvětlit to, co je pro ně nedotknutelné, dnes už tomu tak není, ale přesto v nedotknutelnost stále věří.²⁸

Při procházení evropskými zeměmi Romové vystupovali jako křesťané usilující o nápravu. Na základě účelově vyprávěných příběhů a bájí dokonce získávali císařské nebo i papežské ochranné listy, které je měly na cestě územím chránit a pomoci jim získat si podporu tamního obyvatelstva. Evropské obyvatelstvo bylo vůči kajícím se poutníkům zpočátku tolerantní a chápavé, ale toto příznivé přijetí nemělo dlouhého trvání. Postoj obyvatelstva se postupně změnil od blahosklonnosti v nedůvěru, a to proto, že deklarované snahy Romů o nápravu nebyly příliš zjevné.²⁹

Romové se při vstupu na evropský kontinent hlásili k víře, která na daném území a v dané společnosti převládala, víru si však upravovali dle svých potřeb a představ. Ve skutečnosti byla jejich víra spojením prvků z nově poznávaných a přejatých náboženských představ a i zároveň prvků z prastarých orientálních kultur, které souvisely s vyznáváním sil přírody, animismu a tak podobně.³⁰ Církev ale poměrně brzo odhalila falešně kající se poutníky a v roce 1427 byli Romové pařížským arcibiskupem exkomunikováni z církve, protože dodržovali jen málo z křesťanských zásad.³¹

Z evropských zemí byli Romové na základě různých nařízení, které pak byly vydávány průběžně, vyháněni, pronásledováni, mučeni a dokonce i zabíjeni. Zabití Roma nebylo v 16. století v Evropě žádným zločinem.³²

První z dochovaných zmínek o putování Romů českými zeměmi jsou datovány do 15. století. V českých zemích byli Romové prvotně přijímáni prakticky stejně

²⁷ Srov. HÜBSCHMANOVÁ, M. *Šaj pes dovakeras - Můžeme se domluvit*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 1998. ISBN 80-7067-905-0. s. 22-23.

²⁸ Srov. SEKÝT, V. *Romské tradice a jejich konfrontace se současností*. In *Romové ve městě. Sborník přednášek z XVI. konference*. Praha: Společnost sociálních pracovníků ČR, 2006. s. 73.

²⁹ Srov. HORVÁTHOVÁ, J. *Historické osudy Romů od jejich odchodu z Indie do 19. století*. s. 18-19.

³⁰ Srov. Tamtéž.

³¹ Srov. ŘÍČAN, P. *S Romy žít budeme – jde o to jak*. s. 14.

³² Srov. HORVÁTHOVÁ, J. *Historické osudy Romů od jejich odchodu z Indie do 19. století*. s. 19.

jako v zemích evropských, s tolerancí a pochopením, i zde se však postupem času názor obyvatelstva změnil. Období důvěry, přátelství a blahosklonného přijetí vystřídal období nedůvěry a útlaku, s nímž souhlasila i tehdejší katolická církev.³³

Podobně jako tomu bylo v jiných zemích i na našem území byli Romové na základě královských nařízení vypovídáni ze země, mučeni a pronásledováni. Způsoby pronásledování Romů se odlišovaly svou dobou a místem. Jedním z příkladů pronásledování Romů bylo pořádání honů, při nichž bývali dopadeni a beztrestně zabiti.³⁴ Jako další příklad můžeme uvést způsob vlády Leopolda I., který Romy ze svého území vypověděl a o několik let později je prohlásil za psance, kdokoli je na setkání mohl beztrestně zastřelit jako škodnou zvěř. Pokud došlo k jejich zadržení, byli odsouzeni k trestu smrti, ten se časem vztahoval i na romské ženy. Tímto postojem se však nevyznačovali všichni panovníci, někteří měli k Romům daleko vstřícnější postoj, za jejich vlády byli místo represí asimilováni a usazováni, což s sebou pro vybrané Romy či jejich rody přinášelo mnoho omezení, například v podobě dodržování povinné docházky dětí do školy nebo v povinnosti návštěv bohoslužeb. Romové se na základě očekávání měli stát řádnými křesťany.³⁵ Stejně jako ostatní poddaní museli vyznávat víru tehdejší šlechty.³⁶

Bohužel i přes popisovaný vstřícný postoj několika panovníků, v následujících stoletích stále docházelo k perzekuci a útlaku Romů, k jejich vyhánění ze země, trestání tresty smrti, ať již popravou či oběšením, tělo oběšence pak bývalo připevněno na šibenici řetězy a mělo sloužit jako odstrašující případ.³⁷

2.2 Dějiny Romů související se smrtí a umíráním ve 20. století

V této kapitole se zaměřuji na dějinnou historii Romů související se smrtí a umíráním v průběhu 20. století. Krátce se zmiňuji o jejich životě v období první republiky, podrobněji už popisuji perzekuci a genocidu Romů za druhé světové války, kdy nacistická nadvláda úplně potlačila romskou identitu a jejich tradiční kulturu.

³³ Srov. FRASER, A. *Cikáni*. s. 269-270.

³⁴ Srov. ŘÍČAN, P. *S Romy žít budeme – jde o to jak*. s. 15.

³⁵ Srov. FRASER, A. *Cikáni*. s. 269-270.

³⁶ Srov. MANN, A. B. *Vztah Rómov k viere*. In *Pastorácia Rómov*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2009. ISBN 978-80-89096-39-8. s. 21.

³⁷ Srov. NEČAS, C. *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002. ISBN 80-244-0497-4. s. 23-33. též srov. BARŠA, P. *Politická teorie multikulturalismu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. ISBN 80-7325-020-9. s. 264-273.

Ke konci kapitoly se zabývám migrací Romů po druhé světové válce ze Slovenska na naše území, která probíhala v několika vlnách a vlivem tohoto stěhování na uchování si romských tradic, jejichž součástí jsou jednoznačně zvyky, rituály a obřady svázané se smrtí a umíráním. Nakonec popisují proměny v období komunismu a v období po sametové revoluci.

Vznik první republiky pro Romy zpočátku neznamenal žádnou podstatnou změnu oproti době předchozí, a to i přesto, že byli uznáni za svébytnou národnostní menšinu.³⁸ I nadále se pokračovalo v uplatňování dříve vydaných zákonů, díky nimž byli cizí Romové vyhošťováni ze země či z daného území. Mluvíme zde o zákonech, které vymezovaly způsoby trestání nebo vydávání dokladů pro usazené Romy. Takovým prvotním pokusem o asimilaci bylo přijetí zákona o potulných cikánech v roce 1927, který se soustřeďoval na Romy, tuláky a osoby žijící cikánským způsobem života. Všichni, kdo spadali do těchto kategorií, se o rok později museli podrobit soupisu, na základě kterého jim pak byly vydány takzvané Cikánské legitimace, sloužící jako průkazy totožnosti.³⁹ Soupis Romů, tuláků a osob žijících cikánským způsobem života obsahoval informace pouze o Romech, kteří žili kočovným způsobem života, potulovali se, nikoli o Romech, kteří se v předchozích staletích na našem území usadili.⁴⁰ Zmíněný zákon umožňoval státní správě zakázat držitelům těchto legitimací vstup na určitá společenská místa, odebírat romské děti z rodiny z důvodu kočování a tak podobně. Všechna uvedená opatření byla diskriminujícího charakteru. I přes vydání tohoto diskriminačního zákona pokračovala integrace Romů do většinové společnosti, kterou násilně přerušila až nacistická perzekuce.⁴¹

Nacistické Německo považovalo některé skupiny obyvatelstva, mezi něž patřili mimo jiné i Romové, za méněcenné. Tyto skupiny lidí neměly právo na život ve společnosti.⁴² Romové byli nacistickou společností považováni za takzvané asociály neboli tuláky, žebráky, povaleče a lidi štítící se práce, nedodržující normy majoritní

³⁸ Srov. *Historie Romů na území České republiky*. [online]. ©1997-2014, [cit. 2014-01-15]. Dostupné na WWW: <<http://romove.radio.cz/cz/clanek/18785>>.

³⁹ Srov. LHOTKA, P. *Romové v první Československé republice*. In KOLEKTIV AUTORŮ. *Romové – O Roma. Tradice a současnost – Angoder the akának*. Brno: Moravské zemské muzeum/SVAN; Muzeum romské kultury, 1999. ISBN 80-902476-1-X. s. 25-26.

⁴⁰ Srov. HAIŠMAN, T. *Romové v Československu v letech 1945-1967, vývoj institucionálního zájmu a jeho dopady*. In *Romové v České společnosti. Sešity pro sociální politiku*. Praha: Socioklub, 1999. ISBN 80-902260-7-8. s. 138.

⁴¹ Srov. LHOTKA, P. *Romové v první Československé republice*. s. 25-26.

⁴² Srov. MANN, A. B. *Romský dějepis*. Praha: Fortuna, 2001. ISBN 80-7168-762-6. s. 13.

společnosti a ohrožující čistou rasu, a proto měli být a byli pronásledováni, vězněni a následně i organizovaně zabíjeni ve vyhlazovacích táborech.⁴³

Období druhé světové války a samotný vznik Protektorátu Čechy a Morava byli v životě českých Romů, potažmo všech Romů žijících na území Čech, tou nejsmutnější, nejděsivější a nejtragičtější kapitolou jejich tehdejšího života.⁴⁴

V listopadu 1939 byli Romové nařízeným výnosem protektorátního ministerstva vnitra vyzváni k okamžitému usazení, a to ve lhůtě do dvou měsíců. Těm, kteří se usadit nechtěli a výnos nerespektovali, dále pokračovali v potulce a kočování, bylo vyhrožováno, že budou zařazeni do kárných táborů, pokud se nařízení nepodřídí. Kárné pracovní tábory na území Čech byly otevřeny o rok později v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu.⁴⁵ Od roku 1942 se táborům neříkalo kárné, přejmenovaly se na sběrné a následně na cikánské, a to vše v souladu s nařízením o preventivním potírání zločinnosti.⁴⁶

Čeští Romové však nebyli internováni jen v táborech v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu, ale i v koncentračním táboře v Terezíně, o kterém při provedeném rozhovoru vyprávěla respondentka Olga: „*Terezín nebyl cikánský tábor, byl židovský tábor. Kolik tam bylo nás Cigánů, netuším, roky utíkaly a počty se měnily. Dodnes nevím, proč nás poslali právě tam nebo proč nás vůbec někde posílali, moje rodina nikomu nic neudělala. Maminka říkala, že je to proto, že jsme prostě Cigáni, pro Němce jsme byli póvlem, špínou, která si nezasloužila žít, jenže my jsme taky lidi, pořád jsme byli, tak proč nám to udělali, o co byli víc než my? O naprosto nic.*“⁴⁷ Paní Olga při prováděném rozhovoru předložila důkaz o své internaci v koncentračním táboře v Terezíně, a to rozhodnutí o přiznání odškodnění, v jehož odůvodnění byla vymezena přesná doba její internace v koncentračním táboře.

V červenci 1942 vydal generální ředitel neuniformované protektorátní policie výnos o potírání cikánského zlořádu, v němž bylo obsaženo odůvodnění pronásledování českých a moravských Romů a Sintů. Následovalo vypracování soupisu všech Romů, míšenců a osob žijících cikánským způsobem života. V provedeném soupisu bylo

⁴³ Srov. *Lety u Písku, místo, o kterém se nesmí mlčet*. In Výukové DVD Památníku Lidice a Úřadu vlády České republiky. DVD. Praha: Památník Lidice a Úřad vlády České republiky, 2011.

⁴⁴ Srov. MANN, A. B. *Romský dějepis*. s. 13 – 16.

⁴⁵ Srov. NEČAS, C. *Holocaust Romů v letech 1939-1945*. In KOLEKTIV AUTORŮ. *Romové – O Roma. Tradice a současnost – Angoder the akának*. Brno: Moravské zemské muzeum/SVAN; Muzeum romské kultury, 1999. ISBN 80-902476-1-X. s. 29.

⁴⁶ Srov. FRASER, A. *Cikáni*. s. 274.

⁴⁷ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Olga. s. 101-103.

zapsáno 6500 osob a jedna třetina z tohoto počtu byla okamžitě internována v cikánských táborech,⁴⁸ kde se problém romské otázky začal řešit na základě rasového podtextu a hlavně nekompromisně. Po příchodu do tábora museli Romové odevzdat veškerý svůj cenný majetek, ponechat si mohli jen oblečení a běžné věci pro každodenní potřebu.⁴⁹ „*Když jsme přišli do Terezína, sebrali nám všechno, mamince prstýnek od tatínka, doklady, zůstalo nám jen staré oblečení.*“⁵⁰

Podmínky pro život Romů v cikánském táboře byly katastrofální. Pobyt jim byl zajištěn v dřevěných domcích, dříve určených pro letní sezónu, bydlení v zimním období zde bylo velmi kruté. Navíc Romové přišli do tábora v létě a v zimě si museli vystačit pouze s oblečením, které si při nástupu přinesli. Trpěli nedostatkem soukromí, protože kapacita tábora byla několikanásobně přetížena a tak se v domku tísnilo víc rodin pohromadě, každá rodina měla vytyčeno místo ke spánku.⁵¹

Romové v táboře hladověli, mnohdy trpěli podvýživou, příděl jídla byl velmi malý a vzhledem k nucené a těžké práci, kterou vykonávali, nedostatečný.⁵² „*Otec byl zařazen k výkopům, práce to byla těžká. V táboře jsme dostávali jen málo jídla, otec kus svého jídla rozděloval mezi nás děti, vždy dělal vše jen pro nás a pro maminku. Tím, jak hladověl, ztrácel sílu při práci, často měl ruce rozedrané až do krve, maminka mu je ošetřovala, jak se dalo.*“⁵³ Pracovní povinnost se nevztahovala jen na muže, ale i na ženy, staré a děti ve vyšším věku. Muži pracovali často mimo tábor na stavbě dálnice, v lomech, kde těžili kámen, prováděli výkopové práce či zpracovávali polomy v lese. Ženy se staraly o běžný chod tábora, pečovaly o malé děti, praly prádlo, čistily tábor a tak podobně.⁵⁴

Těžký život Romů v táboře umocňovaly i špatné hygienické podmínky. V cikánském táboře v Letech u Písku byla až do roku 1942 pouze jedna studna, což znamenalo malý příděl pitné vody, vězni se museli chodit mít do nedalekého rybníka. V důsledku špatných hygienických podmínek se v táboře objevovaly vši,

⁴⁸ Srov. LHOTKA, P. *Romové*. [online]. ©2013, [cit. 2014-01-15]. Dostupné na WWW: <<http://www.asimilovani.estranky.cz/clanky/narodnosti-v-cr/Romove.html>>.

⁴⁹ Srov. KMENTOVÁ, B. *Osudy Romů za druhé světové války na území Protektorátu Čechy a Morava*. [online]. ©1996-2014. [cit. 2014-01-15]. Dostupné na WWW: <<http://www.radio.cz/cz/rubrika/special/osudy-romu-za-druhe-svetove-valky-na-uzemi-protektoratu-cechy-a-morava>>.

⁵⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Olga. s. 101-103.

⁵¹ Srov. KMENTOVÁ, B. *Osudy Romů za druhé světové války na území Protektorátu Čechy a Morava*. [online].

⁵² Srov. *Lety u Písku, místo, o kterém se nesmí mlčet*.

⁵³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Olga. s. 101-103.

⁵⁴ Srov. *Lety u Písku, místo, o kterém se nesmí mlčet*.

štěnice a různé epidemie,⁵⁵ jako byl například tyfus, epidemie, která v obou cikánských táborech vypukla na přelomu let 1942 a 1943. Příslušné úřady byly žádány o pomoc, nicméně však na žádosti nereagovaly, protože se chtěly Romů zbavit. Nakažených tyfem však přibývalo, tolik podceňovaná situace se zhoršovala, a proto byla nařízena přísná karanténa.⁵⁶ Než vypukla epidemie tyfu, umírali Romové v táboře většinou na zápal plic, na záněty žaludku, střev nebo na srdeční slabost. Mrtví byli v případě tábora v Letech necháváni v Mirovicích na místním hřbitově, kam je vždy po soumraku dovezl na otevřeném žebříňáku jeden z vězňů.⁵⁷ Po vypuknutí epidemie tyfu se úmrtnost vězňů zvýšila, proto byly v blízkosti tábora vykopány velké masové hroby. Mrtvé do těchto hrobů pohřbívali samotní Romové, což jim přinášelo velké trauma vzhledem k jejich tradicím a pohřebním rituálům spojených s odchodem člověka na onen svět. Pohřeb za dané situace byl nedůstojný, nekonalo se žádné rozloučení s knězem, žádné vartování. Mrtvý byl v zavázaném pytlí vhozen do masového hrobu k dalším mrtvým a zaházen vápnem, pokud se hrob naplnil, byl vykopán další.⁵⁸

Respondentka Olga během rozhovoru vzpomínala na svého otce, který zemřel v koncentračním táboře v Terezíně: *„Otec zemřel na jaře, v roce 1944, na nějakou infekci. Maminka tenkrát říkala, že se mu do těla dostala infekce přes ruce, které měl tak často rozedrané do krve a tak s nimi musel pracovat, pokud mu neskončila robot. Místo toho, aby byl pohřben se všemi svátostmi, jak je to u nás zvykem, spálili ho, nebyl mu dopřán důstojný odchod ze světa živých, nemohli jsme vartovat, nedostal ani poslední pomazání od kněze. Jeho popel dali pryč do urny, ale kam ji dali, jsme nevěděli, pryč do urnového háje, tak se to po táboře povídalo. Po skončení války nikdo tatínkovu urnu nedohledal. Otec tedy skončil jako nějaký prašivý pes, jeho duši se nedostalo klidu.“*⁵⁹

Německá kriminální policie nařídila na konci roku 1942 kriminální ústředně v Praze, aby vypravila dva hromadné transporty Romů z Let u Písku do osvětimského koncentračního tábora. V prvním transportu byli deportováni především staří muži

⁵⁵ Srov. *Lety u Písku, místo, o kterém se nesmí mlčet*.

⁵⁶ Srov. KMENTOVÁ, B. *Osudy Romů za druhé světové války na území Protektorátu Čechy a Morava*. [online].

⁵⁷ Srov. NEČAS, C. *Romové v České republice včera a dnes*. s. 73.

⁵⁸ Srov. KMENTOVÁ, B. *Osudy Romů za druhé světové války na území Protektorátu Čechy a Morava*. [online].

⁵⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Olga. s. 101-103.

a ženy, v druhém pak byli muži, chlapci, ženy a dívky. Do osvětimského táborového komplexu bylo posláno více jak 500 vězňů.⁶⁰

Jedna čtvrtina vězňených Romů z celkového počtu Romů internovaných v táboře v Letech u Písku byla během druhé světové války propuštěna nebo z tábora utekla, jedna čtvrtina zemřela a zhruba polovina z vězňených Romů byla transportována do vyhlazovacího tábora v Osvětimi.⁶¹ Tábor v Letech u Písku byl uzavřen a zrušen v květnu roku 1943.⁶²

Druhou světovou válku přežilo pouze 600 osob z původních českých a moravských Romů, ostatní byli během protektorátní vlády vyvražděni nacisty. Jedna z respondentek, původní česká Romka, která byla internována v koncentračním táboře v Terezíně, byla propuštěna až v roce 1945 a takto vzpomíná na své propuštění: „*Jednoho dne ve čtyřicátém pátém okolo mě proběhlo malé děcko a křičelo – jdeme všichni domů, tábor se zavírá, nevěřila jsem, podívala jsem se na maminku, měla slzy v očích a jen tak jsme tam proti sobě stály a pak jsme znovu uslyšely, kdosi na náš křiknul – jděte domů, na co čekáte, musíte být rády. Ano, byla to úleva, dlouhé tři roky v koncentráku a my mohli jít domů, ale kam domů, to už nikdo neřešil, z mé rodiny jsme zbyli jen já, maminka, dva bráškové a tři sestry.*“⁶³

Romové žijící v současnosti v České republice, alespoň jejich naprostá většina, přicházeli na naše území ze Slovenska po skončení druhé světové války, po roce 1945.⁶⁴ Jejich způsob života, hodnoty, zvyky, specifika se zcela lišily od hodnot a tradic většinové české společnosti, pro české obyvatelstvo byly málo zřetelné a pochopitelné.⁶⁵

Romové přicházeli na území České republiky ve třech migračních vlnách. První vlna romských přistěhovalců přišla ze Slovenska do Čech se svými velkými rodinami hned po skončení druhé světové války. Dnes jsou tito Romové považováni za starousedlíky, kteří si zachovali své zvyky a tradice a dokonce v mnoha případech i svůj romský jazyk.⁶⁶ Bohužel ani jednoho z oslovených respondentů není možné zařadit k této migrační vlně.

⁶⁰ Srov. NEČAS, C. *Holocaust Romů v letech 1939-1945*. s. 29.

⁶¹ Srov. UHLÍŘ, J. B. *Protektorát Čechy a Morava v obrazech*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2008. ISBN 978-80-7360-675-6. s. 712.

⁶² Srov. LHOTKA, P. *Romové*. [online].

⁶³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Olga. s. 101-103.

⁶⁴ Srov. LHOTKA, P. *Romové*. [online].

⁶⁵ Srov. HORVÁTHOVÁ, J. *Kapitoly z dějin Romů*. s. 52.

⁶⁶ Srov. ŠIŠKOVÁ, T. (ed.) *Menšiny a migranti v České republice*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-648-9. s. 120-121.

Druhá vlna romských přistěhovalců přišla na naše území v padesátých a šedesátých letech 20. století, usadili se zde a založili si své rodiny s nevěstami, které si přivezli ze Slovenska. Tito Romové byli usazeni do jednoho místa, kde se ve většině střetávali mladí Romové pocházející z jiných osad s odlišnou kulturou, s jinými zvyky a způsoby života. Nedošlo u nich k úplnému osvojení si romských obyčejů, tradiční romskou kulturu neznají dokonale, romský jazyk mnohdy zapomněli.⁶⁷

Vyjádření dvou oslovených respondentů se však zcela neshoduje s tím, co uvádí odborná literatura právě o druhé vlně romských přistěhovalců, alespoň co se týká osvojení si tradiční romské kultury, která v sobě nese zvyky a rituály související se smrtí a umíráním. Respondent Cyril, jehož matka se přestěhovala do České republiky se svými rodiči a sourozenci v roce 1965, byl od dětství veden k osvojování si romských tradic a rituálů, které souvisely se smrtí a umíráním.⁶⁸ Stejně tak byla vedena i respondentka Debora, již po smrti rodičů vychovávali prarodiče, kteří přišli do České republiky v roce 1965 a usadili se zde. Respondentka Debora při rozhovoru uvedla: *„Prarodiče po mně od dětství vyžadovali, abych se účastnila tradičních romských rituálů, lpěli na dodržování tradic, vštěpovali mi důležité romské hodnoty, které sama budu jednou vštěpovat svým dětem. Romské hodnoty a tradice musí být přece předávány z generace na generaci, aby se uchovaly, musíme je uchovat, protože je to jediné, co máme vlastní.“*⁶⁹ Z výpovědí respondentů můžeme usoudit, že Romové přicházející na naše území do roku 1965 znali svou tradiční kulturu a důležité prvky své kultury předávali, mnohdy ještě stále předávají svým potomkům. Chtějí, aby se tradiční romská kultura uchovala po generace.

Třetí vlna romských přistěhovalců doputovala do České republiky ze Slovenska až po roce 1965, odkud se stěhovala pod velkým nátlakem, některým z těchto Romů zbourali domovy přímo před jejich zraky, následně pak byli přestěhováni do odlišného prostředí, do vesnic, kde dříve žádní Romové nebyli se záměrem rozmístit je na co nejvíce míst, nenechat je, aby se sestěhovali a scelili. Tato naprosto zásadní změna v jejich způsobu života jim způsobila kulturní šok, se kterým se mnozí z nich ještě nedokázali dodnes vyrovnat. Romové z poslední migrační vlny se, i přes veškeré

⁶⁷ Srov. ŠIŠKOVÁ, T. (ed.) *Menšiny a migranti v České republice*. s. 120-121.

⁶⁸ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Cyril. s. 75-76.

⁶⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Debora. s. 77-78.

snahy druhých, později pokusili o sestěhování, nikdy se jim to ale zcela nezdařilo, a právě z tohoto důvodu postupně ztratili nebo dále ztrácejí své tradice a jazyk.⁷⁰

Ani v tomto se ale oslovení respondenti úplně neshodují s odbornou literaturou. Z rozhovorů s nimi můžeme usuzovat, že ne všichni Romové, kteří se ze Slovenska přestěhovali do Čech po roce 1965, postupně ztrácejí nebo už dávno ztratili své tradice, mezi které patří i pohřební rituály a obřady. Zmíněný úsudek lze doložit tím, že vychovávali své děti k tradiční romské kultuře: „*Naši mě vždy učili, že romské tradice jsou důležité, měly by se předávat dál našim dětem, a proto mě do nich zasvěcovali odmala. Učila jsem se romštině, zpěvu, tanci, dokonce i věštbě, byly mi vštěpovány romské hodnoty a víra, která pro nás při úmrtí v komunitě hodně znamená, je důležitá pro naše rituály. Naučila jsem se mnoho dalších věcí, ale to by bylo na dlouho. Seznamovala jsem se s rodinnými rituály, které dodržujeme při různých událostech v našem životě, myslím tím i to, když někdo zemře.*“⁷¹ Respondent Adrián byl odmalička vychováván v prostředí, kde se striktně dodržovaly romské tradice, ať už se jedná o tradice spojené s učením se romského jazyka, s náboženstvím či se smrtí a umíráním. Při rozhovoru uvedl: „*Od dětství jsem se musel účastnit pohřebních rituálů. Rodiče, hlavně máma, mi vždy říkali, jak se má kdy zachovat, jak mám projevit úctu, vysvětlovali mi každý romský zvyk, který se k tomu vázal. Řekl bych, že tohle je u Romáků zcela běžné, i kamarádi byli takto vedeni svými rodinami.*“⁷²

V období vlády komunistického režimu byli Romové opět vystaveni cílenému asimilačnímu nátlaku, který v sobě zahrnoval prvky sociální péče, ale i represe, což mělo pro Romy dosti výrazné následky v tom smyslu, že se rozpadala jejich tradiční společenství, mnohé prvky jejich kultury zanikaly, Romové pociťovali naprostou dezorientaci,⁷³ mnozí z nich začali popírat vlastní identitu, jen aby se přiblížili majoritní společnosti. Byli si naprosto vědomi toho, že se distancují od svého etnika a i přesto se nadále přizpůsobovali vnějším projevům majority a přebírali její způsoby oblékání, stravy a postupem času i její tradice a zvyky, které se dodržují například o Vánocích, o svatbách či o pohřbech.⁷⁴ A právě o ztrátu kulturní identity Romů komunistický režim

⁷⁰ Srov. ŠIŠKOVÁ, T. (ed.) *Menšiny a migranti v České republice*. s. 120-121.

⁷¹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Kláudie. s. 93-94.

⁷² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Adrián. s. 70-72.

⁷³ Srov. GABAL, I., HELŠUSOVÁ VÁCLAVÍKOVÁ, L. *Migrace v rozšířené Evropě*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2002. ISBN 80-238-9199-5. s. 18.

⁷⁴ Srov. FRASER, A. *Cikáni*. s. 281.

usiloval, chtěl ji nahradit jistotou státu.⁷⁵ Asimilace Romů v době komunismu měla charakter latentní i nelatentní. Romové kromě toho, co už je napsáno, měli zakázáno mluvit rodným a pro ně přirozeným jazykem, romština byla nahrazena češtinou, jejich rodiny byly rozptýleny mezi neromské obyvatelstvo, děti Romů byly převychovávány v ústavních zařízeních.⁷⁶ Na základě toho všeho došlo ke ztrátě jazyka, k deformacím životních hodnot, ke ztrátě skutečné identity a k pocitu vykořenění, což bylo patrné nejvíce u mladé generace Romů.⁷⁷

Listopad roku 1989 byl pro Romy příslibem velkých a zásadních změn v jejich životě. Romové se stali samostatnou národnostní menšinou, a to se všemi právy, které náleží menšinám v České republice. Bylo to období, kdy mnozí Romové začali hledat svoji dávno ztracenou a popíranou identitu a kulturu.⁷⁸

Konec roku 1989 a počátek roku 1990 se pro Romy a jejich společenský status nesli v podobě důležitého historického zlomu, jenž je vedl k uvědomění si vlastního postoje k romství, svého místa a nezbytnosti konat.⁷⁹ Důležitou zásadou pro řešení konfliktních situací v soužití v tomto období byl předpoklad podpory Romů v uchování si národní romské identity, která v sobě nesla i podporu tradiční romské kultury a samozřejmě i podporu Romů k jejich sebeuvědomění a sebevědomí, které až do té doby postrádali.⁸⁰

⁷⁵ Srov. LEHOCZKÁ, L., HABURAJOVÁ-ILAVSKÁ, L. *Priestor pre integritu Rómov*. Nitra: Univerzita Konstantina Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, 2008. ISBN 978-80-8094-406-3. s. 47.

⁷⁶ Srov. MANUŠ, E. *Jdeme dlouhou cestou*. Praha: Arbor Vitae, 1998. ISBN 80-901964-5-4. s. 17.

⁷⁷ Srov. JAKOUBEK, M., BUDILOVÁ, L. (eds.). *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009. ISBN 978-80-7325-178-9. s. 239.

⁷⁸ Srov. *Romové po roce 1989*. [online]. ©1997, [cit. 2014-01-15]. Dostupné na WWW: <<http://romove.radio.cz/cz/clanek/18394>>.

⁷⁹ Srov. DAVIDOVÁ, E. *Romano Drom – Cesty Romů*. s. 220.

⁸⁰ Srov. HOLOMEK, K. *Vývoj romských reprezentací po roce 1989 a minoritní mocenská politika ve vztahu k Romům*. In *Romové v České republice. Sešity pro sociální politiku*. Praha: Socioklub, 1999. ISBN 80-902260-7-8. s. 304.

3 Postoj Romů ke smrti a umírání v době současné

V následující kapitole se zaměřuji na postoj Romů ke smrti a umírání v současnosti. Zachycuji jejich pohled na smrt, dodnes stále ještě živou víru v revenanty a následně popisují jejich pohřební tradice související s obřady a rituály, kterými je mrtvý doprovázen na onen svět.

3.1 Romové a jejich pohled na smrt

Romové mají ze smrti strach. Zmíněný strach ze smrti je popisován jako jedna ze čtyř existenciálních úzkostí, která je však latentního charakteru. Úzkost vytváří trauma, jehož dozvuky jsou natolik zhoubné, že Roma jakožto člena specifické skupiny pronásledují celoživotně a zavádějí v jeho chování automatismy, kterých se může zbavit jen při pečlivé a náročné pomoci psychoterapeuta.⁸¹

V souvislosti s tímto uvádím vyjádření respondentky Olgy, která byla, jak už jsem se v předchozí kapitole zmínila, během druhé světové války internována v koncentračním táboře v Terezíně. Z jejího vyjádření je patrný strach ze smrti, kterému se nejprve snažila po svém uniknout a snažila se ho odsunout, bohužel však nakonec rezignovala a strachu podlehla: „*Maminka nás v Terezíně vedla k osvojení si romských tradic, potají nás učila romštině, zasvěcovala nás do různých zvyků a rituálů, i když se to nesmělo. Já se tak bála, ale taky jsem se ráda učila, poslouchala vyprávění své matky, unikala jsem tak příšerné každodenní realitě, která mohla vyústit v mou smrt. Sourozenci mi postupně umírali před očima, bylo to hrůzné a hlavně pro maminku bolestivé. Já si při každém tom úmrtí tam pomyslela, kdy asi přijde řada na mě, bylo to velmi traumatizující, po čase jsem rezignovala a strachu ze smrti propadla naplno.*“⁸² O pocitu úzkosti, který smrt přináší, mluvila při prováděném rozhovoru respondentka Iveta. Ze smrti má nepopsatelné trauma, ale ne kvůli sobě, ale kvůli svým blízkým, již zažila mnoho bolesti a nechce už nikoho blízkého ztratit. Po úmrtí syna se cítila zoufalá a naprosto bezmocná, svírala jí úzkost a ostrá bolest. Se smrtí syna se dodnes nedokázala vyrovnat, neustále si jeho smrt dává za vinu.⁸³

⁸¹ Srov. SAMKOVÁ, K. A. *Romská otázka: Psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*. s. 15-16.

⁸² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Olga. s. 101-103.

⁸³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Iveta. s. 88-89.

Sedm z oslovených respondentů se smrti bojí a vysvětlují důvody, proč tomu tak je, ale zároveň uvádějí, že se více bojí o ty, které zde po smrti nechají. Pro respondentku Klaudii nebylo jednoduché mluvit o smrti, protože se stále zcela nesmířila se smrtí své matky. Smrti se bojí, ale ne kvůli sobě, bojí se toho, že zde zanechá své blízké, že jim nebude moci pomáhat a radit.⁸⁴ Respondent Ladislav deklaruje svůj strach ze smrti takto: „*Ze smrti mám strach, který nedokážu popsat, jsem na světě rád a nechtěl bych umřít, ještě ne. Často přemýšlím nad tím, co by bylo, kdybych odešel ze světa živých, co by se stalo s mým postiženým synkem a s ostatními dětmi, nechci je tu nechat bez pomoci. Smrt ve mně vyvolává nevysvětlitelné trauma.*“⁸⁵ I respondent Filip se bojí smrti, svůj strach ani nedokáže popsat, jen pomyšlení na smrt ho traumatizuje. Nemá strach z toho, že umře, má čtyři děti, s manželkou čekají páté, nedokáže si představit, že by je zde nechal samotné, aniž by je zajistil.⁸⁶ Respondentka Helena se smrti bojí, vůbec na ni nechce pomyslet. „*Více než vlastní smrt mě ale děsí to, že by se mohlo stát něco zlého mým dětem a s tím bych se nedokázala vyrovnat.*“ Smrt v ní evokuje ztrátu, bolest, zoufalství.⁸⁷ Respondentka Gabriela často o smrti přemýšlí, neví, jak si jí má představit, možná, že je to jakýsi stín. Smrti se bojí, ale ne kvůli sobě, jednou se její čas na světě naplní, s tím nic neudělá, bojí se o své děti, že zůstanou samy bez její pomoci, děsí se představy, že neví, co s nimi po její smrti bude. Pocity, které cítí po odchodu blízkého člověka, jsou bolest, bezmoc, nejistota, co bude dál, pochybnosti o životě. Jiné pocity vnímá, když člověk umře smrtí přirozenou a jiné, pokud člověk zemře smrtí nepřirozenou, například násilnou. Zmiňovala se o genocidě Romů během druhé světové války.⁸⁸ Respondentka Jolana nemá ucelenou představu o smrti, ví jen, že jí babička vyprávěla, že si pro mrtvého přichází někdo z již dávno mrtvých příbuzných. Je pro ni těžké vysvětlit, co člověk prožívá, když zemře někdo z jeho blízkých, ty pocity jsou nepopsatelné, cítí bolest, bezmocnost. Ze smrti má strach, nebojí se ale toho, že sama umře, s tím je smířená, bojí se toho, že tu zanechá své blízké, kteří jsou na ní a její pomoci závislí.⁸⁹ Respondentka Emílie o smrti nerada mluví, má z ní strach, ale nechce ji přivolat tím, že o ní bude mluvit.⁹⁰

⁸⁴ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Klaudie. s. 93-94.

⁸⁵ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Ladislav. s. 95-96.

⁸⁶ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Filip. s. 81-82.

⁸⁷ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Helena. s. 86-87.

⁸⁸ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Gabriela. s. 83-85.

⁸⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Jolana. s. 90-92.

⁹⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Emílie. s. 79-80.

Na základě provedených rozhovorů jsem zjistila, že ne všichni Romové mají ze smrti strach. Čtyři z oslovených respondentů uvedli, že se smrti nebojí. Respondent Adrián uvedl: „*Smrti se nebojím, proč taky, jsem moc mladý na to, abych o smrti přemýšlel. Taky jsem mladý na to, aby můj život skončil, takže na ni nemyslím, nepřipouštím si jí. Mám strach pouze z toho, že by se něco mohlo stát mé matce, to bych asi nepřežil, mám k ní silně vytvořené pouto.*“⁹¹ S velkou podobností se o strachu ze smrti vyjadřuje respondent Cyril. „*Strach ze smrti nemám, vlastně jsem nad tím nikdy nepřemýšlel. Navíc nejsem ve věku, kdy bych chtěl zemřít. Jednou můj čas přijde, ale teď o smrti prozatím přemýšlet nebudu, nechci si přemýšlením nad ní zbytečně způsobovat trauma.*“⁹² Respondentka Debora se smrti nebojí, moc o ní nepřemýšlí, myslí na ni jen tehdy, když někdo v její blízkosti zemře a jí se tato situace dotýká. V tomto případě si připouští, že jednou se naplní čas každého člověka na zemi, dokonce i její.⁹³ Smrti jako takové se nebojí ani respondentka Martina, ví, že jednou zemřít musí, někde v osudu má smrt napsanou. Bojí se spíše o své děti a vnoučata, nechce je zanechat bez pomoci, nedovede si představit, co s nimi bude, až zemře.⁹⁴

Smrt je samotnými Romy vnímána jako něco, co je nebezpečné a nejisté. Tomu se ale nemůžeme divit po tom, co víme o jejich minulosti, kdy byli považováni za psance, kterým byl pohřeb na hřbitově odpirán, v případě úmrtí jim byl vymezen nevysvěcený prostor někde v koutu hřbitova, zpravidla v blízkosti márnice nebo kostnice. Smrt sama o sobě způsobovala Romům trauma, neznamenal pro ně bezpečné útočiště, úlevu a ani pokojné spočinutí.⁹⁵ O strachu ze smrti mluvila během prováděného rozhovoru respondentka Olga. „*Ano, bojím se smrti a nikdo se mi nemůže divit, po tom, co jsem si během války zažila. Viděla jsem hrůzu, děs, zvěrstva ... Cítím, že moje smrt brzy přijde a pevně doufám v to, že moje duše odejde z tohoto světa klidně a hlavně důstojně, nechci odejít tak, jako můj otec a sourozenci.*“⁹⁶

Stresovou a zároveň i nebezpečnou záležitostí v minulosti bylo pro Romy pohřbívání jejich mrtvých, protože se obávali znetvoření mrtvého, a tím i jeho nemožnosti klidného spočinutí v místě posledního odpočinku nebo mohlo dojít k napadení těch, kteří mrtvolu pohřbívali, proto mnozí z nich pohřbívali své mrtvé

⁹¹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Adrián. s. 70-72.

⁹² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Cyril. s. 75-76.

⁹³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Debora. s. 77-78.

⁹⁴ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Martina. s. 97-98.

⁹⁵ Srov. SAMKOVÁ, K. A. *Romská otázka: Psychologické důvody sociálního vyloučení Romů.* s. 17.

⁹⁶ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Olga. s. 101-103.

ve stoje a hrobové místo upravovali tak, aby nebylo nápadné, což ovšem dále znemožňovalo prokazování pietní úcty ze strany rodiny. Ani dnes není zcela běžné, že Romové vnímají smrt jako přirozené útočiště, a to se odráží především na jejich chování, kdy například olašští Romové kupují ta nejlepší hrobová místa, která dříve patřila bohatým německým rodinám. Místo posledního spočinutí mrtvého se tak poprvé stává symbolem ukotvení v prostoru i v čase. Hrobové místo se tak stává výrazným mezníkem mezi dobou minulou a budoucí.⁹⁷

Romové pohlíží na smrt jako na něco, z čeho nezbytně musí mít obavy, protože je stálá a všudypřítomná.⁹⁸ Tvrzení uváděné v odborné literatuře dokládám vyjádřením respondentky Olgy: „*Smrt tam byla všude, kolem nás, všude byla vidět. A dnes je tomu taky tak, vždyť se koukněte na večerní zprávy, tolik vražd, násilí, všude jen samá smrt. My odjakživa se smrtí žijeme a do konce života žít budeme, ona nikdy pryč nepůjde.*“⁹⁹ Respondentka Nikola nemá ke smrti a umírání příliš kladný postoj, oba fenomény jí nahánějí hrůzu. „*Cítím se bezmocná, smrt je všude kolem mě, neustále se s ní ve svém životě setkávám, už jsem pochovala dva muže a nebylo to pro mě jednoduché.*“¹⁰⁰

Mrtví neodmyslitelně patří do života Romů bez ohledu na jejich mrtvolné bytí, jejich přítomnost je pro Romy přirozená. S ohledem na tuto skutečnost nevnímají mezník mezi životem a smrtí v základu nepřátelsky. Děsivější součástí smrti pro ně je nemožnost změny svého stavu. Tím, že člověk umře, ztrácí vládu nad svým životem a zároveň ztrácí schopnost včlenit se do romského společenství, a to v něm vyvolává úzkost, čehož by se měli bát a neměli by po tomto neklidném stavu toužit.¹⁰¹ Respondent Bartoloměj je smrtí ve svém blízkém okolí traumatizován a uvádí: „*Vždy, když někdo v mém okolí zemře, přemýšlím i o své smrti, jaká asi bude, co to pro mě bude znamenat, moje tělo bude v hrobě a moje duše si bude chodit po světě? Nevím, ale mám z toho strach.*“¹⁰²

Romové tvrdí, že smrtí ani životem si není možné přilepšit, a proto je smrt i strach z ní považován za setrvalého původce úzkosti, ze které není možné uniknout ani životem ani smrtí.¹⁰³

⁹⁷ Srov. SAMKOVÁ, K. A. *Romská otázka: Psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*. s. 17.

⁹⁸ Srov. HRDLIČKOVÁ, L. *Smrt a pohřeb u Romů*. In *Dingir*. [on-line]. 2004. č. 1. [cit. 2014-01-16]. Dostupné na WWW: <<http://www.dingir.cz/archiv/Dingir104.pdf>>. s. 19-21.

⁹⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Olga. s. 101-103.

¹⁰⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Nikola. s. 99-100.

¹⁰¹ Srov. SAMKOVÁ, K. A. *Romská otázka: Psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*. s. 20.

¹⁰² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Bartoloměj. s. 73-74.

¹⁰³ Srov. SAMKOVÁ, K. A. *Romská otázka: Psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*. s. 20.

3.2 Romové a jejich víra v revenantismus

Romové věří v posmrtný život člověka, ve kterém se život mrtvých podobá životu lidí ve světě živých.¹⁰⁴ K víře v posmrtný život se při provedených rozhovorech vyjádřilo všech patnáct oslovených respondentů, v existenci duše či ducha po smrti věří naprosto všichni, ani jeden z nich o této víře nepochybuje.

Výše uvedené tvrzení odborné literatury o tom, že Romové věří, že duše mrtvého člověka opouští po smrti své tělo a odchází do jiného světa, kde její život pokračuje, dokládám jednotlivými vyjádřeními oslovených respondentů, které uvádím níže.

Respondentka Jolana tvrdí, že: „*Duše mrtvého opouští tělo a odchází do jiného světa, kde žije dál.*“¹⁰⁵ Víru v posmrtný život přiznala respondentka Klaudie: „*Já věřím, že něco po smrti je, že duše člověka dokáže přežít smrt, bohužel přijde o své tělo, ale tak to prostě je.*“¹⁰⁶

Další z oslovených respondentů se vyjádřili k víře v posmrtný život, k odchodu duše na onen svět, někteří však své sdělení doplnili o představu toho, jakou podobu má svět, do kterého duše nebo duchové mrtvých odcházejí. Tvrzení a názory oslovených respondentů uvádím níže.

Respondentka Debora uvádí: „*Jsem si jistá, že posmrtný život je možný, existuje, vypadá jako náš, ale přesto je jiný, nevím, jak svou představu jasně vysvětlit, člověk tam není jako fyzicky, ale jen jako duše.*“¹⁰⁷ I respondentka Iveta zmiňuje svoji víru v posmrtný život a zároveň své vyjádření doplňuje o představu toho, jak posmrtný život vypadá: „*Posmrtný život, to znamená, že se duše mrtvého odloučí od jeho těla, tělo zůstane pohřbené v hrobě a duše odchází v den pohřbu na onen svět, ale vrací se. Ten onen svět, jak o něm mluvíme, je jako náš svět, jen tady jsme jako duše a tělo a tam jsme jen ta duše.*“¹⁰⁸ K tomuto se vyjadřuje i další respondentka: „*Věřím v to, že tělo zůstává v našem světě a duše odchází do světa jiného. Ten svět vypadá stejně jako náš, jen jsou tam jen samé duše.*“¹⁰⁹ Respondentka Emílie zmínila svou představu o tom, co je po smrti: „*No život přece, život duše v jiném světě, protože duše v den pohřbu*

¹⁰⁴ Srov. ZEMAN, V. *Vybrané kapitoly z romologie – východiska pro sociální práci*. Bratislava: Občianske združenie Sociálna práca, 2006. ISBN 80-89185-20-7. s. 91.

¹⁰⁵ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Jolana. s. 90-92.

¹⁰⁶ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Klaudie. s. 93-94.

¹⁰⁷ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Debora. s. 77-78.

¹⁰⁸ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Iveta. s. 88-89.

¹⁰⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Gabriela s. 83-85.

*navždycky opouští mrtvé tělo a pak se vrací už jen ona sama, tělo je v zemi, to zůstává u nás, myslím tím jako v našem světě.*¹¹⁰

Dva z oslovených respondentů uvedli, že byli k víře v posmrtný život vychováni, jeden z nich dokonce uvedl, že mu byla tato víra od dětství vštěpována. Nyní již však konkrétně. Respondent Cyril byl k víře v posmrtný život vychováván: *„Hmm, věřím v život po smrti, odmalička jsem byl k této víře vychováván. Mamka říkala, že svět mrtvých je stejný jako náš, já jen nechápal, proč musí člověk umřít, když jeho duše pak odejde do světa, jako je náš.*¹¹¹ S podobným vyjádřením přišel i respondent Ladislav: *„Věřím a všichni Romové věří v posmrtný život, existence života po smrti nám byla vštěpována od dětství. Duše člověka přežije jeho smrt a odejde do světa mrtvých, ale vrací se. Ten svět mrtvých je stejný jako náš, jen s tím rozdílem, že tady je naše fyzická i duševní schránka, tam už jen ta duševní.*¹¹²

Někteří z těchto respondentů deklarují svou víru v posmrtný život jinou vírou, myslím tím vírou v mule neboli duchy mrtvých. K tomuto respondentka Nikola uvádí: *„Tím, že věřím v mule, věřím i v to, že je něco po smrti, minimálně, že duše odejde z mrtvého těla do světa mrtvých, do světa, kde už má naprostý klid. Ale pravdou je, že jsou i duše, které klid nenajdou nebo ho ještě dlouho po smrti hledají.*¹¹³ Další oslovená respondentka konstatuje: *„Ano, já věřím, vždyť mám s mrtvými duchy zkušenost, tak proto věřím, že po smrti existuje další život, život duše mimo své mrtvé tělo.*¹¹⁴ Respondent Bartoloměj uvádí: *„Ano, věřím, že něco takového existuje a věřím v duchy mrtvých, mám z nich přirozeně strach, z dětství si pamatuju příběhy, které o nich vyprávěl děda.*¹¹⁵ K tomuto se vyjadřuje i respondent Adrián: *„Věřím v duchy mrtvých, a proto věřím i v posmrtný život, věřím v to, že duše v den pohřbu opustí své mrtvé tělo a odchází do jiného světa, tělo zesnulého pohřbíváme, to zůstává ve světě našem.*¹¹⁶ Respondentka Helena doplňuje svoji deklaraci víry v posmrtný život, na základě víry v mule, o představu, jaký je život po smrti: *„Jasně, že věřím, vždyť věřím v mule, mule jsou potvrzením posmrtného života. V komunitě se vyprávělo, že posmrtný život se podobá životu na zemi, ale v čem je jiný, to nevím,*

¹¹⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Emilie. s. 79-80.

¹¹¹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Cyril. s. 75-76.

¹¹² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Ladislav. s. 95-96.

¹¹³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Nikola. s. 99-100.

¹¹⁴ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Olga. s. 101-103.

¹¹⁵ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Bartoloměj. s. 73-74.

¹¹⁶ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Adrián. s. 70-72.

možná v tom, že tady v tom světě chodíme, mluvíme, máme emoce, ale až zemřeme, budeme jenom duší, možná prázdnu duší, která se bude vznášet. ¹¹⁷

Dva z respondentů, a to respondent Filip a respondentka Emílie, věří v posmrtný život a svoji víru deklarují tím, že jsou věřícími katolíky. Respondent Filip konstatuje: *„Jsem a vždy jsem byl katolík, a proto věřím, že duše opouští své tělo a odchází pryč, do jiného světa, tělo zůstane tady v tom světě, pohřbíme ho do země, to už nikam nejde. Představu o posmrtném životě nemám moc ucelenou, je tam hodně duší a ten svět se podobá tomu našemu a přeci je trochu jiný, jak to mám vysvětlit, no prostě tady jsme živý a máme své tělo, až zemřeme, zůstane nám jen duše.* ¹¹⁸ Podobným způsobem reagovala i respondentka Emílie: *„Já věřím v Boha, jsem katolička, a proto věřím i v posmrtný život, kdy duše mrtvého zůstává a tělo putuje do země.* ¹¹⁹

Další z oslovených respondentů, konkrétně respondentka Martina uvádí, že věří v život po smrti, zároveň však konstatuje, že všechny romské pohřební rituály směřují k tomu, aby duše mrtvého odešla do světa mrtvých poklidně. *„Ano věřím v život, který je po smrti, vždyť všechny naše pohřební rituály se točí kolem duše mrtvého, aby odešla v poklidu a nevracela se, ale ona se přesto ze světa mrtvých vrací. Ten svět si představuju stejně jako je náš, jen o trochu hezčí a bez utrpení.* ¹²⁰

Mrtví se na základě víry v posmrtný život mohou po pohřbu do světa živých vrátit, ¹²¹ aby se se svými příbuznými rozloučili a poděkovali jim za dobře vypravený pohřeb nebo naopak přijdou příbuzným vyčinit za to, že jim do rakve nedali, co si přáli a tak podobně. Mezi živé se vrací i ti mrtví, kteří nemají čisté svědomí či mají dvě srdce nebo dvě duše, které jim nedají spočinout v klidu a nutí je vracet se k pozůstalým a žádat je o odpuštění. ¹²²

S respondentkou Gabrielou se přišel rozloučit její děda, po tom, co umřel. *„Zjevil se mi ve snu, sedl si ke mně na postel a zapálil si dýmku, povídal si se mnou ...* ¹²³ Respondentka Debora se při rozhovoru zmínila o své kamarádce, která jí něčím ublížila a uvedla následující: *„Měla jsem kámošku, největší kámošku, ona mě zradila a ublížila*

¹¹⁷ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Helena. s. 86-87.

¹¹⁸ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Filip. s. 81-82.

¹¹⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Emílie. s. 79-80.

¹²⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Martina. s. 97-98.

¹²¹ Srov. ZEMAN, V. *Vybrané kapitoly z romologie – východiska pre sociálnu prácu.* s. 91.

¹²² Srov. HRDLÍČKOVÁ, L. *Smrt a pohřeb u Romů.* [on-line]. s. 20. též. částečně srov. KUSIN, V., VANKOVÁ, K., ODLEROVÁ, E. *Identita v procese socializácie a personalizácie rómskeho etnika.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2006. ISBN 80-8050-971-9. s. 50.

¹²³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Olga. s. 101-103.

*mi, přestala jsem s ní kamarádit. Promiňte, špatně se mi o tom mluví, protože před třemi roky tragicky zemřela. Po pohřbu se mi několikrát zjevila ve snu, za vše se mi omluvila a já jí odpustila.*¹²⁴

Duchy mrtvých Romové nazývají mule, ctí je a mají z nich strach. Rozdělují je na mule dobré, to jsou většinou duchové nejbližších příbuzných, kteří se vracejí k pozůstalým, aby jim poradili nebo je před něčím varovali a na mule zlé, to jsou ti, co přichází zpět, aby druhým škodili a mstili se jim.¹²⁵ Mule, duchové mrtvých Romů vracejících se do našeho světa kvůli mstě, živé děsí a straší s takovou intenzitou a takovými způsoby, že ten komu se mstí, může hrůzou oněmět nebo dokonce onemocnět. Mstiví mulové dělají živým modřiny, snaží se je svést z cesty, straší je pomocí různých nepříjemných zvuků, které způsobují například házením nádobí nebo chrastěním řetězů na půdě domu, kde ten, koho straší a děsí, bydlí.¹²⁶

Respondent Bartoloměj tvrdí, že duchové mrtvých jsou schopni lidem i ublížit, vracejí se k člověku, aby si vybrali svůj dluh, škodí mu a tak podobně. Tyto příběhy ho vždy děsily, on s mule žádnou zkušenost nemá a doufá, že ani do budoucna mít nebude.¹²⁷ Podobně reaguje i respondentka Emílie: *„Romové se duchů mrtvých bojí, i já se bojím, žádnou zkušenost s nimi ale prozatím nemám. Víím jen z vyprávění, že existují mule, které škodí a mule, které své blízké varují před nějakou hrozbou.*¹²⁸

O kladných i negativních zkušenostech s mule neboli s duchy mrtvých se vyjadřovali někteří z oslovených respondentů. Pozitivní zkušenost s mule dokládám rozhovorem s respondentkou Jolanou, která uvádí: *„Spala jsem a zdál se mi sen, že jsem se najednou probudila a vstoupila na mráček, který se ke mně z nebe snesl, a na něm jsem se dostala na překrásné místo, kde jsem uviděla babičku v podobě, v jaké jsem si jí pamatovala, jen do obličeje jsem jí neviděla, poznala jsem jí podle oblečení a podle gest a podle mávnutí ruky, když ještě žila, dělala to takovým zvláštním způsobem. Babička mi řekla, abych se vrátila, že ještě nepřišel můj čas a kladla mi na srdce, abych si zašla k lékaři, že s dítětem není vše v pořádku a měla pravdu, následné vyšetření zjistilo komplikace, které však byly brzy podchyceny.*¹²⁹

¹²⁴ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Debora. s. 77-78.

¹²⁵ Srov. ŠÍŠKOVÁ, T. (ed.) *Menšiny a migranti v České republice*. s. 134.

¹²⁶ Srov. LACKOVÁ, E. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda, 2002. ISBN 80-86138-47-X. s. 72-74.

¹²⁷ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Bartoloměj. s. 73-74.

¹²⁸ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Emílie. s. 79-80.

¹²⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Jolana. s. 90-92.

Negativní zkušenost s duchy mrtvých dokládám též jednotlivými rozhovory, které jsem provedla s oslovenými respondenty. Respondentka Helena zmínila zkušenost negativní, s níž se setkává od pohřbu své matky: „*Od jejího pohřbu špatně spím, ráno se budím unavená a se škrábanci na zádech a na rukách. Myslím si, že se duch mé zesnulé matky vrací a dožaduje se splacení mého dluhu, matce totiž dlužím tři tisíce korun. Dluh se snažím splatit. Pokud mám peníze, kupuji matce na hrob květiny, svíčky a věnečky, musím jí takto splatit celý dluh, aby se už ve zlém nevracela.*“¹³⁰ Se škrábanci na zádech a na rukách se v noci budí i respondent Adrián, má pocit jako by se ho někdo snažil vytáhnout z postele. Připouští, že by to mohl být duch mrtvého, který se mu mstí, i když neví, za co by se mu měl mstít. „*Je to nepříjemné, nemůžu spát, něco mě pořád tahá z postele a škrábe po zádech, je to nepopsatelný pocit. Někdo mi ubližuje a nevím, kdo to může být a proč to dělá. Mule, ano mohlo by to být ono, už jsem o tom v komunitě slyšel. Kámošovi se stávalo něco podobného, ten se ráno vzbudil a měl modřiny po ruce. Jenže já nikomu neublížil, tak proč se mi to stává? Mamka říká, že zavolá kněze a ten nám pomůže, on to zlo vyžene.*“¹³¹

Nejenom, že většina Romů v duchy zemřelých věří, dokonce s nimi i komunikuje a považuje je za běžnou součást lidského světa, o živých lidech a o mulech mluví naprosto shodně.¹³² Duchové mrtvých se živým Romům mohou ukázat jako zjevení, a to tak, že se mrtvý před nimi nebo v jejich snu objeví ve své původní fyzické podobě,¹³³ avšak mulové nikdy neukáží svůj obličej. Romové, pokud se jedná o jejich mrtvé příbuzné, je například poznají podle oblečení nebo podle toho, jak se pohybují.¹³⁴ „*... kde jsem uviděla babičku v podobě, v jaké jsem si jí pamatovala, jen do obličeje jsem jí neviděla, poznala jsem jí podle oblečení a podle gest a podle mávnutí ruky, když ještě žila, dělala to takovým zvláštním způsobem ...*“ sdělila respondentka Jolana.¹³⁵ Zkušenost s duchy mrtvých, kteří neukazují svou tvář, má i respondentka Gabriela: „*Babička se mi od pohřbu také zjevuje, ale jen jako stín, nikdy se mi neukáže obličejem. A jak jí poznám? No přeci podle červené zástěry s puntíky a s natrženou kapsou, tu měla moc ráda a taky jsme jí dali babičce do rakve.*“¹³⁶ Respondentka Debora vídává své mrtvé rodiče: „*Neukazují se mi tváří, protože to mule nedělají, ale jsem si jistá, že jsou*

¹³⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Helena. s. 86-87.

¹³¹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Adrián. s. 70-72.

¹³² Srov. SEKYT, V. *Romské tradice a jejich konfrontace se současností*. s. 78.

¹³³ Srov. HRDLÍČKOVÁ, L. *Smrt a pohřeb u Romů*. [on-line]. s. 20.

¹³⁴ Srov. LACKOVÁ, E. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. s. 73-74.

¹³⁵ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Jolana. s. 90-92.

¹³⁶ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Gabriela. s. 83-85.

to oni, mám pocit, že jsou u mě, přišli mě navštívit ...¹³⁷ Respondentce Ivetě se zjevuje duch mrtvého syna: „*Duch mrtvého mého syna mě od toho nedůstojného pohřbu neustále navštěvuje, do obličeje mu nevidím, vidám ho jen zkroušeného, smutného a mé svědomí mě tíží stále víc a víc. Ptáte se, jak ho poznám, jak vím, že je to můj syn? Řeknu jen to, že každá matka přeci pozná své dítě. Prostě to vím, navštěvuje mě můj syn.*“¹³⁸ I respondentce Klaudii se pravidelně ve snu zjevují rodiče, nevidá jejich tvář, ale podle pohybů a gest ví, že jsou to oni. „*Tatínek dopadal na pravou nohu a maminka si zase ráda hrála se svými dlouhými vlasy, natáčela si je na ukazováček a pak je pomalu rozplétala, opakovala to pořád. Uklidňovalo jí to.*“¹³⁹

Mule na sebe mohou též upozornit nějakým znamením, třeba tím, že bez příčiny spadne nějaký předmět, bouchnou dveře. Poslední možností je, že se zjeví v jiné podobě, mnohdy v podobě zvířete.¹⁴⁰ Respondentce Gabriele se prarodiče zjevují ve snu: „*Zjevil se mi ve snu, sedl si ke mně na postel a zapálil si dýmku, povídal si se mnou. Druhý den ráno byl v pokoji cítit kouř, paní vychovatelka si myslela, že jsme na pokoji kouřili. Nesnažila jsem se jí to vysvětlit, nepochopila by to. Moje sestra měla to samé ráno na stehně u nohy otisk prstu. Babička se mi od pohřbu také zjevuje,...* Pokud se mi zjeví ve snu, znamená to, že u mě byla, stýskalo se jí.“¹⁴¹ Respondentka Martina má podobnou zkušenost. „*... Ve snu se mi zjevila moje teta. Sen byl zvláštní, byla jsem na zelené louce, na které byla velká zelená kostka, která se proti mně řítila a teta na mě volala – prober se, když jsem to udělala, zjistila jsem, že se manžel začal dusit. Teta mě ale včas varovala. Z duchů mrtvých nemám strach, jsem ráda za to, že tetu občas ve snu vidím, měla jsem k ní velmi hezký vztah, mrzí mě, že nevidám maminku.*“¹⁴² Respondentka Klaudie vypráví o tom, jak jí duch mrtvého otce dává znamení: „*Mnohdy se mi stane, že se z kumbálu v bytě ozývá šustot a kroky, když se tam však podívám, není tam nic, co by mohlo tyto zvuky dělat a pak se podívám do kalendáře a zjistím, že je výročí úmrtí otce, nebo že má otec narozeniny a já mu zapomněla donést na hrob květiny.*“¹⁴³

Mule mají podle Romů různé funkce, a to například, že si přichází pro umírajícího člena rodiny, aby ho doprovodili na onen svět, nebo informují o neštěstí, které se blíží,

¹³⁷ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Debora. s. 77-78.

¹³⁸ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Iveta. s. 88-89.

¹³⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Klaudie. s. 93-94.

¹⁴⁰ Srov. HRDLIČKOVÁ, L. *Smrt a pohřeb u Romů*. [on-line]. s. 20.

¹⁴¹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Gabriela. s. 83-85.

¹⁴² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Martina. s. 97-98.

¹⁴³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Klaudie. s. 93-94.

ohlašují smrt, předávají poselství a poslední funkce je negativní, mule přicházejí, aby strašili druhé či jim vyhrožovali. Zejména kvůli této negativní funkci Romové usilují o co nejdůstojnější odchod zesnulého z tohoto světa, aby neměl důvod ke svému návratu mezi živé.¹⁴⁴ V souvislosti s tímto níže uvádím vyjádření respondentů, a to respondentky Olgy, jejíž zkušenost lze pokládat za kladnou, respondenta Ladislava, jehož zkušenost lze pokládat za negativní.

Respondentku Olgu často přichází varovat před nebezpečím duch mrtvé matky, ona má s mule jen pozitivní zkušenost, ale slyšela o tom, že jsou Romové, kteří mají s mule zkušenosti ne zrovna kladné. Podle jejích slov mule zmíněné Romy navštěvují a škodí jim, zanechávají na jejich rukou, zádech nebo nohou otisky prstů v podobě modřin. *„To se stává většinou, když živý Rom zesnulému Romovi něco dluží a nechce svůj dluh splatit. Zlé mule může poslat zpět jen modlitba kněze a svěcená voda.“*¹⁴⁵ Respondent Ladislav popisuje zvláštní příhodu, která se mu stala *„Jednou mi syn vyprávěl, že jsem stál v noci nad jeho postelí v postoji, jako bych se s někým přetahoval, málem sem i na syna padl. Ráno jsem měl na ruce modřinu v podobě lidského prstu. Toto se mi stalo vícekrát.“*¹⁴⁶

Na závěr zmíním vyjádření respondenta Cyrila, který v mule věří, nikdy je však neviděl, slyšel o nich vyprávět jen svou matku, té se pravidelně zjevují ve snu její rodiče, už několikrát jí varovali před hrozícím nebezpečím.¹⁴⁷

3.3 Romské tradice pohřbívání: Romský pohřeb

Romský pohřeb není jenom jedním obřadem, je souborem několika přímo po sobě jdoucích obřadů.¹⁴⁸ *„My Romové se nespokojíme jen s pohřbem člověka jako jediným rituálním obřadem, u nás se jedná o několik rituálů, které vedou ke klidnému spočinutí duše mrtvého.“* uvádí respondentka Martina.¹⁴⁹ Respondentka Klauďie při rozhovoru též konstatovala, že u Romů se nejedná jen o jeden rituál, podle ní je jich daleko více, všechny směřují k důstojnému odchodu zesnulého na onen svět. *„Romům jde o člověka, o jeho duši. Smrt v romské komunitě je emocionální záležitostí, všechno více prožíváme.“*

¹⁴⁴ Srov. HRDLIČKOVÁ, L. *Smrt a pohřeb u Romů*. [on-line]. s. 20.

¹⁴⁵ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Olga. s. 101-103.

¹⁴⁶ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Ladislav. s. 95-96.

¹⁴⁷ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Cyril. s. 75-76.

¹⁴⁸ Srov. ROUS, J. *Romové – vhléd do problému*. Brno: Kabinet MV a Katedra sociální pedagogiky, 2003. ISBN 80-86633-03-9. s. 41.

¹⁴⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Martina. s. 97-98.

Je to doba, kdy odsouváme všechny neshody, které mezi sebou máme a navzájem si pomáháme, mnohdy se na náklady spojené s pohřbem skládáme. ¹⁵⁰

Pohřební tradici u Romů můžeme rozdělit do tří časových období, a to období před úmrtím člověka, období po skonu člověka a období související s jeho pohřbem.¹⁵¹ Tři časová období při rozhovoru zmínila i respondentka Jolana: *„Pokud mluvím o pohřebních tradicích, nemyslím tím jen pohřeb samotný, nejedná se totiž jen o jeden obřad, ale o více obřadů po sobě jdoucích a navazujících, které se vztahují na období před úmrtím člověka, po úmrtí člověka a na samotný den pohřbu.*“¹⁵² K tomuto se vyjádřil i respondent Cyril: *„Navíc u nás se tradice plní již před úmrtím člověka až do jeho uložení do místa posledního odpočinku, u majority je jen pohřeb a smuteční hostina, alespoň takto to vnímám já.*“¹⁵³

Prvním ze zmíněných je období před úmrtím člověka, kdy se člověk připravuje nebo je připravován na blížící se konec svého života. Pro toto období jsou typické věštby, různá znamení a nakonec i snaha o odvrácení a následně i ulehčení smrti.¹⁵⁴ Respondentka Jolana konstatuje: *„V období před úmrtím člověka, kdy už víme, že náš blízký nebo známý umírá, snažíme se ho navštěvovat a hlavně povzbuzovat slovy, aby to nevzdával, že vše bude zase dobré, že se uzdraví. Uvnitř v sobě víme, že se s ním loučíme, ale jemu to najevo nedáváme, pokud bychom to udělali, bylo by to jako bychom ho chtěli pohřbít zaživa, a to je nedůstojné. V tuto dobu si umírající dříve obvykle nechávali i věštit, ale dnes už se to nedělá.*“¹⁵⁵ Respondentka Emílie uvádí: *„Už to, že nějaký člověk v romské komunitě umírá je velmi smutnou událostí, my však smutek nedáváme před umírajícím najevo, umírajícího spíše povzbuzujeme, plníme mu veškerá přání, v podstatě se s ním loučíme a děláme vše proto, aby to na nás nepoznalo.*“¹⁵⁶ Respondent Cyril vzpomínal na období před úmrtím svého dědy: *„Všichni jsme věděli, že děda brzy zemře, ale jemu jsme to najevo nedali, chlácholili jsme ho a podporovali, aby bojoval za své uzdravení. Plnili jsme snad každé jeho přání. Děda svůj boj s nemocí vzdal a zemřel.*“¹⁵⁷

¹⁵⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Klaudie. s. 93-94.

¹⁵¹ Srov. HRDLIČKOVÁ, L. *Smrt a pohřeb u Romů*. [on-line]. s. 19-20.

¹⁵² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Jolana. s. 90-92.

¹⁵³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Cyril. s. 75-76.

¹⁵⁴ Srov. HRDLIČKOVÁ, L. *Smrt a pohřeb u Romů*. [on-line]. s. 19.

¹⁵⁵ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Jolana. s. 90-92.

¹⁵⁶ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Emílie. s. 79-80.

¹⁵⁷ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Cyril. s. 75-76.

Tradičním zvykem Romů je umírání v rodinném prostředí a Romové tuto tradici ctí, pokud je to možné, snaží se umírajícímu takový odchod na onen svět umožnit. V případě, že umírající umírá mimo svůj domov, například v nemocnici, Romové ho navštěvují a setrvávají s ním až do poslední chvíle, jsou schopni naříkat celé hodiny.¹⁵⁸

O úmrtí blízké osoby mimo její domov se při provedeném rozhovoru zmínili dva respondenti. Babička respondentky Gabriely zemřela v nemocnici. „*Jezdili jsme ji do nemocnice navštěvovat, lékaři nám říkali, že jí mnoho času nedávají, přesto jsme však věřili, že se uzdraví a vše bude dobré a v tomto duchu jsme s ní i mluvili. V den její smrti jsme u ní byli celá rodina, při odchodu nám všem tiskla ruce, neuvědomili jsme si, že se s námi vlastně loučí. Když jsem jela domu, měla jsem v sobě špatný pocit, bylo mi úzko, projela mnou strašná bolest, když jsem šla okolo prázdného bytu své babičky a za oknem jsem s matkou uviděla černý stín a v tom zazvonil mé matce telefon, byl to lékař z nemocnice, který jí sdělil, že babička právě naposledy vydechla. Chvíli poté volala sestřenice z Anglie a ptala se, zda se něco nestalo, doma jim z ničeho nic spadla lahev s jarem a celá se vylila. Babička tímto dávala znamení ...*“¹⁵⁹ Respondentce Deboře asi před dvěma měsíci v nemocnici zemřel strýc, byl vážně nemocen. Před smrtí strýce v nemocnici navštívila, sestřičky byly, dle jejích slov, velmi milé a vycházely rodině vstříc, u strýce mohli být tak dlouho, jak chtěli. Povzbuzovali ho, ale on věděl, že brzy zemře a postupně se s nimi loučil.¹⁶⁰

Druhým z časových období je období po skonu člověka, pro které jsou příznačné úkony, jimž vévodí strach z mrtvého.¹⁶¹ Po posledním vydechnutí člověka Romové sundávají zrcadla, případně je zakrývají nějakou látkou, a to proto, aby uchránili svět živých před světem mrtvých. Zemře-li žena, odeberou jí šperky a rozpustí vlasy, aby došlo k odpoutání duše od těla. V místnosti, kde je mrtvý se nesmí vařit a ani větrat do doby, než je mrtvý řádně pochován, duše mrtvého se nesmí dostat ven, aby se potulovala po světě.¹⁶² Odborná literatura popisující pohřební tradice obecně naproti tomu uvádí, že po smrti člověka by se mělo v místnosti otevřít okno, aby duše zemřelého měla volný přístup k nebi.¹⁶³

¹⁵⁸ Srov. KOPTÍKOVÁ, J. *Umírání a smrt v romské kultuře*. [on-line]. 2013. [cit. 2014-01-18]. Dostupné na WWW: <<http://zdravi.e15.cz/clanek/sestra/umirani-a-smrt-v-romske-kulture-472814>>.

¹⁵⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Gabriela. s. 83-85.

¹⁶⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Debora. s. 77-78.

¹⁶¹ Srov. HRDLIČKOVÁ, L. *Smrt a pohřeb u Romů*. [on-line]. s. 19.

¹⁶² Srov. KOPTÍKOVÁ, J. *Umírání a smrt v romské kultuře*. [on-line].

¹⁶³ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*. s. 114.

Šest z oslovených respondentů při prováděných rozhovorech mluvilo prakticky o stejných zvycích, které jsem uvedla v předchozím odstavci a o nichž jsem se dočetla v odborné literatuře, jenž se zabývá romskými tradicemi. Respondenti se zmiňovali o zvyku zakrývání zrcadel a také o zvycích, které se dodržují při úmrtí ženy z romské komunity. Zároveň však některým z těchto zvyků přisuzovali trochu odlišný význam a uváděli i zvyky jiné, o kterých jsem se při studiu odborné literatury související s fenomény smrti a umírání u Romů nedočetla. Níže uvádím vyjádření některých respondentů.

Respondentka Helena potvrzuje zvyk zakrývání zrcadel a dále se zmiňuje i o dalších zvycích: „*Po skonu blízkého člověka zakrýváme v jeho domě zrcadla, zapalujeme svíčky a na stolec dáváme jeho fotografii, aby viděl, že na něj vzpomínáme, taky tam dáváme misku se solí, abychom viděli, zda se mrtvý do svého domu vrátil, moje matka se po smrti domů vrátila a v misce zanechala otisk prstu.*“¹⁶⁴ Respondentka Emílie též uvádí zvyk zakrývání zrcadel a zároveň vysvětluje důvod tohoto zvyku, ale tak trochu s malou odlišností než uvádí literatura: „*Ze zdí sundáváme zrcadla, někdo je jen zakryje černou látkou, my jako pozůstalí se nesmíme dívat do oken domu, ve kterém mrtvý skonal, poněvadž bysme tam viděli smrt, té se bojíme.*“¹⁶⁵ Respondentka Jolana stejně jako respondentka Helena potvrzuje zvyk zakrývání zrcadel a zároveň mluví o dalších zvycích, které Romové vykonávají těsně po smrti člověka. „*Hned po tom, co člověk zemře, zapalujeme v jeho domě svíčky a na stolec se dáváme jeho fotografii, přes ni dáme černou pásku, také se zakrývají zrcadla, aby se v nich mrtvé duše neviděli.*“¹⁶⁶

Respondent Ladislav poukazuje na rozdílné zvyky, které se dodržovaly dříve a které se dodržují v dnešní době. Pamatuje si na dobu, kdy Romové umírali doma a tam také zůstávali až do pohřbu. „*Po smrti byl přizván do domu kněz, který dal zesnulému poslední pomazání a vykropil místnost, kde ležel. V domě se zakryla všechny zrcadla, aby se v nich neviděly mrtvé duše.*“ Tohoto všeho byl pan Ladislav v minulosti svědkem, v dnešní době je však mnohé jinak. „*Lidé už neumírají doma, ale v jiných institucích, poslední pomazání a vykropení místnosti kněz udělá pouze na vyžádání. Zvyk zakrytí zrcadel přetrval dodnes.*“¹⁶⁷

¹⁶⁴ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Helena. s. 86-87.

¹⁶⁵ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Emílie. s. 79-80.

¹⁶⁶ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Jolana. s. 90-92.

¹⁶⁷ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Ladislav. s. 95-96.

Respondentka Martina při rozhovoru uvedla, že pokud někdo v komunitě zemře, je třeba, aby mu pozůstali složili poklonu. Na stolek v bytě se dá talířek se solí, „*sůl je Boží věcí*“, pokud se v soli objeví otisk prstu, znamená to, že mrtvý v domě byl a před něčím varuje. Na stolek se dále dává talířek s vodou, symbolizuje slzy pozůstálých a fotografie zesnulého.¹⁶⁸

Šest z oslovených respondentů vzpomínalo na úmrtí svých blízkých a poukazovalo na zvyky, které po skonu svého blízkého provedli. Respondent Adrián uvádí, že jeho babička zemřela doma. Po její smrti jí rozpustili vlasy a sundali šperky, zapálili svíčku a na noční stolek k její posteli dali misku se solí a misku s vodou. Voda je podle něj symbolem slz pozůstálých. Sůl se dává kvůli zjištění toho, zda se mrtvý po smrti vrací, když už není možné, aby mrtvé tělo zůstalo až do pohřbu doma. Po jeho návratu do domu bývá většinou v soli otisk prstu. Rodina respondenta Adriána si po smrti babičky vyžádala i přítomnost kněze, který místnost, ve které zesnulá babička ležela, vykropil svěcenou vodou a provedl poslední pomazání, až potom zavolali lékaře a pohřební službu.¹⁶⁹ O důležitosti přítomnosti kněze po smrti člověka, který místnost, kde nebožtík zemřel, vykropí svěcenou vodou, se zmínila i respondentka Emílie. Podle ní tento úkon symbolizuje ochranu před duchy mrtvých.¹⁷⁰ Respondent Cyril vzpomínal na dobu, kdy zemřel jeho děda: „*Po jeho smrti jsme zakryli zrcadla takovou černou látkou. Ptáte se proč? No, aby se v nich neviděly duše mrtvých, které si pro dědu přišly.*“¹⁷¹ Respondentka Klaudie zavzpomínala na zvyky po smrti matky takto: „*Na stolek jsem dala její fotku, misku s vodou, aby duše matky věděla, že pro ni truchlíme a misku se solí, ve které se po několika dnech objevil její otisk prstu.*“ Svým následným vyjádřením vysvětlila důvod přípravy pietního místa v domě zesnulého. *Stolek je takovým pietním místem, které připravujeme, protože s námi tělo mrtvého nemůže být při vartování.*“¹⁷² Respondentka Olga se zase při rozhovoru rozpovídala o smrti své matky, která zemřela doma, kde zůstala až do pohřbu, což dnes už možné není. Mluvila o zvyku odebrání šperků. „*Dodnes mám schovaný její prstýnek, který mi ji připomíná.*“ Dále mluvila o zvyku rozpuštěných vlasů a o zakrývání zrcadel. „*Ženě se musí rozpustit vlasy a vzít šperky, protože jinak by její duše neodešla v klidu. Zrcadla se zakrývají proto, že v domě mrtvého jsou i jiné mrtvé duše a ty se v nich nesmí vidět, je*

¹⁶⁸ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Martina. s. 97-98.

¹⁶⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Adrián. s. 70-72.

¹⁷⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Emílie. s. 79-80.

¹⁷¹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Cyril. s. 75-76.

¹⁷² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Klaudie. s. 93-94.

to kvůli ochraně našeho světa před tím světem mrtvých.“¹⁷³ Respondentka Nikola při vzpomínce na smrt svého manžela uváděla, e po jeho smrti jsem na stolek připravila jeho fotografii s černou páskou, misku s vodou a solí, zapálenou svíčku. V misce se solí se následující den ráno objevil otisk prstu, znamenalo to, že se duše mrtvého manžela do domu vrátila.¹⁷⁴

K druhému období se ale váže i víra Romů v to, že duše mrtvého opouští tělo až třetí den po smrti, a proto po tři dny a tři noci, obvykle až do pohřbu, u mrtvého v domě sedí a vartují, vyprávějí si o mrtvém a o jeho životě v tomto světě žertovné historky, mrtvého oslavují, pijí,¹⁷⁵ jedí, ale nezpívají a netancují.¹⁷⁶

O vartování v domě či v bytě mrtvého vyprávělo čtrnáct z patnácti oslovených respondentů. Jedinou respondentkou, která o vartování nemluvila, byla respondentka Emílie. Ostatní respondenti popisují, jak probíhá vartování, o čem se mluví, jaké další zvyky se dodržují.

Odborná literatura uvádí, že Romové vartují u mrtvého po tři dny a po tři noci¹⁷⁷ nebo dokonce až do samotného pohřbu¹⁷⁸, ale s tímto tvrzením se respondenti, až na jednoho, neztotožňují, podle nich se vartuje u mrtvého jen po tři noci. Respondentka Olga konstatuje: „*Vartovat se musí přesně po tři noci, více ne. Dříve jsme vartovali všichni společně, dnes tomu tak není, lidé přicházejí na chvíli a pak zase odcházejí.*“¹⁷⁹ Respondentka Helena tvrdí, že vartování je tradičním pohřebním rituálem u Romů, při kterém se příbuzní a blízcí scházejí v domě mrtvého a po tři noci si o něm vyprávějí veselé příhody, historky z jeho života, mluví o věcech a lidech, které měl rád. Při vartování se, podle jejího tvrzení, nesmí zpívat, pouštět hudba a televize.¹⁸⁰

Podobně jako respondentka Olga se vyjadřuje i respondentka Martina, která tvrdí, že v domě u mrtvého se po tři noci vartuje. Ona ale ještě v souvislosti s vartováním poukazuje na prokazování úcty. Podle jejího sdělení se dříve do domu mrtvého sjížděli všichni příbuzní najednou, dnes chodí postupně a vždy se na chvíli zdrží, vzdají

¹⁷³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Olga. s. 101-103.

¹⁷⁴ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Nikola. s. 99-100.

¹⁷⁵ Srov. KOLEKTIV AUTORŮ. *Romové – O Roma. Tradice a současnost – Angoder the akának*. Brno: Moravské zemské muzeum/SVAN; Muzeum romské kultury, 1999. ISBN 80-902476-1-X. s. 57-67.

¹⁷⁶ Srov. COHN, W. *Cikáni*. Praha: SLON, 2009. ISBN 978-80-7419-008-7. s. 33.

¹⁷⁷ Srov. KOLEKTIV AUTORŮ. *Romové – O Roma. Tradice a současnost – Angoder the akának*. s. 67.

¹⁷⁸ Srov. ŠLOSÁR, D. *Rómska kultúra a jej aspekty*. In *Romové [elektronický zdroj]: (ve spektru mezinárodních vědeckých studií)*. Praha: Hnutí R, 2010. ISBN 978-80-86798-04-2. s. 457.

¹⁷⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Olga. s. 101-103.

¹⁸⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Helena. s. 86-87.

mrtvému poctu, požádají ho o odpuštění, sami mu odpustí a pak odchází.¹⁸¹ O prokázání úcty stejně jako respondentka Martina mluví i respondent Ladislav, když popisuje, že dříve příbuzní mrtvému po smrti chodili prokazovat úctu. Po tři noci u něj seděli a vartovali, muži hráli karty, ženy naříkaly. Nakonec uvádí, že tyto zvyky přetrvaly do dnešní doby.¹⁸² O tom, že vartování dříve probíhalo v přítomnosti mrtvého a dnes tomu již tak není, se zmiňuje i respondent Filip. Při rozhovoru mluvil i o vytvoření pietního místa v domě mrtvého. „*Po úmrtí člena komunity, Romové po tři noci vartují u něho v domě. Dříve vartovali v jeho přítomnosti, dnes už to není možné, a proto mu pozůstali vyjadřují úctu tím, že na stůl v pokoji, kde zesnulý spal, pokládají zapálenou svíčku, s talířkem vody a soli. Sůl se dává proto, aby pozůstali zjistili, zda se mrtvý do domu vrátil. Návrat mrtvého symbolizuje otisk prstu v soli nebo také jiné uspořádání soli.*“ Příbuzní a známí se v domě mrtvého při vartování střídají, ženy se většinou modlí a naříkají, muži hrají karty či jiné hry.¹⁸³ Totéž popisuje i respondentka Gabriela, když vzpomíná na vartování své babičky. Na její noční stůl rodina dala zapálenou svíčku, misku s vodou a misku se solí. Miska s vodou vyjadřuje smutek pozůstalých, voda je jejich slzami, sůl se dává proto, aby pozůstali zjistili, zda se mrtvý po smrti vrátil. „*Babička se po smrti vrátila, v misce se solí byl otisk prstu.*“¹⁸⁴

Další čtyři respondenti vzpomínali na vartování jednotlivých členů své rodiny. Respondentka Debora mluvila o smrti a o následném vartování svého strýce, kterého si pozůstali příbuzní a známí připomínali ve vzpomínkách.¹⁸⁵ Respondentka Klaudie při rozhovoru mluvila o otci, byla malá, když umřel, ale zřetelně si pamatuje, jak se u nich v domě po tři noci scházeli známí a příbuzní, vyprávěli o otci veselé příhody, hráli jeho oblíbené karty a kouřili voňavé dýmky.¹⁸⁶ Respondent Adrián tvrdí, že Romové dbají na to, aby odchod mrtvého z tohoto světa byl důstojný a úctyhodný, jeho duše musí spočinout v klidu, nesmí mít důvod vracet se na tento svět, a proto u mrtvého vartují, stráží ho. Vzpomíná na vartování své babičky. „*Po smrti babičky jsme u ní doma po tři noci vartovali, vzpomínali jsme na její život, vyprávěli si veselé příběhy, hodně jsme kouřili cigarety, protože i babička ráda cigarety kouřila. Každý večer vartování jsme pozvedli sklenky a připíjeli jí, ale pozor, sklenky se při připitku nesmí dotknout, připíjeli jsme jen symbolicky, protože při vartování je*

¹⁸¹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Martina. s. 97-98.

¹⁸² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Ladislav. s. 95-96.

¹⁸³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Filip. s. 81-82.

¹⁸⁴ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Gabriela. s. 83-85.

¹⁸⁵ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Debora. s. 77-78.

¹⁸⁶ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Klaudie. s. 93-94.

*u nás v rodině pití zakázáno.*¹⁸⁷ Respondent Bartoloměj se účastní vartování, jen pokud zemře někdo z jeho blízké rodiny. *„Při vartování žádám mrtvého o odpuštění a sám mu odpouštím, snažím se být pro rodinu oporou, pomáhám se zajištěním pohřebního obřadu.“* Pokud však zemře někdo jiný z komunity, pohřebních tradic se účastní jen málokdy. Je to pro něj příliš traumatizující, a proto raději zůstává v pozadí.¹⁸⁸

Tři z respondentů, Cyril, Jolana a Nikola, během rozhovoru sdělili, že vartování se nese vždy v tom smyslu, jakým byl mrtvý člověkem. Respondent Cyril vzpomínal na vartování po smrti svého dědy, vartovat začali večer po tom, co dědu odvezla pohřební služba: *„Děda byl veselý člověk, takže i vartování se neslo v tomto duchu, chlapi hráli karty a vyprávěli si legrační historky o tom, co s dědou prožili. Ženy se modlily ve vedlejší místnosti a nařikaly. Příbuzní a známí přicházeli průběžně, chvíli se zdrželi a pak zase odcházeli. Úctu prokazovali tím, že se zastavili u stolku, kde byla dědova fotografie, miska se solí a s vodou a zapálená svíce a něco hezkého o dědovi pronesli. Někteří z nich složili dědovi poctu přípitkem, ale neřukali si, to se nesmí, to znamená neúctu.“*¹⁸⁹ Respondentka Jolana nejprve mluvila o vartování obecně a pak konkrétně vzpomínala na vartování svého strýce. *„Lidé, kteří přijdou pozůstalým vyjádřit podporu přímo do domu mrtvého, kde se i následně po tři noci vartuje, se nesmí po celou tuto dobu podívat do oken, viděli by v nich smrt a toho se Romové vyvarují. V domě se nesmí zpívat, pískat, pouštět televize.“* Paní Jolana sdělila, že někteří Romové vartují každý den až do pohřbu zesnulého, její rodina vartuje jen po tři noci. Vartování se nese v duchu toho, jakým člověkem zesnulý byl, pokud byl veselý, vyprávějí se radostné příběhy z jeho života. Jako příklad uvedla: *„Můj strýc byl upřímný, hodný a legrační člověk, který rád vsázel, a proto se po jeho smrti postavil na noční stolec u jeho postele hrneček a chlapi při vartování hráli různé hry, mimo jiné i karty, při kterých sázeli na výhru, hrnek s výhrou se pak strýčkovi vložil do rakve.“* V domě mrtvého sedávají ženy i muži zvlášť, paní Jolana si není jistá významem tohoto zvyku, prý je to asi kvůli tomu, že muži a ženy nemají potřebu povídat si o stejných věcech. Muži spíše mluví o sportu, o kartách či jiných mužských věcech a ženy zase spíše mrtvého litují, mluví o tom, co by bylo kdyby ... a podobně. Pozůstalí při vartování připíjejí, nesmějí však skleničkou přituknout, trochu ze své skleničky odlévají na zem

¹⁸⁷ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Adrián. s. 70-72.

¹⁸⁸ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Bartoloměj. s. 73-74.

¹⁸⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Cyril. s. 75-76.

a tím vzdávají poctu mrtvému.¹⁹⁰ A poslední respondentka mluvila o vartování svého manžela: „*U nás doma se tehdy sešla snad celá romská komunita, aby manželovi vyjádřila poctu. Vartovali jsme po tři noci, chlapi mu připíjeli, trochu ze sklenky vždy ulili na zem, tím mu vzali poctu, vyprávěli vtipy, manžel byl veselý člověk, takže i vartování se neslo v tomto duchu.*“¹⁹¹

Jedna z respondentek vzpomínala na smrt svého syna, kdy nemohla vartovat a vysvětlila i důvody této nemožnosti. Rozhovor na téma umírání a smrt vyvolal v respondentce Ivetě vzpomínky na syna, který zemřel na konci srpna roku 2013 v psychiatrickém zařízení, kam byl předán z péče jiného zdravotně sociálního zařízení, do kterého byl předtím umístěn na základě rozhodnutí místního městského úřadu, který byl ustanoven jeho opatrovníkem pro život. „*Už tím, že zemřel mimo domov, byly narušeny naše tradice, nebylo mu dopřáno posledního pomazání, nemohla jsem ho vidět, nemohli jsme vartovat. Chtěla jsem synovi vypravit důstojný obřad, ale neměla jsem dostatek peněz a nikdo z příbuzných mi nepomohl. Úřednice z města mě tlačily k sociálnímu pohřbu, k takzvanému pohřbu žehem, což jsem odmítala, to je v naší komunitě nepřipustné, prosila jsem je o pochopení a pomoc, ale ani jednoho se mi nedostalo. Z důvodu finančního nedostatku jsem na nabídku úřadu přistoupila.*“¹⁹²

Třetím a posledním obdobím je doba tradičních úkonů spojených s pohřebním obřadem, s jeho přípravou a následným uložením mrtvého do místa jeho posledního odpočinku.¹⁹³ Pokud někdo z romské komunity zemře v domácím prostředí, nechávají ho doma až do pohřbu a sami mrtvého připraví na poslední cestu životem,¹⁹⁴ alespoň takto to uvádí odborná literatura, pravdou ale je, jak uvádí respondent Ladislav, že dříve bylo možné nechat zesnulého doma až do pohřbu, „*smrt byla jakousi rodinnou záležitostí*“¹⁹⁵, ale dnes to možné není. Zákon č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů a Zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování (zákon o zdravotních službách), ve znění pozdějších předpisů, jasně vymezují povinnosti spjaté s úmrtím člověka, kdo a co je

¹⁹⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Jolana. s. 90-92.

¹⁹¹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Nikola. s. 99-100.

¹⁹² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Iveta. s. 88-89.

¹⁹³ Srov. HRDLIČKOVÁ, L. *Smrt a pohřeb u Romů*. [on-line]. s. 19-20.

¹⁹⁴ Srov. KOPTÍKOVÁ, J. *Umírání a smrt v romské kultuře*. [on-line].

¹⁹⁵ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Ladislav. s. 95-96.

potřeba udělat po úmrtí člověka a dále upravují i způsob dočasného uložení těla mrtvého.¹⁹⁶

Romové oblékají mrtvého do jeho nejlepších šatů, do rakve mu dávají jeho oblíbené předměty, například šperky, hudební nástroj, cigarety, svaté obrázky, různé osobní věci, zkrátka věci užitečné pro jeho posmrtný život. Romové nehledí na finanční hodnotu těchto věcí, chtějí, aby mrtvému na onom světě nic nescházelo, aby neměl důvod ke svému návratu.¹⁹⁷

S tímto tvrzením se ztotožnilo devět respondentů. Respondentka Martina je přesvědčena o tom, že muž dostává do rakve víc předmětů než žena. „*Muži se do rakve dává, kořalka, cigarety, peníze, pokud měl rád sázky, hudební nástroj, ženě většinou jen svatý obrázek, růženec, šátek nebo oblíbená zástěra. Můj muž by, ale s tímto tvrzením nesouhlasil.*“¹⁹⁸ Respondent Ladislav se zmiňuje o důvodu, proč do rakve vkládají zesnulému předměty, které měl rád a bez kterých se v běžném životě neobešel. „*Tím se snažíme zamezit návratu mrtvého do světa živých, aby neměl důvod nás strašit nebo nás trestat za to, že mu v rakvi něco chybělo.*“ Zesnulý mívá v dnešní době oblečeny šaty, které nejraději nosil, dříve tomu tak nebylo. Do rakve se zesnulému nedávají boty, aby nechodil a spočinul v pokoji. Dávají se mu tam předměty jako například dýmka, cigarety, alkohol, peníze a tak podobně.¹⁹⁹ Respondentka Jolana uvedla, že zesnulý je v den pohřbu oblečen do toho, co měl rád, v čem se cítil pohodlně, nesmí být obutý „*Nesmí mít na nohách boty, jinak by stále chodil, vracel se k nám a neměl by klid, to my nechceme. Do rakve se mu dávají různé předměty, které by mu pak mohli chybět například cigarety, svaté obrázky, bible, zkrátka cokoliv, pro co by se mohl chtít po pohřbu vrátit, a to my nechceme.*“²⁰⁰ Respondent Adrián sděluje, že do rakve zesnulému dávají oblečení, které rád nosil. Zesnulý je v rakvi bez bot, kdyby boty měl, neustále by chodil, jeho duše by nemohla odpočívat v pokoji. „*Babičce jsme dali do rakve její svaté obrázky, cigarety a oblíbenou knihu.*“²⁰¹ O předmětech jako jsou například věci osobní povahy nebo peníze, mnohdy i alkohol, které se dávají do rakve,

¹⁹⁶ Srov. Zákon č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, v platném znění k 21.03.2014 a Zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování (zákon o zdravotních službách), ve znění pozdějších předpisů, v platném znění k 21.03.2014

¹⁹⁷ Srov. KOLEKTIV AUTORŮ. *Romové – O Roma. Tradice a současnost – Angoder the akának*. s. 57-67. též částečně srov. *Death*. [on-line]. 2008. [cit. 2014-03-18]. Dostupné na WWW: <<http://www.newforestromanygypsytraveller.co.uk/birthdeathmarriage3.html>>.

¹⁹⁸ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Martina. s. 97-98.

¹⁹⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Ladislav. s. 95-96.

²⁰⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Jolana. s. 90-92.

²⁰¹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Adrián. s. 70-72.

aby se mrtví nevraceli zpět do světa živých, mluvila respondentka Emílie.²⁰² Rodina respondentky Gabriely dala mrtvé babičce do rakve její oblíbenou zástěru, bibli, svatý obrázek, růženec, cigarety a léky, které užívala.²⁰³ Respondent Cyril uvádí, že jeho děda byl pohřben v krásné černé rakvi, která byla uvnitř potažena saténem, do rakve mu vložili balíček karet, dýmku, oblíbenou kořalku a penízky pro převozníka.²⁰⁴ Respondentka Iveta nemohla dát synovi do rakve ani oblíbené věci, protože ty zůstaly v zařízení, ve kterém zemřel. Do rakve mu dala alespoň několik korun, aby měl čím zaplatit převozníkovi.²⁰⁵ Respondentka Nikola vložila manželovi do rakve jeho oblíbenou vestu a karty na mariáš, dcery přihodili korunky pro převozníka.²⁰⁶

V den, kdy se koná pohřeb, se k mrtvému sjíždí nejbližší příbuzní, ale i známí a přátelé. Všichni tito smuteční hosté se scházejí u rakve se zesnulým a každý z nich poprosí mrtvého o odpuštění a sami mu též odpustí.²⁰⁷ ... „žádám mrtvého o odpuštění a sám mu odpouštím ...“²⁰⁸ Tento zvyk uvádí i další respondentka: „Před samotným pohřbem by se měl zesnulý požádat o odpuštění a pozůstali by mu měli též odpustit vše, čím se vůči nim provinil.“²⁰⁹ K mrtvému přichází i kněz, jenž má podle Romů schopnost komunikovat se světem mrtvých.²¹⁰ Kněz se u mrtvého pomodlí a místnost, v níž se nachází rakev se zesnulým, svěcenou vodou vykropí.²¹¹ O důležité roli kněze se zmiňovala respondentka Jolana, a to nejen o jeho roli v den pohřbu, ale i o jeho roli při skonu člověka, kdy se dostaví do jeho domu a místnost, ve které zemřel, vykropí svěcenou vodou a pronese modlitbu.²¹²

Smuteční hosté se pak odebírají společně se zesnulým k místu, kde bude pohřben, ještě předtím než vynášená rakev opustí dům, je třeba s ní třikrát poklepat o práh domu, aby duše mrtvého odešla a už se nikdy nevrátila.²¹³ Odborná literatura popisující

²⁰² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Emílie. s. 79-80.

²⁰³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Gabriela. s. 83-85.

²⁰⁴ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Cyril. s. 75-76.

²⁰⁵ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Iveta. s. 88-89.

²⁰⁶ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Nikola. s. 99-100.

²⁰⁷ Srov. ŠÍŠKOVÁ, T. (ed.) *Menšiny a migranti v České republice*. s. 136.

²⁰⁸ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Bartoloměj. s. 73-74.

²⁰⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Emílie. s. 79-80.

²¹⁰ Srov. ROUS, J. *Romové – vhléd do problému*. s. 41.

²¹¹ Srov. FERKO, A. *Tradiční pohřeb*. In *Romové a cikáni – neznámí i známí*. Voznice: LEDA, 2008. ISBN 978-80-7335-119-9. s. 151-155.

²¹² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Jolana. s. 90-92.

²¹³ Srov. LÁZNIČKOVÁ, I. *Tradiční rodinné vztahy, obřady a obyčeje*. In KOLEKTIV AUTORŮ. *Romové – O Roma. Tradice a současnost – Angoder the akának*. Brno: Moravské zemské muzeum/SVAN; Muzeum romské kultury, 1999. ISBN 80-902476-1-X. s. 57.

pohřební tradice obecně uvádí též zvyk trojího poklepání rakví o práh domu, ale důvodem tohoto zvyku je vyjádření lítosti či rozloučení.²¹⁴

O zvyku trojího poklepání rakví o práh domu se zmínilo osm z oslovených respondentů, a to respondent Adrián: „*V den pohřbu nám pohřební služba vyšla vstříc a rakev s babičkou přivezla, aby mohl být proveden jeden z posledních zvyků, a to je trojí poklepání rakví o práh domu. Pokud se mě ptáte, proč je tento zvyk důležitý, tak je to kvůli tomu, aby duše mrtvého odešla ze světa živých a už se nevracela.*“²¹⁵ Dále respondentka Emílie: „*V den pohřbu se vždy domlouváme s pohřebákama na tom, aby nám mrtvého přivezli domů, jen jednou jsem zažila, že nám nevyšli vstříc, bylo to, když umřela teta Jolka. S rakví se musí třikrát poklepat o práh domu, jinak by duše ze světa živých neodešla, neměla by klid, pořád by po našem světě chodila a taky by nás příbuzné strašila, a to nikdo z nás nechce.*“²¹⁶ I respondent Cyril uvádí, že v den pohřbu byl mrtvý přivezen domů kvůli dodržení zvyku trojího poklepání rakví o práh domu, aby jeho duše odešla a neměla tak důvod k návratu.²¹⁷ Respondentka Helena též mluvila o zvyku trojího poklepání rakví o práh domu, tento zvyk je důležitý a nesmí se na něj zapomenout, po třetím poklepání rakví o práh domu odchází duše z těla mrtvého do světa mrtvých.²¹⁸ Respondent Filip při rozhovoru sdělil: „*V den pohřbu se musí zesnulý vrátit do svého domu, aby byl naplněn jeden z posledních zvyků, a sice to, že se rakví, ve které je zesnulý, třikrát poklepe o práh domu, kde bydlel. Ptáte se proč? No, protože chceme, aby jeho duše odešla od nás, z našeho světa pryč, aby se nevracela.*“ K tomu dále dodává, že rakev by při smutečním průvodu neměl nést nikdo z přímých příbuzných. „*Sám by totiž mrtvého pohřbíval. U hrobu se musí stát zesnulému vždy v nohách. Ti, co stojí u jeho hlavy, jsou považováni za neupřímné a pokrytecké lidi.*“²¹⁹ O trojím poklepání rakví o práh domu se vyjádřila i další respondentka: „*Domluvili jsme se s paní z pohřební služby, ona je fajn, vždycky je s ní domluva. Pohřebáci nám rakev s babičkou přivezli domů, odnesli jí dokonce až do bytu, kde bydlela. A pak přitom, když jí zase vynášeli z bytu, poklepali s ní třikrát o jeho práh. Tento zvyk dodržujeme proto, aby se duše mrtvého dočkala klidu a mohla odejít na onen svět a hlavně už se nikdy nevrátila.*“²²⁰ I respondentka Jolana tvrdí, že když je rakev

²¹⁴ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*. s. 114.

²¹⁵ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Adrián. s. 70-72.

²¹⁶ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Emílie. s. 79-80.

²¹⁷ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Cyril. s. 75-76.

²¹⁸ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Helena. s. 86-87.

²¹⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Filip. s. 81-82.

²²⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Gabriela. s. 83-85.

s mrtvým vynášena z domu, musí se s ní třikrát poklepat o jeho práh, aby duše mrtvého mohla s klidem odejít do jiného světa.²²¹ Se zvykem trojího poklepání rakví o práh domu se ztotožňuje i respondentka Nikola. Vzpomíná na to, že před pohřbem byla rakev s manželem přivezena zpět do domu, aby se dodržel zvyk trojího poklepání rakví o práh domu. Ještě než byla rakev z domu vynesena, kněz pronesl modlitbu a místnost, ve které manžel respondentky Nikoly zemřel, vykropil svčnou vodou. „*Chtěla jsem, aby to udělal hned po jeho smrti, ale byl mimo svou farnost.*“²²²

Někteří z respondentů mluvili o tom, jakým způsobem by měla být vynesena rakev z domu. Respondentka Gabriela konstatuje, že rakev by měla být vynesena z domu hlavou mrtvého ven, i v místnosti by měli stát pozůstalí za hlavou mrtvého, a to z toho důvodu, aby měl klid v hrobě. K tomuto dále uvádí jednu ze svých zkušeností: „*Jednou jsem si stoupla špatně, mrtvému jsem stála v nohách, to jsem ještě nevěděla, co se jak dělá, bylo to první vartování a pohřeb, na kterém jsem byla, dostala jsem vyhubováno.*“²²³ Respondentka Klaudie uvádí, že se rakev musí vynést z domu nohama zesnulého napřed. Neví, proč tomu tak je, význam tohoto zvyku už zapomněla. Dalším zvykem je to, že rakev nesmí při smutečním průvodu nést někdo z přímých příbuzných. „*Pokud vlastní nese rakev, sám padá do připravené jámy.*“²²⁴ „Rakev musí být z domu vynesena tak, aby jako první šly nohy zesnulého.“ uvádí respondent Ladislav.²²⁵

Smuteční průvod je doprovázen romskou hudbou. Po příchodu na hřbitov je rakev spuštěna do hrobu, kam přítomní házejí hlínu, květiny či smuteční věnce.²²⁶ „*Smuteční průvod je doprovázen nářky a romskou hudbou, která zahraje vše, co si zesnulý sám přál nebo písni, které měl rád.*“ popisuje respondent Ladislav.²²⁷ „*My jsme nikdy hlínu házet nesměli, tatínek nám to zakázal, vždy jsme házeli jen kvítí, hlína je těžká a nebožtík by neměl klidného spočinutí.*“ tvrdí respondentka Jolana.²²⁸ Respondentka Martina k tomuto uvádí, že smuteční průvod a obřad jsou doprovázeny živou romskou hudbou, alespoň v rodině paní Martiny tomu tak je. Mrtvý je pohřben do země. „*Pohřeb žehem neuznáváme, tento způsob není pro nás dost důstojný.*“²²⁹

²²¹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Jolana. s. 90-92.

²²² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Nikola. s. 99-100.

²²³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Gabriela. s. 83-85.

²²⁴ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Klaudie. s. 93-94.

²²⁵ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Ladislav. s. 95-96.

²²⁶ Srov. ŠIŠKOVÁ, T. (ed.) *Menšiny a migranti v České republice*. s. 136.

²²⁷ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Ladislav. s. 95-96.

²²⁸ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Jolana. s. 90-92.

²²⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Martina. s. 97-98.

Po celou dobu pohřbu je rakev s mrtvým otevřená ... uvádí respondentka Jolana.²³⁰ Respondentka Iveta uvedla, že byla kvůli finančním důvodům donucena k tomu, aby její syn byl pohřben žehem, jednalo se tedy o sociální pohřeb. Synovi zajistila alespoň malý obřad, při kterém byl vystaven v rakvi, která byla malá, nohy v ní měl pokrčené, na sobě měl jen rubáš, celé to působilo velmi nedůstojně. Respondentce Ivetě nikdo finančně nepomohl, a to ani v souvislosti se solidaritou, o které se v rámci romské komunity mluví.²³¹ Na sdělení respondentky Ivety reagují sdělením respondentky Debory. Při úmrtí v komunitě je podle slečny Debory nejvíce patrná sounáležitost Romů, protože zanechávají sporů a navzájem si pomáhají, pozůstalým je komunita ochotna pomoci i finančně, pokud nemají na zaplacení nákladů souvisejících s pohřbem.²³² Podobně se vyjadřuje i respondentka Helena, která vzpomínala na pohřeb své matky, která zemřela v době, kdy na tom nebyla finančně dobře, nevěděla, co má dělat, chtěla matce vypravit hezký pohřeb. Naštěstí jí lidé z romské komunity pomohli, někdo přinesl jídlo na vartování, někdo jí přispěl na rakev a na pohřební obřad, byla jim za to velmi vděčná. Při rozhovoru uvedla: „*Vždy, když je třeba, tak se romská komunita semkne a my Romové si navzájem pomůžeme, spory musí jít stranou.*“²³³ Jako poslední k tomuto uvádím vyjádření respondentky Nikoly, která vzpomínala na úmrtí prvního manžela. První manžel zemřel, když byly jejich dcery malé. Nevěděla, co si má počít, Romové v osadě jí se vším pomohli. „*Byli jsme jako jedna velká rodina*“ Finančně jí vypomohli s náklady na pohřeb, v té době to podle ní bylo zcela normální, Romové k sobě byli velmi solidární.²³⁴

S mrtvým by měl být pohřben i jeho majetek, pokud se tak nestane, měl by být jeho majetek spálen, zničen nebo diskrétně prodán.²³⁵ Tento zvyk je původním zvykem, který si sebou Romové přinesli z Indie.²³⁶ „*Týden po pohřbu se nesmí nic z bytu či domu mrtvého vzít a rok po smrti se nesmí žádná věc zesnulého spálit nebo vyhodit, protože kdybysme to udělali, zneuctili bysme jeho památku.*“ Rodina paní Gabriely má věci po babičce schované na půdě. Matka a její sestra si nechala po babičce na památku

²³⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Jolana. s. 90-92.

²³¹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Iveta. s. 88-89.

²³² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Debora. s. 77-78.

²³³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Jolana. s. 90-92.

²³⁴ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Nikola. s. 99-100.

²³⁵ Srov. LOPES, D. S. *Retrospective and Prospective Forms of Ritual: Suggestions of Social Transformation in a Portuguese Gypsy Community*. *Anthropological Quarterly*. Fall 2010, Vol. 83, Issue 4, p. 735-737. též. srov. *Death*. [on-line]. též částečně srov. ŠÍŠKOVÁ, T. (ed.) *Menšiny a migranti v České republice*. s. 136.

²³⁶ Srov. LEHOCZKÁ, L., HABURAJOVÁ-ILAVSKÁ, L. *Priestor pre integritu Rómov*. s. 57.

prstýnek.²³⁷ Respondentka Klaudie se zmiňuje v podstatě o tom samém: „*Na památku jsem si nechala jen její prstýnek, ostatní věci jsem schovala na půdu domu, rok se nesmí vyhodit, darovat, poškodit a ani spálit.*“²³⁸ I respondentka Emílie se ztotožňuje s informací uváděnou odbornou literaturou. Tvrdí, že věci po mrtvém by se měly na rok uschovat, až po této době by se měly spálit, vyhodit či rozdat.²³⁹

Celý pohřební obřad je velmi emotivní, Romové nebožtíka procítěně a mnohdy až přehnaně oplakávají²⁴⁰, jejich emoce se vyznačují intenzivním prožíváním a vzrušivostí, jsou temperamentní.²⁴¹ Po celou dobu obřadu hraje kapela romské písně. „*Obřad je velmi emotivní, nikdo z nás nic neskrývá, chováme se tak, jak to cítíme.*“²⁴²

Po pohřebním obřadu²⁴³ dochází ke smuteční hostině, po ní se mohou opět pověsit nebo odkrýt zrcadla.²⁴⁴ Vyjádřením respondenta Cyrila lze doplnit informaci získanou z odborné literatury, a sice to, že po pohřbu se koná tradiční romská smuteční hostina bez tance, zpěvu, plná jídla a vzpomínek na mrtvého.²⁴⁵ Totéž zmiňuje respondent Ladislav: „*Po pohřbu se koná smuteční hostina, na té už se nehrají písně, nezpívá se, jen se vzpomíná.*“²⁴⁶ Respondentka Martina doplňuje vyjádření předchozích respondentů a uvádí, že smuteční hostina probíhá v takovém duchu, jaký mrtvý byl, pokud byl veselý, bývá veselá, pokud byl tichý, bývá tichá.²⁴⁷

Duch mrtvého se vrací do světa živých asi tři dny po pohřbu v podobě zjevení, které je již popsáno výše a sděluje svým blízkým své pocity, pozitivní i negativní, související s pohřbem.²⁴⁸ „*Stává se však, že se vrátí třetí den po pohřbu, aby nám sdělila, zda byla spokojena se vším, co jsme pro její klidné spočinutí udělali. Babička se vrátila, no zjevila se mamce ve snu a prý jí řekla, že byla se svým pohřbem spokojená, alespoň tak mi to mamka tvrdila, mně se babička nezjevuje.*“²⁴⁹

²³⁷ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Gabriela. s. 83-85.

²³⁸ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Klaudie. s. 93-94.

²³⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Emílie. s. 79-80.

²⁴⁰ Srov. RAICHOVÁ, I. *Romové a náboženství*. In KOLEKTIV AUTORŮ. *Romové – O Roma. Tradice a současnost – Angoder the akának*. Brno: Moravské zemské muzeum/SVAN; Muzeum romské kultury, 1999. ISBN 80-902476-1-X. s. 67.

²⁴¹ Srov. NAVRÁTIL, P. *Romové v české společnosti*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-717-8741-8. s. 19.

²⁴² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Jolana. s. 90-92.

²⁴³ Fotografie z romského pohřbu získané od jedné z respondentek, které v práci zveřejňuji na základě předchozího souhlasu zmíněné respondentky a i po předchozích souhlasech lidí, kteří se na fotografiích vyskytují jsou na straně 104-105.

²⁴⁴ Srov. ŠÍŠKOVÁ, T. (ed.) *Menšiny a migranti v České republice*. s. 136.

²⁴⁵ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Cyril. s. 75-76.

²⁴⁶ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Ladislav. s. 95-96.

²⁴⁷ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Martina. s. 97-98.

²⁴⁸ Srov. ŠÍŠKOVÁ, T. (ed.) *Menšiny a migranti v České republice*. s. 136.

²⁴⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Adrián. s. 70-72.

Respondentka Nikola ve svém vyprávění vzpomínala na návrat ducha svého mrtvého manžela: „*Přišel tři dny po tom, co jsem ho uložila do hrobu, zdál se spokojený, neměl důvod si stěžovat, udělala jsem všechno pro jeho důstojný odchod.*“²⁵⁰

Příbuzní zesnulého drží smutek přibližně asi jeden rok, během něhož musí dodržovat jistá pravidla, a to chodit v černém oblečení, nemohou se účastnit rodinných oslav, jako jsou křty nebo svatby, dříve si ženy musely ostříhat i vlasy, dnes se tento zvyk tolik nedodrжуje.²⁵¹

Oslovení respondenti se se zvyky dodržovanými v rámci doby smutku, které uvádí odborná literatura, v podstatě ztotožňují, tedy až na to, že smutek dodržují půl roku a ne jeden rok. „*My jako přímá rodina jsme pak půl roku drželi smutek, nosil jsem tmavé oblečení, neposlouchal hudbu, nechodil se nikam bavit.*“²⁵² Respondent Adrián uvádí prakticky to samé: „*Po úmrtí blízkého držíme smutek, nezpíváme, nedíváme se na televizi, neposloucháme písničky, nechodíme na diskotéky, neúčastníme se rodinných oslav. Měli bychom nosit tmavé oblečení. Jako přímá rodina nesmíme tyto věci dělat minimálně půl roku po smrti zesnulého.*“²⁵³ Respondentka Debora též uvádí, že Romové po pohřbu drží půl roku smutek, alespoň ti nejbližší. Nechodí se nikam bavit, nedívají se na televizi, neposlouchají písně. Každý to ale vnímá jinak, každý truchlí po svém. Při rozhovoru se vyjádřila i k postoji nejmladší romské generace. Dnešní mladí už smutek moc nedodrжуjí, mluvila o těch, kteří byli vychováni mimo svou rodinu.²⁵⁴ Respondentka Klaudie po smrti své matky držela smutek po dobu půl roku, dodržela to, co sama sobě slíbila. Nechodila na rodinné oslavy, nezpívala, neposlouchala hudbu, nedívala se ani na televizi, nosila tmavé oblečení.²⁵⁵ To, že by přímá rodina zesnulého měla dodržet půlroční dobu smutku a s tím i ostatní zvyky zmiňovala i respondentka Emílie.²⁵⁶ Respondent Filip popisuje dodržování zvyků v době smutku a zároveň poukazuje na to, že Romové jsou v dodržování doby smutku daleko důslednější než majoritní společnost. Tvrdí, že po pohřbu by měla rodina držet půl roku smutek, neměla by se veselit, mělo by nosit tmavé oblečení „*a zde je další rozdíl mezi*

²⁵⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Klaudie. s. 93-94.

²⁵¹ Srov. LÁZNIČKOVÁ, I. *Tradiční rodinné vztahy, obřady a obyčeje*. s. 57.

²⁵² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Cyril. s. 75-76.

²⁵³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Adrián. s. 70-72.

²⁵⁴ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Debora. s. 77-78.

²⁵⁵ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Klaudie. s. 93-94.

²⁵⁶ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Emílie. s. 79-80.

námi a Vámi (opět kývnul hlavou směrem ke mně), my jsme v dodržování smutku důslednější.“²⁵⁷

K posmrtným pohřebním tradicím se dále vyjadřuje respondent Cyril, který uvádí, že každý rok v den výročí úmrtí jeho dědy zapalují svíčky. „*Čím více zapálená svíce plápolá a čím více po ní vosk stéká, tím více osoba, která svíci zapálila, pláče při vzpomínkách na zesnulou osobu.*“ V den narozenin nosí dědovi na hrob kořalku a připíjejí si na jeho počest.²⁵⁸

V neposlední řadě bych zde chtěla uvést další poznatek, o kterém jsem se dozvěděla při prováděných rozhovorech s respondenty a kterým se odborná literatura doposud nezabývala. Někteří z respondentů mluvili o důležitosti naslouchání ve svém blízkém okolí, protože člověk v průběhu svého života vyslovuje přání, jak by měl vypadat jeho pohřeb, co vše by měli jeho příbuzní udělat, aby jeho duše odešla na onen svět důstojně. Respondentka Olga své děti poučila o tom, co mají dělat, až umře, chce, aby se vykonaly všechny romské zvyky. Jejím velkým přáním ale je, aby po ní netruchlili.²⁵⁹ Respondent Bartoloměj uvádí, že prarodiče před ním často mluví o smrti a umírání, o tom, jaký by si přáli pohřeb a koho by na svém pohřbu mít nechtěli, dokonce plánují, co by si chtěli nechat na pohřbu zahrát za píseň. Vyslovují svá přání o tom, co chtějí mít na sobě v rakvi a jaké předměty jsou pro ně důležité, nechtějí, aby se kvůli nim truchlilo. „*Nerad jejich plány o smrti poslouchám, ale mnohdy mi nic jiného nezbyvá, až se naskytne čas jejich odchodu, udělám vše proto, aby jejich duše odešly ze světa živých důstojně, tak jak si zaslouží.*“²⁶⁰ Respondentka Debora konstatuje, že pohřeb jejího strýce byl procítěný, velmi emotivní, přesně takový, jaký si ho strýc přál. „*V nemocnici nám dal přesné instrukce, jak si přeje z našeho světa odejít a my proto udělali vše, oblékli jsme ho do nejlepších šatů, kapela hrála jeho oblíbené písně, do rakve jsme mu dali jeho oblíbený klobouk a kapesní harmoniku, já přihodila korunky pro převozníka. Po mši měli proslov nejbližší členové jeho rodiny.*“²⁶¹ Respondentka Klaudie mluví o pohřbu svého otce: „*Otec měl hezký a důstojný pohřeb, dodrželi jsme všechny tradice a vypravili mu takový pohřeb, který si jeho duše zasloužila. Tak o svém pohřbu mluvil, takový si ho přál.*“²⁶² Respondent Ladislav se při rozhovoru zmiňuje

²⁵⁷ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Filip. s. 81-82.

²⁵⁸ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Cyril. s. 75-76.

²⁵⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Olga. s. 101-103.

²⁶⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Bartoloměj. s. 73-74.

²⁶¹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Debora. s. 77-78.

²⁶² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Klaudie. s. 93-94.

o dalším zvyku souvisejícím s pohřebními tradicemi, oporu však v odborné literatuře nenacházím. Zřejmě dodnes neexistuje odborný zdroj, který by měl zmapovány veškeré zvyky související se smrtí a umíráním v romské komunitě. „*U nás je ještě jeden zvyk, pokud je muž ženatý a má milenku a zemře mu někdo z rodičů, tak té milence není dovoleno, zúčastnit se jakéhokoliv pohřebního rituálu. Toho se nesmí zúčastnit ani člověk, o kterém sám zesnulý během života řekl, že ho na svém pohřbu mít nechce.*“²⁶³

Smyslem všech uváděných rituálů, ať už se jedná o rituály prováděné před smrtí člověka nebo až po jeho smrti, je důstojný odchod ducha mrtvého z našeho světa a jeho klidné spočinutí v místě posledního odpočinku.²⁶⁴

Romští respondenti, starší a nejstarší generace těchto respondentů, se nakonec vyjadřovali k postoji nejmladší romské generace. Uvažovali nad tím, zda má nejmladší generace vštípeny romské pohřební tradice, zda je dodržuje. Jejich názory byly kladné, ale i záporné.

Kladný názor vyjádřily pouze dvě respondentky, a to respondentka Helena a Iveta. Respondentka Helena by řekla, že stále ještě existují rodiny, které své nejmladší členy vedou k dodržování romských tradic, svátků a obyčejů a tudíž i k tradicím pohřebním. Ona své děti v tomto duchu vychovává.²⁶⁵ Respondentka Iveta si je naopak zcela jistá kladnými postoji nejmladší romské generace. „*Jsem si jistá, že i dnešní mladí jsou schopni aktivně se účastnit veškerých pohřebních rituálů a troufám si tvrdit, že jsou s nimi obeznámeni, protože k tomu byli od malička vychováni.*“²⁶⁶

Ve většině ale oslovení respondenti vyjadřovali názor ne zrovna kladný. Respondentka Gabriela uvedla, že dnešní mládež se romským tradicím nechce učit, snaží se v sobě romství popřít, není to však pravidlem, vše je dáno výchovou.²⁶⁷ Respondentka Jolana došla k závěru, že postoj nejmladší romské generace k pohřebním tradicím je v podstatě nijaký, mladí mnohdy nemají vštípeny romské tradice a s tím související povinnosti. Vše je to ale o výchově, ona byla k tradicím vychovávána a stejně tak vychovává i své děti.²⁶⁸ S tímto se ztotožňuje respondentka Klaudie, tvrdí, že dnešní mladí popisované zvyky a tradice moc nedodržují, ale není to prý pravidlem,

²⁶³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Ladislav. s. 95-96.

²⁶⁴ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Filip. s. 81-82.

²⁶⁵ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Helena. s. 86-87.

²⁶⁶ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Iveta. s. 88-89.

²⁶⁷ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Gabriela. s. 83-85.

²⁶⁸ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Jolana. s. 90-92.

je to tím, jak je kdo vychováván.²⁶⁹ Podobně se vyjadřuje i respondent Ladislav, který uvádí, že dnešní mladá generace Romů pohřební tradice nezná, zlehčuje je, sám to vidí na svém vnukovi. Myslí si, že tradice by měly být vštěpovány dětem v rámci výchovy. V případě vnuka toto možné nebylo, neboť byl vychováván mimo domov, v dětském domově, proto zřejmě ke všem romským zvykům nepřilnul.²⁷⁰ Stejný názor vyjadřuje i respondentka Martina, mrzí jí to, že vnuk se pohřebním tradicím vyhýbá, snažila se mu je vštípit, ale nepovedlo se jí to. Přisuzuje to tomu, že byl dlouhá léta vychováván ve výchovném ústavu a neměla s ním intenzivní kontakt.²⁷¹ Ne příliš kladně se vyjadřuje i respondentka Olga, která nakonec svého rozhovoru dodává, že mladá generace Romů přestává mít zájem o romské tradice a zvyky a mnohdy se stává, že je jejich rodina ani k tomuto nevede, „*a to je špatné Romové nesmějí zapomenout, kdo jsou a odkud pocházejí, nesmějí zapomenout na svou kulturu, která se budovala po staletí.*“²⁷²

3.4 Pohřební tradice Romů a majoritní společnosti

V průběhu prováděných rozhovorů se romští respondenti vyjadřovali k rozdílům, které spatřují mezi pohřebními tradicemi svými a majoritní společností. Domnívám se, že by byla velká škoda, kdybych se ve své práci o těchto poznacích nezmínila. I přesto, že jsem nenašla literaturu, která by se těmito rozdíly zabývala. V následujících odstavcích tedy zohledňuji pouze informace praktické, nikoli teoretické.

Pět z oslovených respondentů uvádí, že se jejich pohřební tradice liší od pohřebních tradic majoritní společnosti. Rozdíly spatřují zejména ve způsobu prožívání. Respondent Adrián uvádí: „*U Romů se jedná o velmi emocionální záležitost, plnou upřímnosti a prokazování úcty mrtvému, u majority jsem se s tímto nesešel. Nedávno jsem byl na pohřbu svého spolužáka, Neroma, celý obřad byl neosobní, lidé se chovali tak nějak pokrytecky, nelíbilo se mi to.*“²⁷³ Respondentka Debora vnímá popisované rozdíly následovně: „*Smrt i umírání jsou v romské komunitě vnímány emocionálněji než u Vás (kývla hlavou směrem ke mně), prožitky jsou silné, nedá se to ani popsat, náš smutek je obrovský. To, co Vy cítíte jednou, my cítíme třikrát. Nevím, jak bych*

²⁶⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Klauďie. s. 93-94.

²⁷⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Ladislav. s. 95-96.

²⁷¹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Martina. s. 97-98.

²⁷² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Olga. s. 101-103.

²⁷³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Adrián. s. 70-72.

to popsala.²⁷⁴ Respondent Ladislav má silně vštípeny romské tradice a lpí na jejich dodržování, zejména pokud jde o úmrtí blízkého člověka. Rodiče mu odmalička říkali, že staří, umírající a mrtví lidé se mají ctít a člověk by jim měl umět úctu prokázat. Prokazování úcty však musí vycházet z upřímnosti a ze srdce, nikoliv z přetvářky. „A to je rozdíl mezi námi a Vámi (ukazoval směrem ke mně). My úmrtí v komunitě prožíváme daleko emocionálněji, když chceme plakat, plačeme, pokud chceme křičet, tak křičíme, nestydíme se za svoje emoce.“²⁷⁵ Respondent Filip srovnává dodržování pohřebních rituálů Romů v České a Slovenské republice a následně se vyjadřuje o postoji majoritní společnosti: „V Čechách bydlím už deset let a troufám si tvrdit, že zde Romové dodržují úplně stejné rituály, jaké jsou dodržovány na Slovensku. Naše rituály se tak trochu liší od Vašich (pokývnul hlavou směrem ke mně), liší se svoji intenzitou a jednoznačně i prožitkem. My některé situace více prožíváme, bolest se u nás násobí“²⁷⁶ Respondentka Helena rozdíl v postojích Romů a majoritní společnosti dokládá tvrzením: „Odchod mrtvého Roma ze světa živých musí být co nejdůstojnější, a tím se my Romové lišíme od Vás Čechů, Vy to máte jinak nastavené. Naše pohřební tradice jsou velmi emocionální, neschováváme svoji bolest, truchlíme naplno a hlavně upřímně, nejsme pokrytci.“²⁷⁷

Další dva respondenti též konstatují, že se romské pohřební tradice liší od pohřebních tradic majoritní společnosti. Rozdíly spatřují jednak ve způsobu prožívání a jednak v počtu a délce pohřebních rituálů. Respondent Cyril tvrdí, že Romové více vyjadřují svoje emoce, úmrtí je pro ně daleko emocionálnější. „Navíc u nás se tradice plní již před úmrtím člověka až do jeho uložení do místa posledního odpočinku, u majority je jen pohřeb a smuteční hostina, alespoň takto to vnímám já.“²⁷⁸ Respondentka Emílie je přesvědčena o tom, že romské pohřební tradice jsou svým způsobem specifické, určitě nejsou zcela stejné jako tradice „bílých“, specifika spatřuje ve způsobu prožívání a v jejich počtu a časové délce. Úmrtí v romské komunitě je podle ní vysoce emocionální záležitostí.²⁷⁹

Jeden z respondentů, a to respondent Bartoloměj, si myslí, že se pohřební tradice Romů nijak neodlišují od pohřebních tradic majoritní společnosti. Nicméně nakonec

²⁷⁴ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Debora. s. 77-78.

²⁷⁵ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Ladislav. s. 95-96.

²⁷⁶ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Filip. s. 81-82.

²⁷⁷ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Helena. s. 86-87.

²⁷⁸ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Cyril. s. 75-76.

²⁷⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Emílie. s. 79-80.

připouští, že nějaké rozdíly v postojích Romů a majority přece jen jsou: „... možná Romové kladou větší důraz na rituály, které se smrtí souvisí.“²⁸⁰

Poslední skupina respondentů spatřuje odlišnosti souvisejících s pohřebními tradicemi majority a Romů, kromě již výše uvedeného, zejména v prokazování úcty a v úsilí o důstojné spočinutí duše mrtvého. Respondentka Iveta tvrdí, že jsou pro ni pohřební tradice specifické a velmi zavazující, jedná se totiž o soubor zvyků a rituálů, na základě nichž má duše mrtvého spočinout v poklidu a důstojně. „A to je ten rozdíl mezi Romy a bílými, oni se na to nezaměřují. My úmrtí člověka prožíváme daleko intenzivněji, křičíme, nařikáme, upřímně vyjadřujeme své emoce, neumíme se v těchto chvílích chovat pokrytecky.“²⁸¹ Respondentka Klaudie je přesvědčena o tom, že romské rituály související se smrtí a umíráním člověka jsou velmi specifické oproti rituálům „bílých“ lidí. Specifika spatřuje v tom, že u Romů se nejedná jen o jeden rituál, podle ní je jich daleko více, všechny směřují k důstojnému odchodu zesnulého na onen svět. „Romům jde o člověka, o jeho duši. Smrt v romské komunitě je emocionální záležitostí, všechno více prožíváme. Je to doba, kdy odsouváme všechny neshody, které mezi sebou máme a navzájem si pomáháme, mnohdy se na náklady spojené s pohřbem skládáme.“ S tímto se u majority nesetkává, její tradice nejsou dostatečně důstojné.²⁸² Respondentka Martina odpovídá na otázku, v čem jsou pohřební tradice jiné než u majority: „My Romové se nespokojíme jen s pohřbem člověka jako jediným rituálním obřadem, u nás se jedná o několik rituálů, které vedou ke klidnému spočinutí duše mrtvého.“ Zmiňovala se i o emocionalitě a upřímnosti.²⁸³ I respondentka Gabriela odpovídala na stejnou otázku. Zmíněnou jinakost vidí především v prožívání, romské pohřební rituály jsou mnohem procítěnější, důstojnější, uctivější. Doslova řekla: „Češi jsou pokrytci, neumí mrtvému prokázat úctu, jsou majetku chtiví. Nejde jim o člověka, ale o to, aby co nejvíce na nákladech pohřbu ušetřili, tím více jim pak zbude.“²⁸⁴

²⁸⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Bartoloměj. s. 73-74.

²⁸¹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Iveta. s. 88-89.

²⁸² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Klaudie. s. 93-94.

²⁸³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Martina. s. 97-98.

²⁸⁴ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Gabriela. s. 83-85.

4 Shrnutí teoretických a praktických poznatků diplomové práce

Poslední kapitolou bych chtěla shrnout informace získané během rozhovorů s oslovenými respondenty, které dále doplním o konfrontaci s odbornou literaturou a s mými názory. Tato kapitola by měla být reflexí postoje Romů ke smrti a umírání v dnešní době.

Po svém odchodu z Indie, který je datován do období mezi 3. až 10. stoletím, Romové procházeli různými zeměmi světa a nakonec mnozí z nich doputovali na území dnešní České republiky. Na svých cestách se seznamovali s odlišnou kulturou, zvyky a tradicemi jiných zemí, které z části přebírali a mnohdy si je upravovali dle svých vlastních představ a potřeb.²⁸⁵

Tradiční romská kultura se vždy nejvíce projevovala a stále ještě projevuje ve zvycích, rituálech a v obřadnictví, které souvisí s umíráním a se smrtí, zkrátka s odchodem člověka ze světa živých lidí.²⁸⁶ Po staletí však byla jejich kultura potlačována, zakazována a znemožňována. Romové byli pronásledováni, perzekuováni, vyvražďováni. Ke ztrátě kulturní identity docházelo postupně, Romové se snažili o co největší přizpůsobení se majoritní společnosti. K úplnému potlačení kulturní identity Romů a identity jako takové docházelo v období druhé světové války, kdy byla naprostá většina českých Romů umístěna do cikánských táborů, v nichž byly nelidské podmínky. Romové umírali na vyčerpání z výkonu těžké práce, na podvýživu, na nemoci a infekce související se špatnou hygienou ... Mrtví Romové byli převáženi na hřbitov v blízkosti tábora a pohřbíváni bez jakýchkoli svátostí někde v koutě u zdi hřbitova. Později byli pohřbíváni do velkých vykopaných masových hrobů několik metrů od tábora. Hroby vykopávali samotní Romové a ti pak své mrtvé pohřbívali, ovšem bylo jim upřeno vypravit pohřeb, který je typický pro jejich komunitu, nebylo jim dovoleno ani vartovat. Mrtvé pohřbívali tak, že je vhodili v zavázaném pytli do vykopané jámy a zasypali je vápnem. Ke změně došlo až po sametové revoluci v roce 1989, kdy Romové opět začali objevovat svou identitu, své romství i tradiční romskou kulturu.²⁸⁷ Tímto jsem shrnula minulost Romů související se smrtí a umíráním

²⁸⁵ Srov. HORVÁTHOVÁ, J. *Kapitoly z dějin Romů*. s. 9-14.

²⁸⁶ Srov. LÁZNIČKOVÁ, I. *Tradiční rodinné vztahy, obřady a obyčeje*. s. 57.

²⁸⁷ Srov. *Lety u Písku, místo, o kterém se nesmí mlčet*.

a v následujících odstavcích se již budu věnovat současnému postoji Romů ke zmíněným fenoménům, hlavně tedy postoji ke smrti.

Odborná literatura uvádí, že Romové nahlíží na smrt jako na něco, z čeho mají strach, smrti by se měli bát. Smrt je pro ně nejistá a nebezpečná, mnohdy jim způsobuje trauma.²⁸⁸ S tímto tvrzením se shoduje deset z patnácti oslovených romských respondentů, kteří při rozhovorech uváděli, že se smrti bojí, přináší jim trauma. Jedna z respondentek dokonce uvedla, že o smrti nerada mluví, protože jí nechce přivolat.²⁸⁹ Někteří respondenti se zmiňovali o tom, že nemají strach ze smrti jako takové, ale bojí se toho, co by bylo s jejich rodinami, kdyby zemřeli. Příkladem uvádím vyjádření dvou respondentů, a to respondentky Heleny a respondenta Ladislava. Respondentka Helena se smrti bojí, vůbec na ni nechce pomyslet. „*Více než vlastní smrt mě ale děsí to, že by se mohlo stát něco zlého mým dětem a s tím bych se nedokázala vyrovnat.*“ Smrt v ní evokuje ztrátu, bolest, zoufalství.²⁹⁰ Respondent Ladislav má ze smrti také strach a uvádí následující: „*Ze smrti mám strach, který nedokážu popsát, jsem na světě rád a nechtěl bych umřít, ještě ne. Často přemýšlím nad tím, co by bylo, kdybych odešel ze světa živých, co by se stalo s mým postiženým synkem a s ostatními dětmi, nechci je tu nechat bez pomoci. Smrt ve mně vyvolává nevysvětlitelné trauma.*“²⁹¹

Romové věří v revenanty neboli v duchy mrtvých, kteří se do světa živých neustále vrací a jsou jeho přirozenou součástí.²⁹² „*Romové se duchů mrtvých bojí, i já se bojím, ...*“²⁹³ V tomto smyslu mluví o revenantech, kteří jsou dobří, ti většinou přicházejí, aby před něčím varovali nebo s něčím poradili, ale existují i revenanti zlí, kteří se vrací, aby druhému škodili či ho za něco trestali.²⁹⁴ S tímto poznatkem popisovaným literaturou se ztotožnilo všech patnáct respondentů, mluvili o vlastních či zprostředkovaných zkušenostech s duchy mrtvých. Pro příklad shrnutí uvádím jednu pozitivní a jednu negativní zkušenost s mule, o kterých jsem se při provedených rozhovorech dozvěděla. Pozitivní zkušenost s mule má respondentka Jolana, která uvádí: „*Spala jsem a zdál se mi sen, že jsem se najednou probudila a vstoupila na mráček, který se ke mně z nebe snesl, a na něm jsem se dostala na překrásné místo, kde jsem uviděla babičku v podobě, v jaké jsem si jí pamatovala, jen do obličeje jsem jí*

²⁸⁸ Srov. SAMKOVÁ, K. A. *Romská otázka: Psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*. s. 15-20.

²⁸⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Emílie. s. 79-80.

²⁹⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Helena. s. 86-87.

²⁹¹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Ladislav. s. 95-96.

²⁹² Srov. SAMKOVÁ, K. A. *Romská otázka: Psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*. s. 15-20.

²⁹³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Emílie. s. 79-80.

²⁹⁴ Srov. HRDLIČKOVÁ, L. *Smrt a pohřeb u Romů*. [on-line]. s. 19-21.

neviděla, poznala jsem jí podle oblečení a podle gest a podle mávnutí ruky, když ještě žila, dělala to takovým zvláštním způsobem. Babička mi řekla, abych se vrátila, že ještě nepřišel můj čas a kladla mi na srdce, abych si zašla k lékaři, že s dítětem není vše v pořádku a měla pravdu, následné vyšetření zjistilo komplikace, které však byly brzy podchyceny.²⁹⁵ Negativní zkušenost s mule dokládá respondent Adrián: „Je to nepříjemné, nemůžu spát, něco mě pořád tahá z postele a škrábe po zádech, je to nepopsatelný pocit. Někdo mi ubližuje a nevím, kdo to může být a proč to dělá. Mule, ano mohlo by to být ono, už jsem o tom v komunitě slyšel. Kámošovi se stávalo něco podobného, ten se ráno vzbudil a měl modřiny po rukou. Jenže já nikomu neublížil, tak proč se mi to stává? Mamka říká, že zavolá kněze a ten nám pomůže, on to zlo vyžene.“²⁹⁶

Odborná literatura popisuje, že Romové věří v posmrtný život člověka. Jsou přesvědčeni o tom, že duch mrtvého člověka opouští tělo až třetí den po smrti.²⁹⁷ „Duše mrtvého opouští tělo a odchází do jiného světa, kde žije dál.“²⁹⁸ A proto po tři dny a noci u mrtvého doma sedí, vyprávějí si příběhy o jeho životě či veselé anekdoty a tak podobně, tomuto zvyku se říká vartování. Romové usilují o to, aby mrtvý odešel z tohoto světa co nejdůstojněji a neměl důvod se již vracet zpět.²⁹⁹ Na základě provedených rozhovorů s respondenty mohu konstatovat, že i tato informace je pravdivá, tedy až na to, že Romové po tři dny a noci u mrtvého v domě vartují. S tvrzením se ztotožňuje pouze jeden respondent, ostatní respondenti se se zmíněným vyjádřením neztotožňují, podle nich se vartuje u mrtvého jen po tři noci. Příkladem uvádím vyjádření respondenta Adriána, který vzpomíná na vartování své babičky. „Po smrti babičky jsme u ní doma po tři noci vartovali, vzpomínali jsme na její život, vyprávěli si veselé příběhy, hodně jsme kouřili cigarety, protože i babička ráda cigarety kouřila. Každý večer vartování jsme pozvedli sklenky a připijeli jí, ale pozor, sklenky se při připitku nesmí dotknout, připijeli jsme jen symbolicky, protože při vartování je u nás v rodině pití zakázáno.“³⁰⁰ K tomuto poznatku ještě někteří z respondentů sdělovali, že se vartování nese v duchu toho, jakým byl mrtvý člověkem. „Děda byl

²⁹⁵ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Jolana. s. 90-92.

²⁹⁶ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Adrián. s. 70-72.

²⁹⁷ Srov. KOLEKTIV AUTORŮ. *Romové – O Roma. Tradice a současnost – Angoder the akának.* s. 57-67.

²⁹⁸ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Jolana. s. 90-92.

²⁹⁹ Srov. KOLEKTIV AUTORŮ. *Romové – O Roma. Tradice a současnost – Angoder the akának.* s. 57-67.

³⁰⁰ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Adrián. s. 70-72.

veselý člověk, takže i vartování se neslo v tomto duchu, chlapi hráli karty a vyprávěli si legrační historky o tom, co s dědou prožili ... ³⁰¹

Důležité jsou pro Romy rituály a tradice svázané se samotným pohřbem. Mrtvý je oblečen do nejlepších šatů, které měl nejraději, do rakve jsou mu dávány předměty osobního charakteru, oblíbenosti a potřeby. *„Babičce jsme dali do rakve její svaté obrázky, cigarety a oblíbenou knihu.* ³⁰²

Důležitý je i zvyk trojitého poklepání rakví o práh domu, když je zesnulý z domu odnášen na místo svého posledního odpočinku, čímž je zajištěn odchod duše a zamezeno jejímu návratu. *„V den pohřbu se musí zesnulý vrátit do svého domu, aby byl naplněn jeden z posledních zvyků, a sice to, že se rakví, ve které je zesnulý, třikrát poklepe o práh domu, kde bydlel. Ptáte se proč? No, protože chceme, aby jeho duše odešla od nás, z našeho světa pryč, aby se nevracela.* ³⁰³

Při obřadu je zesnulý ve většině případů až přehnaně oplakáván. ³⁰⁴ S tímto by se oslovení respondenti určitě neztotožnili. To, že je zesnulý při obřadu ve většině případů až přehnaně oplakáván, je jakýsi předsudek majoritní společnosti. Na základě provedených rozhovorů bych spíše řekla, že Romové prožívají pohřební rituály trochu jinak než většinová společnost. Při svých prožitcích jsou emocionálnější. Respondent Ladislav uvedl, že prokazování úcty mrtvému musí být upřímné a vycházet ze srdce: *„My úmrtí v komunitě prožíváme daleko emocionálněji, když chceme plakat, plačeme, pokud chceme křičet, tak křičíme, nestydíme se za svoje emoce.* ³⁰⁵

Duše mrtvého se vrací ke svým příbuzným asi tři dny po pohřbu a informuje je o své spokojenosti či nespokojenosti související s průběhem příprav a s následnou realizací jeho důstojného odchodu. ³⁰⁶ *„Přišel tři dny po tom, co jsem ho uložila do hrobu, zdál se spokojený, neměl důvod si stěžovat, udělala jsem všechno pro jeho důstojný odchod.* ³⁰⁷

Po pohřbu Romové drží jeden rok smutek, nezúčastňují se zábav a ani rodinných oslav, ze šatníku vyčlení barevné oblečení. ³⁰⁸ Oslovení respondenti se se zvyky dodržovanými v rámci doby smutku, které uvádí odborná literatura, v podstatě ztotožňují, tedy

³⁰¹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Cyril. s. 75-76.

³⁰² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Adrián. s. 70-72.

³⁰³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Filip. s. 81-82.

³⁰⁴ Srov. KOLEKTIV AUTORŮ. *Romové – O Roma. Tradice a současnost – Angoder the akának.* s. 57-67.

³⁰⁵ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Ladislav. s. 95-96.

³⁰⁶ Srov. ŠÍŠKOVÁ, T. (ed.) *Menšiny a migranti v České republice.* s. 136.

³⁰⁷ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Klaudie. s. 93-94.

³⁰⁸ Srov. ŠÍŠKOVÁ, T. (ed.) *Menšiny a migranti v České republice.* s. 136.

až na to, že smutek dodržují půl roku a ne rok. „*My jako přímá rodina jsme pak půl roku drželi smutek, nosil jsem tmavé oblečení, neposlouchal hudbu, nechodil se nikam bavit.*“³⁰⁹

Romové tradice pohřbívání dodržují, ovšem tradice jednotlivých Romů se mohou lišit v závislosti jejich původu a místa jejich bydliště. Jiné tradice dodržují Romové olašští a jiné Romové slovenští.³¹⁰ S tímto se při provedeném rozhovoru zcela ztotožnila respondentka Nikola, která sdělila, že ke smrti a umírání se váže mnoho zvyků, mnohé z nich přetrvávají dodnes, mladá generace Romů některé zvyky vynechává, pokládá je za zbytečné, což není pravda. Romské pohřební tradice mají jasně vymezený průběh, a pokud jsou dodrženy tak, jak by měly být, odchází duše mrtvého ze světa živých klidně a důstojně, a to je to nejdůležitější. A hlavně také zmínila, že každá skupina Romů je jiná a i zvyky se mohou odlišovat. Jako příklad uváděla olašské Romy, jejichž pohřby jsou daleko okázalejší než pohřby Romů slovenských. Respondentka Nikola pochází ze Slovenska.³¹¹

Během prováděných rozhovorů se oslovení respondenti vyjadřovali k rozdílům, které spatřují mezi pohřebními tradicemi svými a majoritní společností. Jsem přesvědčena o tom, že by byla velká škoda, kdybych se ve své práci o těchto poznatcích nezmínila, a proto jsem je do jedné z kapitol začlenila, i přesto, že jsem k nim nenašla poznatky teoretické. Všech patnáct respondentů v podstatě spatřuje rozdíly mezi pohřebními tradicemi romskými a pohřebními tradicemi majoritní společnosti, a to zejména ve způsobu prožívání, v počtu a délce pohřebních rituálů, v prokazování úcty a v úsilí o důstojné spočinutí duše mrtvého. Romové jsou přesvědčeni o tom, že majoritní společnost je ve způsobu prožívání pokrytecká, mnohdy neupřímná. Příkladem uvádím vyjádření respondentky Debory a respondentky Gabriely. „*Smrt i umírání jsou v romské komunitě vnímány emocionálněji než u Vás (kývla hlavou směrem ke mně), prožitky jsou silné, nedá se to ani popsat, náš smutek je obrovský. To, co Vy cítíte jednou, my cítíme třikrát. Nevím, jak bych to popsala.*“³¹² „*Češi jsou pokrytci, neumí mrtvému prokázat úctu, jsou majetku chtiví. Nejde jim o člověka, ale o to, aby co nejvíce na nákladech pohřbu ušetřili, tím více jim pak zbude.*“³¹³

³⁰⁹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondent Cyril. s. 75-76.

³¹⁰ Srov. FERKO, A. *Tradiční pohřeb.* s. 151-155.

³¹¹ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Nikola. s. 99-100.

³¹² Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Debora. s. 77-78.

³¹³ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Gabriela. s. 83-85.

ZÁVĚR

Na začátku úvodu své diplomové práce jsem zmínila svůj osobní názor o tom, že umírání a smrt jsou dva fenomény, o kterých většina lidí dnes nerada mluví nebo ani nechce mluvit, že jsou to jakási tabu v životě člověka. Po přečtení odborných knih, které se touto tématikou zabývají, jsem se ve svém názoru utvrdila, protože sama odborná literatura popisuje, že lidé téma smrti zanedbávají, opomíjejí, dokonce ho odsouvají na okraj svých myšlenek.³¹⁴ Po provedených rozhovorech s romskými respondenty jsem trochu názor změnila, přeci jen v naší společnosti žijí lidé, kteří nemají problém mluvit o smrti a o svém postoji k ní.

Nicméně se i nadále ztotožňuji s tím, že téma smrti a umírání je v dnešní době velmi aktuální, setkáváme se s ním dnes a denně, slýcháme o něm z televize, z rádia, z novin i z internetu. Není dne, kdybychom v televizních zprávách neslyšeli o vraždě člověka nebo o lidech trpících nevléčitelnou nemocí ... Smrt byla, je a vždy bude všudypřítomná a stálá.

Cílem mé diplomové práce byla reflexe postoje Romů ke smrti a umírání, včetně jejich specifik (zvyky, rituály, tradice), a to s ohledem na dnešní dobu. Zajímalo mě, jaké tradice v souvislosti se smrtí a umíráním Romové dodržují, zda tyto tradice dodržuje i nejmladší romská generace, jaká jsou specifika jejich postoje ke smrti. Otázek, které vyvstávaly během studia odborné literatury, bylo více.

Diplomovou práci jsem rozdělila do čtyř kapitol, přičemž teoretické a praktické poznatky se měli v práci navzájem prolínat a doplňovat. Pevně doufám v to, že se mi tento závěr povedl naplnit. V první kapitole práce jsem popsala obecnou rovinu smrti, života po smrti a pohřebních rituálů, snažila jsem se zde zohlednit i psychologické hledisko smrti a strachu z ní pramenícího. V druhé kapitole práce jsem se zabývala dějinnou historií Romů, která s fenomény smrti a umírání souvisí, zaměřila jsem se na dobu jejich odchodu z Indie až do 20. století. Poukázala jsem na to, že romské pohřební zvyky a tradice byly ovlivňovány kulturami, se kterými se Romové během svých cest seznamovali, něco málo z nich přejímali a hlavně si je upravovali dle svých potřeb a představ. Ve třetí kapitole práce jsem se zaměřila na současné romské pohřební tradice, včetně víry Romů v posmrtný život a v duchy mrtvých. Poslední kapitolou diplomové

³¹⁴ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. s. 363-365.

práce jsem shrnula poznatky z předchozích třech kapitol a tato kapitola je právě tou zmiňovanou reflexí současného postoje Romů ke smrti a umírání.

Při zpracovávání práce jsem čerpala z odborné literatury, ale i z internetových a jiných zdrojů. Nejdůležitějším zdrojem informací však pro mě byly realizované rozhovory s romskými respondenty. Výzkumné šetření jsem prováděla v milevské romské komunitě, oslovila jsem patnáct respondentů. Před samotným výzkumem jsem provedla pilotáž, takový menší předvýzkum. Zajímalo mě, zda a nakolik budou romští respondenti ochotni o svých postojích ke smrti a umírání se mnou mluvit. Dalo by se říci, že jsem si tak trochu mapovala terén a hlavně si ujasnila, jakým směrem se budou naše rozhovory ubírat. Spolupráce s respondenty během rozhovorů, byla naprosto výborná a předčila má očekávání. Zdálo se, že se se mnou chtějí podělit o své názory, postoje a seznámit mě s pohřebními tradicemi Romů. Informace ze získaných rozhovorů byly zaznamenávány, jak písemně, tak i na diktafon. Po zpracování výsledků jsem zvukový záznam rozhovorů s respondenty, na základě jejich předchozí žádosti, vymazala. Respondenti aktivně projevovali zájem o výsledky výzkumného šetření.

Na základě provedených rozhovorů jsem zjistila, že Romové mají i v dnešní době strach ze smrti, ale ne tolik ze smrti vlastní, spíše se obávají toho, co by bylo s jejich rodinami, kdyby zemřeli, kdo by je zabezpečil a kdo by jim radil.

Dalším zjištěným poznatkem o současném postoji Romů k fenoménům smrti a umírání bylo to, že Romové věří v posmrtný život a v duchy mrtvých. Jsou přesvědčeni o tom, že duch mrtvého člověka opouští tělo až třetí den po smrti, a právě z tohoto důvodu po tři noci u mrtvého v domě vartují, stráží ho, vyprávějí si historky z jeho života, hrají karty, ženy naříkají. Duchové mrtvých se k nim podle jejich víry po smrti vracejí v podobě různých zjevení nebo jim dávají různá znamení, varují je před nebezpečím. Vracejí se, aby se se živými rozloučili. Mimo jiné se ale po smrti vracejí i duchové mrtvých, kteří živému škodí, děsí ho různými způsoby, způsobují mu modřiny, škrábance, přicházejí si pro splacení dluhu a tak podobně.

Tradiční romská kultura se stále nejvíce projevuje ve zvycích, rituálech a v obřadnictví, které souvisí s umíráním a se smrtí, zkrátka s odchodem člověka ze světa živých lidí. Romové usilují o to, aby mrtvý odešel z tohoto světa co nejdůstojněji a neměl důvod se již vracet zpět.

Mezi tradiční pohřební rituály patří tedy zcela určitě vartování, i přesto, že již k vartování nedochází přímo v přítomnosti mrtvé osoby. Mrtvý je po smrti oblečen

do šatů, které ve svém životě rád nosil, do rakve jsou mu dávány předměty osobního charakteru, oblíbenosti a potřeby, například dýmka, růženec, alkohol, léky, cigarety, zástěra a tak podobně.

V den pohřbu je velmi důležitým a neopomíjeným zvykem trojí poklepání rakví o práh domu než je zesnulý z domu odnesen na místo svého posledního odpočinku, čímž je zajištěn důstojný odchod jeho duše na onen svět a zamezeno jejímu návratu.

Romové lpějí na dodržování doby smutku po dobu půl roku, v tomto období se nezúčastňují žádných zábav a ani rodinných oslav, ze šatníku vyčlení barevné oblečení, nedívají se na televizi, neposlouchají písničky.

Během prováděných rozhovorů se oslovení respondenti vyjadřovali k rozdílům, které spatřují mezi pohřebními tradicemi svými a majoritní společností. Zmíněné rozdíly spatřovali především ve způsobu prožívání, v počtu a délce pohřebních rituálů, v prokazování úcty a v úsilí o důstojné spočinutí duše mrtvého. Oslovení Romové byli přesvědčeni o tom, že majoritní společnost je ve způsobu prožívání pokrytecká, neupřímná, její jednání nevychází ze srdce, majorita jedná na základě přetvářky. Domnívám se, že tyto poznatky by bylo dále možné více rozkrýt. Zajímavá by v tomto ohledu byla i konfrontace názorů Romů s názory jednotlivých respondentů majoritní společnosti.

Na závěr bych chtěla uvést, že Romové tradice související se smrtí a umíráním striktně dodržují a lpí na tom, aby je dodržovaly i jejich děti, a proto své kulturní zvyky předávají z generace na generaci. Měla bych se ale zmínit i o tom, že tradice jednotlivých skupin Romů se mohou lišit v závislosti na jejich původu a na místě jejich bydliště. Jiné tradice dodržují Romové olašští a jiné Romové ze Slovenska, což při rozhovoru uvedla respondentka Nikola.³¹⁵ I tyto zvyky by bylo zajímavé popsat, protože odborná literatura se ve většině zabývá romskými zvyky obecně, mnohdy nerozlišuje tradice, které dodržují jednotlivé skupiny Romů.

Romské pohřební tradice mají jasně vymezený průběh, a pokud jsou dodrženy tak, jak by dodrženy měly být, odchází duše mrtvého ze světa živých klidně a důstojně, a to je to nejdůležitější.

Všechny poznatky získané během zpracovávání diplomové práce považuji za velmi cenné a určitě je využiji v rámci svého zaměstnání. Domnívám se, že pokud chce člověk

³¹⁵ Viz Příloha 1 – Rozhovory s respondenty. Rozhovor – respondentka Nikola. s. 99-100.

pracovat s vymezenou cílovou skupinou, měl by o ní vědět co nejvíce, protože čím víc o dané cílové skupině vím, tím lepší služby jí mohu poskytnout.

Seznam použitých zdrojů

Odborná literatura:

BARŠA, P. *Politická teorie multikulturalismu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. ISBN 80-7325-020-9.

COHN, W. *Cikáni*. Praha: SLON, 2009. ISBN 978-80-7419-008-7.

DAVIDOVÁ, E. *Romano Drom – Cesty Romů*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1995. ISBN 80-7067-533-8.

ERIKSON, E. H. *Dětství a společnost*. Praha: ARGO, 2002. ISBN 80-7203-380-8.

FERKO, A. *Tradiční pohřeb*. In *Romové a cikáni – neznámí i známí*. Voznice: LEDA, 2008. ISBN 978-80-7335-119-9.

FRASER, A. *Cikáni*. Praha: Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-212-X.

FRIŠTENSKÁ, H., VÍŠEK, P. *O Romech (na co jste se chtěli zeptat). Manuál pro obce*. Praha: VCVS, o.p.s., 2002.

GABAL, I., HELŠUSOVÁ VÁCLAVÍKOVÁ, L. *Migrace v rozšířené Evropě*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2002. ISBN 80-238-9199-5.

HAIŠMAN, T. *Romové v Československu v letech 1945-1967, vývoj institucionálního zájmu a jeho dopady*. In *Romové v České společnosti. Sešity pro sociální politiku*. Praha: Socioklub, 1999. ISBN 80-902260-7-8.

HOLOMEK, K. *Vývoj romských reprezentací po roce 1989 a minoritní mocenská politika ve vztahu k Romům*. In *Romové v České republice. Sešity pro sociální politiku*. Praha: Socioklub, 1999. ISBN 80-902260-7-8.

HORVÁTHOVÁ, J. *Historické osudy Romů od jejich odchodu z Indie do 19. století*. In KOLEKTIV AUTORŮ. *Romové – O Roma. Tradice a současnost – Angoder the akának*. Brno: Moravské zemské muzeum/SVAN; Muzeum romské kultury, 1999. ISBN 80-902476-1-X.

HORVÁTHOVÁ, J. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha: společnost Člověk v tísni, společnost při ČT, o.p.s. v nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN neuvedeno.

HÜBSCHMANOVÁ, M. *Šaj pes dovakeras - Můžeme se domluvit*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 1998. ISBN 80-7067-905-0.

JAKOUBEK, M., BUDILOVÁ, L. (eds.). *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009. ISBN 978-80-7325-178-9.

KOLEKTIV AUTORŮ. *Romové – O Roma. Tradice a současnost – Angoder the akának*. Brno: Moravské zemské muzeum/SVAN; Muzeum romské kultury, 1999. ISBN 80-902476-1-X.

KUSIN, V., VANKOVÁ, K., ODLEROVÁ, E. *Identita v procese socializácie a personalizácie rómskeho etnika*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2006. ISBN 80-8050-971-9.

LACKOVÁ, E. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda, 2002. ISBN 80-86138-47-X.

LÁZNIČKOVÁ, I. *Tradiční rodinné vztahy, obřady a obyčeje*. In KOLEKTIV AUTORŮ. *Romové – O Roma. Tradice a současnost – Angoder the akának*. Brno: Moravské zemské muzeum/SVAN; Muzeum romské kultury, 1999. ISBN 80-902476-1-X.

LEHOCZKÁ, L., HABURAJOVÁ-ILAVSKÁ, L. *Priestor pre integritu Rómov*. Nitra: Univerzita Konstantina Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, 2008. ISBN 978-80-8094-406-3.

LHOTKA, P. *Romové v první Československé republice*. In KOLEKTIV AUTORŮ. *Romové – O Roma. Tradice a současnost – Angoder the akának*. Brno: Moravské zemské muzeum/SVAN; Muzeum romské kultury, 1999. ISBN 80-902476-1-X.

LOPES, D. S. *Retrospective and Prospective Forms of Ritual: Suggestions of Social Transformation in a Portuguese Gypsy Community*. *Anthropological Quarterly*. Fall 2010, Vol. 83, Issue 4.

- MANN, A. B. *Romský dějepis*. Praha: Fortuna, 2001. ISBN 80-7168-762-6.
- MANN, A. B. *Vztáh Rómov k viere. In Pastorácia Rómov*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2009. ISBN 978-80-89096-39-8.
- MANUŠ, E. *Jdeme dlouhou cestou*. Praha: Arbor Vitae, 1998. ISBN 80-901964-5-4.
- NAVRÁTIL, P. *Romové v české společnosti*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-717-8741-8.
- NEČAS, C. *Holocaust Romů v letech 1939-1945*. In KOLEKTIV AUTORŮ. *Romové – O Roma. Tradice a současnost – Angoder the akának*. Brno: Moravské zemské muzeum/SVAN; Muzeum romské kultury, 1999. ISBN 80-902476-1-X.
- NEČAS, C. *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002. ISBN 80-244-0497-4.
- NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. ISBN 978-80-7325-320-2.
- PŘÍHODA, V. *Ontogeneze lidské psychiky IV: Vývoj člověka v druhé polovině života*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974. ISBN neuvedeno.
- RAICHOVÁ, I. *Romové a náboženství*. In KOLEKTIV AUTORŮ. *Romové – O Roma. Tradice a současnost – Angoder the akának*. Brno: Moravské zemské muzeum/SVAN; Muzeum romské kultury, 1999. ISBN 80-902476-1-X.
- ROUS, J. *Romové – vhléd do problému*. Brno: Kabinet MV a Katedra sociální pedagogiky, 2003. ISBN 80-86633-03-9.
- ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. Praha: Portál, 2004. ISBN 8-7367-124-7.
- ŘÍČAN, P. *S Romy žít budeme – jde o to jak*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-250-5.
- SAMKOVÁ, K. A. *Romská otázka: Psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*. Praha: Blinkr, 2011. ISBN 978-80-87579-03-9.
- SEKYT, V. *Romské tradice a jejich konfrontace se současností*. In *Romové ve městě. Sborník přednášek z XVI. konference*. Praha: Společnost sociálních pracovníků ČR, 2006.

ŠÍŠKOVÁ, T. (ed.) *Menšiny a migranti v České republice*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-648-9.

UHLÍŘ, J. B. *Protektorát Čechy a Morava v obrazech*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2008. ISBN 978-80-7360-675-6.

ZEMAN, V. *Vybrané kapitoly z romologie – východiská pre sociálnu prácu*. Bratislava: Občianske združenie Sociálna práca, 2006. ISBN 80-89185-20-7.

Internetové zdroje:

Death. [on-line]. 2008. [cit. 2014-03-18]. Dostupné na WWW: <<http://www.newforestromanygypsytraveller.co.uk/birthdeathmarriage3.html>>.

Historie Romů na území České republiky. [online]. ©1997-2014, [cit. 2014-01-15]. Dostupné na WWW: <<http://romove.radio.cz/cz/clanek/18785>>.

HRDLIČKOVÁ, L. *Smrt a pohřeb u Romů*. In *Dingir*. [on-line]. 2004. č. 1. [cit. 2014-01-16]. Dostupné na WWW: <<http://www.dingir.cz/archiv/Dingir104.pdf>>.

KMENTOVÁ, B. *Osudy Romů za druhé světové války na území Protektorátu Čechy a Morava*. [online]. ©1996-2014. [cit. 2014-01-15]. Dostupné na WWW: <<http://www.radio.cz/cz/rubrika/special/osudy-romu-za-druhe-svetove-valky-na-uzemi-protektoratu-cechy-a-morava>>.

KOPTÍKOVÁ, J. *Umírání a smrt v romské kultuře*. [on-line]. 2013. [cit. 2014-01-18]. Dostupné na WWW: <<http://zdravi.e15.cz/clanek/sestra/umirani-a-smrt-v-romske-kulture-472814>>.

LHOTKA, P. *Romové*. [online]. ©2013, [cit. 2014-01-15]. Dostupné na WWW: <<http://www.asimilovani.estranky.cz/clanky/narodnosti-v-cr/Romove.html>>.

Romové po roce 1989. [online]. ©1997, [cit. 2014-01-15]. Dostupné na WWW: <<http://romove.radio.cz/cz/clanek/18394>>.

Legislativa:

Zákon č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, v platném znění k 21.03.2014

Zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování (zákon o zdravotních službách), ve znění pozdějších předpisů, v platném znění k 21.03.2014

Jiné zdroje:

Lety u Písku, místo, o kterém se nesmí mlčet. In *Výukové DVD Památníku Lidice a Úřadu vlády České republiky. DVD.* Praha: Památník Lidice a Úřad vlády České republiky, 2011.

ŠLOSÁR, D. *Rómska kultúra a jej aspekty.* In *Romové [elektronický zdroj]: (ve spektru mezinárodních vědeckých studií).* Praha: HNUTÍ R, 2010. ISBN 978-80-86798-04-2.

Seznam příloh

Příloha 1 Rozhovory s respondenty

Příloha 2 Fotografie z romského pohřbu získané od jedné z respondentek

Přílohy

Příloha 1 Rozhovory s respondenty

Rozhovor – respondent Adrián

Pohlaví: muž

Věk: 18

Pan Adrián bydlí od svého narození se svými rodiči v Milevsku. Jeho rodiče se narodili v Prešově na Slovensku, následně bydleli v osadě Jarovnice a do Milevska se přestěhovali až v roce 1982. Pan Adrián se považuje za věřícího katolíka.

Pan Adrián byl odmalička vychováván v prostředí, kde se striktně dodržovaly romské tradice, ať už se jedná o tradice spojené s učením se romského jazyka, s náboženstvím či se smrtí a umíráním. *„Od dětství jsem se musel účastnit pohřebních rituálů. Rodiče, hlavně máma, mi vždy říkali, jak se mám kdy zachovat, jak mám projevit úctu, vysvětlovali mi každý romský zvyk, který se k tomu vázal. Řekl bych, že tohle je u Romáků zcela běžné, i kamarádi byli takto vedeni svými rodinami.“* Při rozhovoru uvedl: *„Romské pohřební tradice jsou velmi úzce spjaty s náboženstvím, které vyznáváme, já a moje rodina se řadíme mezi katolíky a přísně dodržujeme všechny povinné svátosti. Role kněze je pro nás velmi důležitá zejména při umírání nebo při úmrtí člověka. Kněz pomáhá umírajícímu smířit se se smrtí a ulehčuje jeho odchod na onen svět. Kněze také vnímáme jako prostředníka komunikace mezi světem naším a světem mrtvých.“*

Pokud by měl říci, v čem se liší pohřební tradice Romů a majoritní společnosti, řekl by, že je to ve způsobu prožívání. *„U Romů se jedná o velmi emocionální záležitost, plnou upřímnosti a prokazování úcty mrtvému, u majority jsem se s tímto nesetkal. Nedávno jsem byl na pohřbu svého spolužáka, Neroma, celý obřad byl neosobní, lidé se chovali tak nějak pokrytecky, nelíbilo se mi to.“*

Romové dbají na to, aby odchod mrtvého z tohoto světa byl důstojný a úctyhodný, jeho duše musí spočinout v klidu, nesmí mít důvod se na tento svět vracet,

a proto u mrtvého vartují, stráží ho. „*Po smrti babičky jsme u ní doma po tři noci vartovali, vzpomínali jsme na její život, vyprávěli si veselé příběhy, hodně jsme kouřili cigarety, protože i babička ráda cigarety kouřila. Každý večer vartování jsme pozvedli sklenky a připíjeli jí, ale pozor, sklenky se při připitku nesmí dotknout, připíjeli jsme jen symbolicky, protože při vartování je u nás v rodině pití zakázáno. Po úmrtí blízkého držíme smutek, nezpíváme, nedíváme se na televizi, neposloucháme písničky, nechodíme na diskotéky, neúčastníme se rodinných oslav. Měli bychom nosit tmavé oblečení. Jako přímá rodina nesmíme tyto věci dělat minimálně půl roku po smrti zesnulého.*“

Babička pana Adriána zemřela doma. Po její smrti jí rozpustili vlasy a sundali šperky, zapálili svíčku a na noční stolek k její posteli dali misku se solí a misku s vodou, voda je symbolem slz pozůstalých. Sůl se dává kvůli zjištění toho, zda se mrtvý po smrti vrací, když už není možné, aby mrtvé tělo zůstalo až do pohřbu doma. Po jeho návratu do domu bývá většinou v soli otisk prstu. Rodina si vyžádala i přítomnost kněze, který místnost, ve které zesnulá babička ležela, vykropil svěcenou vodou a provedl poslední pomazání, až potom zavolali lékaře a pohřební službu. „*V den pohřbu nám pohřební služba vyšla vstříc a rakev s babičkou přivezla, aby mohl být proveden jeden z posledních zvyků, a to je trojí poklepání rakví o práh domu. Pokud se mě ptáte, proč je tento zvyk důležitý, tak je to kvůli tomu, aby duše mrtvého odešla ze světa živých a už se nevracela. Stává se však, že se vrátí třetí den po pohřbu, aby nám sdělila, zda byla spokojena se vším, co jsme pro její klidné spočinutí udělali. Babička se vrátila, no zjevila se mamce ve snu a prý jí řekla, že byla se svým pohřbem spokojená, alespoň tak mi to mamka tvrdila, mně se babička nezjevuje.*“

Pan Adrián uvedl, že do rakve zesnulému dávají oblečení, které rád nosil. Zesnulý je v rakvi bez bot, kdyby boty měl, neustále by chodil, jeho duše by nemohla odpočívat v pokoji. „*Babičce jsme dali do rakve její svaté obrázky, cigarety a oblíbenou knihu.*“

V duchy zemřelých pan Adrián dříve nevěřil, nyní už však věří. Od smrti babičky se pravidelně v noci budí s pocitem, že ho někdo nepříjemně škrábe po zádech a snaží se ho vyhnat z postele. Několikrát zjistil, že škrábance na zádech opravdu má, vylučuje, že by si je způsobil sám. Myslí si, že se mu nějaký duch za něco mstí, ale neví za co. „*Je to nepříjemné, nemůžu spát, něco mě pořád tahá z postele a škrábe po zádech, je to nepopsatelný pocit. Někdo mi ubližuje a nevím, kdo to může být a proč to dělá. Mule, ano mohlo by to být ono, už jsem o tom v komunitě slyšel. Kámošovi se stávalo něco podobného, ten se ráno vzbudil a měl modřiny po rukou. Jenže já nikomu neublížil,*

tak proč se mi to stává? Mamka říká, že zavolá kněze a ten nám pomůže, on to zlo vyžene.“ Tímto dokládá svou víru v posmrtný život a dále uvádí: „Věřím v duchy mrtvých, a proto věřím i v posmrtný život, věřím v to, že duše v den pohřbu opustí své mrtvé tělo a odchází do jiného světa, tělo zesnulého pohřbíváme, to zůstává ve světě našem.“

Pan Adrián se smrti nebojí: „Smrti se nebojím, proč taky, jsem moc mladý na to, abych o smrti přemýšlel. Taky jsem mladý na to, aby můj život skončil, takže na ni nemyslím, nepřipouštím si jí. Mám strach pouze z toho, že by se něco mohlo stát mé matce, to bych asi nepřežil, mám k ní silně vytvořené pouto.

Rozhovor – respondent Bartoloměj

Pohlaví: muž

Věk: 20

Pana Bartoloměje od narození vychovávali prarodiče, kteří bydleli a stále bydlí v Milevsku. Pečovali o něj prakticky až do zletilosti, tedy vyjma doby, po kterou byl vychováván ve výchovném ústavu. Babička se narodila v Prachaticích, děda v Českém Krumlově, v Milevsku žijí oba společně už asi čtyřicet let. Nevěří v žádné náboženství.

Pan Bartoloměj si myslí, že se pohřební tradice Romů nijak neodlišují od pohřebních tradic majoritní společnosti, *„jen možná Romové kladou větší důraz na rituály, které se smrtí souvisí.“*

Při rozhovoru zdůvodňoval svoji domněnku toho, proč si neosvojil romské tradice v takové míře, v jaké by měl. *„Prarodiče mě vždy vedli k osvojování si romských tradic, ale dodržuju jen to, co musím. Dlouhá léta jsem byl umístěn ve výchovném ústavu a kontakty s rodinou nebyly tak časté, rodina na mě neměla takový vliv, jako když jsem byl doma.“*

Pan Bartoloměj uvedl, že pokud zemře někdo z jeho blízké rodiny, účastní se vartování. *„Při vartování žádám mrtvého o odpuštění a sám mu odpouštím, snažím se být pro rodinu oporou, pomáhám se zajištěním pohřebního obřadu.“* Pokud však zemře někdo jiný z komunity, pohřebních tradic se účastní jen málokdy. Je to pro něj příliš traumatizující, a proto raději zůstává v pozadí. *„Vždy, když někdo v mém okolí zemře, přemýšlím i o své smrti, jaká asi bude, co to pro mě bude znamenat, moje tělo bude v hrobě a moje duše si bude chodit po světě? Nevím, ale mám z toho strach.“*

Během rozhovoru se vyjadřoval i ke své víře v posmrtný život: *„Ano, věřím, že něco takového existuje a věřím v duchy mrtvých, mám z nich přirozeně strach, z dětství si pamatuju příběhy, které o nich vyprávěl děda.“* Duchové mrtvých jsou podle pana Bartoloměje schopni lidem i ublížit, vracejí se k člověku, aby si vybrali svůj dluh, škodí mu a tak podobně. Tyto příběhy ho vždy děsily, on s mule zkušenost nemá a doufá, že ani do budoucna mít nebude.

Prarodiče před ním často mluví o smrti a umírání, o tom, jaký by si přáli pohřeb a koho by na svém pohřbu mít nechtěli, dokonce plánují, co by si chtěli nechat

na pohřbu zahrát za píseň. Vyslovují svá přání o tom, co chtějí mít na sobě v rakvi a jaké předměty jsou pro ně důležité, nechtějí, aby se kvůli nim truchlilo. *„Nerad jejich plány o smrti poslouchám, ale mnohdy mi nic jiného nezbývá, až se naskytne čas jejich odchodu, udělám vše proto, aby jejich duše odešly ze světa živých důstojně, tak jak si zaslouží.“*

Rozhovor – respondent Cyril

Pohlaví: muž

Věk: 21

Pan Cyril žije se svou matkou a dvěma bratry v Milevsku od narození. Jeho matka je z poloviny slovenka po matce a z poloviny maďarka po otci, v České republice bydlí až od roku 1965, do této doby bydlela se svými rodiči a se čtrnácti sourozenci v Maďarsku. Je věřící, vyznává katolickou víru.

Pan Cyril byl od dětství vychováván ve smyslu osvojování si a k následnému dodržování romských tradic a rituálů, kterých při rozhovoru vyjmenoval několik, mimo jiné mluvil i o pohřebních tradicích a rituálech. Sám má několik zkušeností s umíráním a se smrtí ve své rodině. Vzpomínal na dobu, kdy umíral jeho děda: *„Všichni jsme věděli, že děda brzy zemře, ale jemu jsme to najevo nedali, chlácholili jsme ho a podporovali, aby bojoval za své uzdravení. Plnili jsme snad každé jeho přání. Děda svůj boj s nemocí vzdal a zemřel.“* Zmiňoval se i o zvycích, které bylo potřeba po smrti dědy udělat. *„Po jeho smrti jsme zakryli zrcadla takovou černou látkou. Ptáte se proč? No, aby se v nich neviděly duše mrtvých, které si pro dědu přišly.“* Děda byl odvezen pohřební službou a oni večer po jeho úmrtí začali vartovat: *„Děda byl veselý člověk, takže i vartování se neslo v tomto duchu, chlapi hráli karty a vyprávěli si legrační historky o tom, co s dědou prožili. Ženy se modlily ve vedlejší místnosti a nařikaly. Příbuzní a známí přicházeli průběžně, chvíli se zdrželi a pak zase odcházeli. Úctu prokazovali tím, že se zastavili u stolku, kde byla dědova fotografie, miska se solí a s vodou a zapálená svíce a něco hezkého o dědovi pronesli. Někteří z nich složili dědovi poctu přípitkem, ale neřukali si, to se nesmí, to znamená neúctu.“* Děda pana Cyrila byl pohřben v krásné černé rakvi, která byla uvnitř potažena saténem, do rakve mu vložili balíček karet, dýmku, oblíbenou kořalku a penízky pro převozníka. V den pohřbu byl přivezen domů kvůli dodržení zvyku trojího poklepání rakví o práh domu, aby jeho duše odešla a už se neměla důvod vrátit. Po pohřbu se konala tradiční romská smuteční hostina bez tance, zpěvu, plná jídla a vzpomínek na mrtvého. *„My jako přímá rodina jsme pak půl roku drželi smutek, nosil jsem tmavé oblečení, neposlouchal hudbu, nechodil se nikam bavit.“*

Každý rok v den výročí úmrtí jeho dědy zapalují svíčky. Pan Cyril řekl, že: *„Čím více zapálená svíce plápolá a čím více po ní vosk stéká, tím více osoba, která svíci zapálila, pláče při vzpomínkách na zesnulou osobu.“* V den narozenin nosí dědovi na hrob kořalku a připíjejí si na jeho počest.

Pan Cyril věří v posmrtný život: *„Hmm, věřím v život po smrti, odmalička jsem byl k této víře vychováván. Mamka říkala, že svět mrtvých je stejný jako náš, já jen nechápal, proč musí člověk umřít, když jeho duše pak odejde do světa, jako je náš.“* Věřící tedy i v mule, nikdy je však neviděl, slyšel o nich vyprávět svou matku, té se pravidelně zjevují ve snu její rodiče, už několikrát jí varovali před hrozícím nebezpečím. Přiznává, že by dědu rád zase viděl, ale ducha mrtvého se bojí.

Strach ze smrti nemá. Uvedl: *„Strach ze smrti nemám, vlastně jsem nad tím nikdy nepřemýšlel. Navíc nejsem ve věku, kdy bych chtěl zemřít. Jednou můj čas přijde, ale teď o smrti prozatím přemýšlet nebudu, nechci si přemýšlením nad ní zbytečně způsobovat trauma.“*

Pohřební tradice Romů se podle něj trochu odlišují od tradic majority, a to způsobem prožívání, Romové více vyjadřují svoje emoce, úmrtí je pro ně daleko emocionálnější. *„Navíc u nás se tradice plní již před úmrtím člověka až do jeho uložení do místa posledního odpočinku, u majority je jen pohřeb a smuteční hostina, alespoň takto to vnímám já.“*

Rozhovor – respondentka Debora

Pohlaví: žena

Věk: 22

Slečna Debora bydlí v Milevsku necelých deset let. Přestěhovala se sem se svými prarodiči po tom, co jí zemřela matka. Otec jí zemřel, když jí bylo pět let. Prarodiče se narodili v Michalovcích na Slovensku a do České republiky se přestěhovali až v roce 1965. Slečna Debora byla odmala vychovávána ke katolické víře.

Slečna Debora při rozhovoru sdělila: *„Smrt i umírání jsou v romské komunitě vnímány emocionálněji než u Vás (kývla hlavou směrem ke mně), prožitky jsou silné, nedá se to ani popsat, náš smutek je obrovský. To, co Vy cítíte jednou, my cítíme třikrát. Nevím, jak bych to popsala.“*

Dále se zmiňovala o tom, že: *„Prarodiče po mně od dětství vyžadovali, abych se účastnila tradičních romských rituálů, lpěli na dodržování tradic, vštěpovali mi důležité romské hodnoty, které sama budu jednou vštěpovat svým dětem. Romské hodnoty a tradice musí být přece předávány z generace na generaci, aby se uchovaly, musíme je uchovat, protože je to jediné, co máme vlastní.“*

Jsou to asi dva měsíce, co slečně Deboře zemřel strýc, který byl vážně nemocný, zemřel v nemocnici. Už před smrtí strýce navštívila v nemocnici, sestřičky byly moc milé a vycházely jim vstříc, u strýce mohli být tak dlouho, jak chtěli. Snažili se ho povzbuzovat, ale on věděl, že brzy zemře a postupně se s nimi loučil. Po jeho smrti vartovali v jeho domě a připomínali si ho ve vzpomínkách. Pohřební obřad byl procítěný, velmi emotivní, přesně takový, jaký si ho strýc přál. *„V nemocnici nám dal přesné instrukce, jak si přeje z našeho světa odejít a my proto udělali vše, oblékli jsme ho do nejlepších šatů, kapela hrála jeho oblíbené písně, do rakve jsme mu dali jeho oblíbený klobouk a kapesní harmoniku, já přihodila korunky pro převozníka. Po mši měli proslov nejbližší členové jeho rodiny.“* Při úmrtí v komunitě je podle slečny Debory nejvíce patrná sounáležitost Romů, protože zanechávají sporů a navzájem si pomáhají, pozůstalým je komunita ochotna pomoci i finančně, pokud nemají na zaplacení nákladů souvisejících s pohřbem.

Po pohřbu Romové drží půl roku smutek, alespoň ti nejbližší. Nechodí se nikam bavit, nedívají se na televizi, neposlouchají písničky. Každý to ale vnímá jinak, každý truchlí po svém. Dnešní mladí už smutek moc nedodržují, mluvila o těch, kteří byli vychováni mimo svou rodinu.

Slečna Debora věří posmrtný život a v duchy zemřelých: „*Jsem si jistá, že posmrtný život je možný, existuje, vypadá jako náš, ale přesto je jiný, nevím, jak svou představu jasně vysvětlit, člověk tam není jako fyzicky, ale jen jako duše.*“ Duchů mrtvých se nebojí, neví proč, má s nimi jen pozitivní zkušenosti. Často se jí ve snu zjevují rodiče: „*Neukazují se mi tváří, protože to mule nedělají, ale jsem si jistá, že jsou to oni, mám pocit, že jsou u mě, přišli mě navštívit. Také mě už několikrát varovali před nebezpečím.*“ A dále zmínila: „*Měla jsem kámošku, největší kámošku, ona mě zradila a ublížila mi, přestala jsem s ní kamarádit. Promiňte, špatně se mi o tom mluví, protože před třemi roky tragicky zemřela. Po pohřbu se mi několikrát zjevila ve snu, za vše se mi omluvila a já jí odpustila.*“

Smrti se nebojí, moc o ní nepřemýšlí, myslí na ni jen tehdy, když někdo v její blízkosti zemře a jí se tato situace dotýká. V tomto případě si připouští, že jednou se naplní čas každého člověka na zemi, dokonce i její.

Rozhovor – respondentka Emílie

Pohlaví: žena

Věk: 25

Slečna Emílie se narodila v Prešově na východním Slovensku, do Milevska se přestěhovala před sedmi lety, zpočátku bydlela u svého staršího bratra, později si zde našla zaměstnání a pronajala byt. Je věřící katoličkou.

Slečna Emílie byla od narození svými rodiči vychovávána k osvojení romských tradic, mezi které patří učení se romského jazyka, tance, zpěvu, příprava na její roli v domácnosti v dospělosti a v neposlední řadě i dodržování zvyků spjatých s romskými obřady pojící se k různým událostem v životě, mezi které patří umírání i smrt.

O smrti nerada mluví, má z ní strach a nechce jí přivolat. *„Už to, že nějaký člověk v romské komunitě umírá je velmi smutnou událostí, my však smutek nedáváme před umírajícím najevo, umírajícího spíše povzbuzujeme, plníme mu veškerá přání, v podstatě se s ním loučíme a děláme vše proto, aby to na nás nepoznal.“* Úmrtí v komunitě je vysoce emocionální záležitostí, jež je opředena různými rituály. *„Ze zdi sundáváme zrcadla, někdo je jen zakryje černou látkou, my jako pozůstalí se nesmíme dívat do oken domu, ve kterém mrtvý skonal, poněvadž bysme tam viděli smrt, té se bojíme.“* Pro její rodinu je důležitá i přítomnost kněze, který místnost, kde nebožtík zemřel, vykropí svčenu vodou, tento úkon symbolizuje ochranu před duchy mrtvých. K tomuto dodává: *„Já věřím v Boha, jsem katolička a věřím i v posmrtný život, kdy duše mrtvého zůstává a tělo putuje do země. My Romové neuznáváme kremaci.“* Dále uvedla: *„Před samotným pohřbem by se měl zesnulý požádat o odpuštění a pozůstalí by mu měli též odpustit vše, čím se vůči nim provinil.“*

Mezi další pohřební zvyky uváděla trojí poklepání rakví o práh domu. *„V den pohřbu se vždy domlouváme s pohřebákama na tom, aby nám mrtvého přivezli domů, jen jednou jsem zažila, že nám nevyšli vstříc, bylo to, když umřela teta Jolka. S rakví se musí třikrát poklepat o práh domu, jinak by duše ze světa živých neodešla, neměla by klid, pořád by po našem světě chodila a taky by nás příbuzné strašila, a to nikdo z nás nechce.“* Zmiňovala se o předmětech, jako jsou například věci osobní povahy nebo peníze, mnohdy i alkohol, které se dávají do rakve, aby se mrtví nevraceli zpět

do světa živých. „*Romové se duchů mrtvých bojí, i já se bojím, žádnou zkušenost s nimi ale prozatím nemám. Vím jen z vyprávění, že existují mule, které škodí a mule, které své blízké varují před nějakou hrozbou.*“ Na otázku, co je po smrti člověka, odpověděla: „*No život přece, život duše v jiném světě, protože duše v den pohřbu navždycky opouští mrtvé tělo a pak se vrací už jen ona sama, tělo je v zemi, to zůstává u nás, myslím tím jako v našem světě.*“

V neposlední řadě mluvila i o půlroční době smutku, kdy se přímá rodina nezúčastňuje rodinných oslav, neposlouchá písničky, nesleduje televizi a nosí tmavé oblečení. Věci po mrtvém by se měly na rok uschovat, až po této době by se měly spálit, vyhodit či rozdat.

Slečna Emílie je přesvědčena o tom, že romské pohřební tradice jsou svým způsobem specifické, určitě nejsou zcela stejné jako tradice „*bílých*“, specifika spatřuje ve způsobu prožívání a v jejich počtu a časové délce.

Rozhovor – respondent Filip

Pohlaví: muž

Věk: 28

Pan Filip se narodil v Prešově na východním Slovensku, kde bydlel až do svých osmnácti let, poté se přestěhoval do České republiky, kde se oženil. Jeho rodiče a sourozenci stále žijí na Slovensku. Pan Filip bydlí v Milevsku od roku 2004 se svou manželkou a čtyřmi malými dětmi.

Pan Filip je silně věřící člověk, považuje se za katolíka, který věří v možnost posmrtného života: *„Jsem a vždy jsem byl katolík, a proto věřím, že duše opouští své tělo a odchází pryč, do jiného světa, tělo zůstane tady v tom světě, pohřbíme ho do země, to už nikam nejde. Představu o posmrtném životě nemám moc ucelenou, je tam hodně duší a ten svět se podobá tomu našemu a přeci je trochu jiný, jak to mám vysvětlit, no prostě tady jsme živý a máme své tělo, až zemřeme, zůstane nám jen duše.“* Věřící v duchy zemřelých, bojí se jich, od dětství o nich slyšel různé příběhy. *„Jedna moje teta dlužila své sestře pět set korun, její sestra zemřela a ona jí nestihla dluh vrátit. Sestra jí chodila strašit do doby, dokud jí dluh nesplatila.“* Nikdy se mu duch mrtvého nezjevil.

Smrti se bojí, svůj strach ani nedokáže popsat, jen pomyšlení na smrt ho traumatizuje. Nemá strach z toho, že umře, má čtyři děti, s manželkou čekají páté, nedokáže si představit, že by je zde nechal samotné, aniž by je zajistil.

„V Čechách bydlím už deset let a troufám si tvrdit, že zde Romové dodržují úplně stejné rituály, jaké jsou dodržovány na Slovensku. Naše rituály se tak trochu liší od Vašich (pokývnul hlavou směrem ke mně), liší se svojí intenzitou a jednoznačně i prožitkem. My některé situace více prožíváme, bolest se u nás násobí.“

Při rozhovoru se zmiňoval o tradičním zvyku, kterým je vartování: *„Po úmrtí člena komunity, Romové po tři noci vartují u něho v domě. Dříve vartovali v jeho přítomnosti, dnes už to není možné, a proto mu pozůstalí vyjadřují úctu tím, že na stolek v pokoji, kde zesnulý spal, pokládají zapálenou svíčku, s talířkem vody a soli. Sůl se dává proto, aby pozůstalí zjistili, zda se mrtvý do domu vrátil. Návrat mrtvého symbolizuje otisk prstu v soli nebo také jiné uspořádání soli.“* Příbuzní a známí se v domě mrtvého

při vartování střídají, ženy se většinou modlí a naříkají, muži hrají karty či jiné hry. „V den pohřbu se musí zesnulý vrátit do svého domu, aby byl naplněn jeden z posledních zvyků, a sice to, že se rakví, ve které je zesnulý, třikrát poklepe o práh domu, kde bydlel. Ptáte se proč? No protože chceme, aby jeho duše odešla od nás, z našeho světa pryč, aby se nevracela.“ Rakev by při smutečním průvodu neměl nést nikdo z přímých příbuzných. „Sám by totiž mrtvého pohřbíval. U hrobu se musí stát zesnulému vždy v nohách. Ti, co stojí u jeho hlavy, jsou považováni za neupřímné a pokrytecké lidi.“

Po pohřbu by měla rodina držet půl roku smutek, neměla by se veselit, měla by nosit tmavé oblečení „a zde je další rozdíl mezi námi a Vámi (opět kývnul hlavou směrem ke mně), my jsme v dodržování smutku důslednější.“ Smyslem uváděných rituálů, ať už se jedná o rituály prováděné před smrtí člověka nebo až po jeho smrti, je důstojný odchod ducha mrtvého z našeho světa a jeho klidné spočinutí v místě posledního odpočinku.

Rozhovor – respondentka Gabriela

Pohlaví: žena

Věk: 28

Paní Gabriela se narodila v Písku a od té doby bydlela se svými rodiči a třemi sestrami v Milevsku. Její rodiče pocházejí ze Slovenska, matka z osady Jarovnice, otec z Michalovcí. Oba rodiče odešli ze Slovenska po roce 1980, dodnes tam však mají rodinu. Je věřící, řadí se mezi katolíky.

Paní Gabriela tvrdí, že tradice související se smrtí a umíráním u Romů jsou v mnoha ohledech jiné, než tradice ostatních Čechů. Zmíněnou jinakost vidí především v prožívání, romské pohřební rituály jsou mnohem procítěnější, důstojnější, uctivější. Doslova řekla: *„Češi jsou pokrytci, neumí mrtvému prokázat úctu, jsou majetku chtiví. Nejde jim o člověka, ale o to, aby co nejvíce na nákladech pohřbu ušetřili, tím více jim pak zbude.“*

Paní Gabriela při rozhovoru mluvila o nedávné smrti své babičky, která byla velmi dlouhou dobu vážně nemocná, zemřela v nemocnici. Uvedla: *„Jezdili jsme ji do nemocnice navštěvovat, lékaři nám říkali, že jí mnoho času nedávají, přesto jsme však věřili, že se uzdraví a vše bude dobré a v tomto duchu jsme s ní i mluvili. V den její smrti jsme u ní byli celá rodina, při odchodu nám všem tiskla ruce, neuvědomili jsme si, že se s námi vlastně loučí. Když jsem jela domu, měla jsem v sobě špatný pocit, bylo mi úzko, projela mnou strašná bolest, když jsem šla okolo prázdného bytu své babičky a za oknem jsem s matkou uviděla černý stín a v tom zazvonil mé matce telefon, byl to lékař z nemocnice, který jí sdělil, že babička právě naposledy vydechla. Chvilí poté volala sestřenice z Anglie a ptala se, zda se něco nestalo, doma jim z ničeho nic spadla lahev s jarem a celá se vylila. Babička tímto dávala znamení, i matka přítele o svém skonu dala znamení, doma nám spadly hodiny. Až do pohřbu babičky moje matka slýchávala v jejím bytě kroky a šustění, jako by v bytě někdo převracel věci. Požádali jsme kněze, aby byt vykropil svěcenou vodou a pronesl modlitbu, poté kroky i šustění ustalo.“*

Rodina a blízcí známí paní Gabriely po tři noci v bytě u babičky vartovali. Na její noční stůl rodina dala zapálenou svíčku, misku s vodou a misku se solí. Miska

s vodou vyjadřuje smutek pozůstalých, voda je jejich slzami, sůl se dává proto, aby pozůstalí zjistili, zda se mrtvý po smrti vrátil. *„Babička se po smrti vrátila, v misce se solí byl otisk prstu.“* Rodina chtěla mít babičku až do pohřbu doma, což už dnes bohužel není možné, proto se s pohřební službou domluvila, že rakev s babičkou v den pohřbu přivezou domů, aby se dodržel zvyk trojího poklepání rakví o práh domu. *„Domluvili jsme se s paní z pohřební služby, ona je fajn, vždycky je s ní domluva. Pohřebáci nám rakev s babičkou přivezli domů, odnesli ji dokonce až do bytu, kde bydlela. A pak přitom, když jí zase vynášeli z bytu, poklepali s ní třikrát o jeho práh. Tento zvyk dodržíme proto, aby se duše mrtvého dočkala klidu a mohla odejít na onen svět a hlavně už se nikdy nevrátila.“* Rakev by měla být z domu vynášena hlavou mrtvého ven, i v místnosti by měli stát pozůstalí za hlavou mrtvého, a to z toho důvodu, aby měl klid v hrobě. Paní Gabriela sdělila: *„Jednou jsem si stoupla špatně, mrtvému jsem stála v nohách, to jsem ještě nevěděla, co se jak dělá, bylo to první vartování a pohřeb, na kterém jsem byla, dostala jsem vyhubováno.“* Do rakve babičce dali její oblíbenou zástěru, bibli, svatý obrázek, růženec, cigarety a léky, které užívala.

Dále uvedla: *„Týden po pohřbu se nesmí nic z bytu či domu mrtvého vzít a rok po smrti se nesmí žádná věc zesnulého spálit nebo vyhodit, protože kdybysme to udělali, zneuctili bysme jeho památku.“* Rodina paní Gabriely má věci po babičce schované na půdě. Matka a její sestra si nechala po babičce na památku prstýnek.

Paní Gabriela věří v posmrtný život: *„Věřím v to, že tělo zůstává v našem světě, a duše odchází do světa jiného. Ten svět vypadá stejně jako náš, jen jsou tam jen samé duše.“* Sama má zkušenost s duchy mrtvých. V době, kdy zemřel děda a její matka byla z vážných zdravotních důvodů hospitalizována v nemocnici, byla umístěna v dětském domově. Děda se s ní po tom, co umřel, přišel rozloučit. *„Zjevil se mi ve snu, sedl si ke mně na postel a zapálil si dýmku, povídal si se mnou. Druhý den ráno byl v pokoji cítit kouř, paní vychovatelka si myslela, že jsme na pokoji kouřili. Nesnažila jsem se jí to vysvětlit, nepochopila by to. Moje sestra měla to samé ráno na stehně u nohy otisk prstu. Babička se mi od pohřbu také zjevuje, ale jen jako stín, nikdy se mi neukáže obličejem. A jak jí poznám? No přeci podle červené zástěry s puntíky a s natrženou kapsou, tu měla moc ráda a taky jsme jí dali babičce do rakve. Pokud se mi zjeví ve snu, znamená to, že u mě byla, stýskalo se jí.“*

Paní Gabriela často o smrti přemýšlí, neví, jak si jí má představit, možná, že je to jakýsi stín. Smrti se bojí, ale ne kvůli sobě, jednou se její čas na světě naplní, s tím nic

neudělá, bojí se o své děti, že zůstanou samy bez její pomoci, děsí se představy, že neví, co s nimi po její smrti bude. Pocity, které cítí po odchodu blízkého člověka, jsou bolest, bezmoc, nejistota, co bude dál, pochybnosti o životě. Jiné pocity vnímá, když člověk umře smrtí přirozenou a jiné, pokud člověk zemře smrtí nepřirozenou, například násilnou. Zmiňovala se o genocidě Romů během druhé světové války.

Dnešní mládež se romským tradicím nechce učit, snaží se v sobě romství popřít, není to však pravidlem, vše je dáno výchovou. Paní Gabriela byla vychovávána v dodržování romských tradic a tyto tradice vštěpuje od narození i svým dětem.

Rozhovor – respondentka Helena

Pohlaví: žena

Věk: 28

Paní Helena se narodila na Slovensku v osadě Jarovnice. V roce 1986 se ze Slovenska přestěhovala se svými rodiči a se svou sestrou do Milevska, kde žije se svým synem až doposud. Paní Helena je silně věřící, věří v katolické vyznání.

Paní Helena uvedla, že Romové lpějí na dodržování romských pohřebních tradic. Těmito tradicemi však nemyslí jen pohřeb samotný, jedná se o směsici rituálů, které se k umírání nebo k úmrtí člověka vážou. *„Odchod mrtvého Roma ze světa živých musí být co nejdůstojnější, a tím se my Romové lišíme od Vás Čechů, Vy to máte jinak nastavené. Naše pohřební tradice jsou velmi emocionální, neschováváme svoji bolest, truchlíme naplno a hlavně upřímně, nejsme pokrytci.“*

„Po skonu blízkého člověka zakrýváme v jeho domě zrcadla, zapalujeme svíčky a na stolek dáváme jeho fotografii, aby viděl, že na něj vzpomínáme, taky tam dáváme misku se solí, abychom viděli, zda se mrtvý do svého domu vrátil, moje matka se po smrti domů vrátila a v misce zanechala otisk prstu.“

Takovým tradičním pohřebním rituálem u Romů je pro paní Helenu vartování, kdy se příbuzní a blízcí scházejí v domě mrtvého a po tři noci si o něm vyprávějí veselé příhody, historky z jeho života, mluví o věcech a lidech, které měl rád. Při vartování se nesmí zpívat, pouštět hudba a televize.

Paní Helena při rozhovoru vzpomínala na pohřeb své matky, která zemřela v době, kdy na tom nebyla finančně dobře, nevěděla, co má dělat, chtěla matce vypravit hezký pohřeb. Naštěstí jí lidé z romské komunity pomohli, někdo přinesl jídlo na vartování, někdo jí přispěl na rakev a na pohřební obřad, byla jim za to velmi vděčná. Při rozhovoru uvedla: *„Vždy, když je třeba, tak se romská komunita semkne a my Romové si navzájem pomůžeme, spory musí jít stranou.“* Paní Helena mluvila i o zvyku trojího poklepání rakví o práh domu, tento zvyk je důležitý a nesmí se na něj zapomenout, po třetím poklepání rakví o práh domu odchází duše z těla mrtvého do světa mrtvých.

Pověřím o mule neboli o duších mrtvých lidí vždy věřila, ale zkušenost s nimi může doložit až po pohřbu své matky. *„Od jejího pohřbu špatně spím, ráno se budím*

unavená a se škrábaní na zádech a na rukách. Myslím si, že se duch mé zesnulé matky vrací a dožaduje se splacení mého dluhu, matce totiž dlužím tři tisíce korun. Dluh se snažím splatit. Pokud mám peníze, kupuji matce na hrob květiny, svíčky a věnečky, musím jí takto splatit celý dluh, aby se už ve zlém nevracela.“ Pokud dluh splatí a i nadále se budou dít tyto divné věci, zavolá si kněze a požádá ho o vykropení bytu svěcenou vodou. Posmrtný život dokládala tímto: „Jasně, že věřím, vždyť věřím v mule, mule jsou potvrzením posmrtného života. V komunitě se vyprávělo, že posmrtný život se podobá životu na zemi, ale v čem je jiný, to nevím, možná v tom, že tady v tom světě chodíme, mluvíme, máme emoce, ale až zemřeme, budeme jenom duši, možná prázdnou duši, která se bude vznášet.“

Paní Helena se smrti bojí, vůbec na ni nechce pomyslet. *„Více než vlastní smrt mě ale děsí to, že by se mohlo stát něco zlého mým dětem a s tím bych se nedokázala vyrovnat.“* Smrt v ní evokuje ztrátu, bolest, zoufalství.

Pokud by se měla vyjádřit k tomu, jaký postoj ke smrti a umírání má nejmladší romská generace, řekla by, že stále ještě existují rodiny, které své nejmladší členy vedou k dodržování romských tradic, svátků a obyčejů a tudíž i k tradicím pohřebním. Ona své děti v tomto duchu vychovává.

Rozhovor – respondentka Iveta

Pohlaví: žena

Věk: 38

Paní Iveta bydlí v Milevsku od svého narození. Její matka přišla do České republiky společně se svými rodiči a třinácti sourozenci po roce 1965 ze Slovenska. Babička paní Ivety byla slovenka, děda byl maďar. Je katoličkou, a to silně věřící.

Rozhovor na téma umírání a smrt vyvolal v paní Ivetě vzpomínky na syna, který zemřel na konci srpna roku 2013 v psychiatrickém zařízení, kam byl předán z péče jiného zdravotně sociálního zařízení, do kterého byl předtím umístěn na základě rozhodnutí místního městského úřadu, který byl ustanoven jeho opatrovníkem pro život. *„Už tím, že zemřel mimo domov, byly narušeny naše tradice, nebylo mu dopřáno posledního pomazání, nemohla jsem ho vidět, nemohli jsme vartovat. Chtěla jsem synovi vypravit důstojný obřad, ale neměla jsem dostatek peněz a nikdo z příbuzných mi nepomohl. Úřednice z města mě tlačily k sociálnímu pohřbu, k takzvanému pohřbu žehem, což jsem odmítala, to je v naší komunitě nepřípustné, prosila jsem je o pochopení a pomoc, ale ani jednoho se mi nedostalo. Z důvodu finančního nedostatku jsem na nabídku úřadu přistoupila.“* Paní Iveta uvedla, že syn byl vystaven v rakvi, která byla malá, nohy v ní měl pokrčené, na sobě měl jen rubáš, celé to působilo velmi nedůstojně. Do rakve mu nemohla dát ani oblíbené věci, protože ty zůstaly v zařízení, ve kterém zemřel. Do rakve mu dala alespoň několik korun, aby měl čím zaplatit převozníkovi. Paní Iveta synovi zajistila alespoň malý obřad, při kterém kněz pronesl velmi hezká slova. V rozhovoru dále pokračovala a uvedla: *„Nedokážete si představit, jaká hanba to pro mě byla, jaká muka jsem zažívala, dodnes si to vše dávám za vinu, tíží mě mé svědomí, nedopřála jsem synovi klidného spočinutí. Jediné, co jsem pro něj udělala, bylo to, že jsem zapálila svíčku, připravila misku se solí a s vodou, aby jeho duše věděla, jak moc truchlím a vystavila jsem jeho fotografii na stolek. Duch mrtvého mého syna mě od toho nedůstojného pohřbu neustále navštěvuje, do obličeje mu nevidím, vídám ho jen zkroušeného, smutného a mé svědomí mě tíží stále víc a víc. Ptáte se, jak ho poznám, jak vím, že je to můj syn? Řeknu jen to, že každá matka přeci pozná své dítě. Prostě to vím, navštěvuje mě můj syn.“* Paní Iveta tímto dokládá svou víru v posmrtný život, v duchy zemřelých. Dále uvádí: *„Posmrtný život, to znamená,*

že se duše mrtvého odloučí od jeho těla, tělo zůstane pohřbené v hrobě a duše odchází v den pohřbu na onen svět, ale vrací se. Ten onen svět, jak o něm mluvíme je jako náš svět, jen tady jsme jako duše a tělo a tam jsme jen ta duše.“

Ze smrti má nepopsatelné trauma, ale ne kvůli sobě, ale kvůli svým blízkým, již zažila mnoho bolesti a nechce už nikoho blízkého ztratit. Po úmrtí syna se cítila zoufalá a naprosto bezmocná, svírala jí úzkost a ostrá bolest. Se smrtí syna se do dnes nedokázala vyrovnat, neustále si jeho smrt dává za vinu.

Romské pohřební tradice jsou pro ni specifické a velmi zavazující, jedná se totiž o soubor zvyků a rituálů, na základě nichž má duše mrtvého spočinout v poklidu a důstojně. *„A to je ten rozdíl mezi Romy a bílými, oni se na to nezaměřují. My úmrtí člověka prožíváme daleko intenzivněji, křičíme, nařkáme, upřímně vyjadřujeme své emoce, neumíme se v těchto chvílích chovat pokrytecky.“*

Na otázku, jaký je dnešní postoj nejmladší romské generace ke zmíněným fenoménům, uvedla: *„Jsem si jistá, že i dnešní mladí jsou schopni aktivně se účastnit veškerých pohřebních rituálů a troufám si tvrdit, že jsou s nimi obeznámeni, protože k tomu byli od malička vychováni.“*

Rozhovor – respondentka Jolana

Pohlaví: žena

Věk: 41

Paní Jolana bydlí v Milevsku od svého narození, je potomkem původních českých Romů, její babička i děda přežili genocidu za druhé světové války. Matka paní Jolany se narodila v Prachaticích, otec v Českém Krumlově, nyní už však několik desetiletí bydlí v Milevsku, matka více, jak padesát let, otec přes čtyřicet let. Odmala byla vychovávána ke katolické víře.

Paní Jolana je přesvědčena o tom, že tradice a rituály Romů související s umíráním a se smrtí člověka v romské komunitě jsou velmi specifické oproti rituálům majoritní společnosti. Specifičnost spatřuje zejména v tom, že Romové pohřební tradice prožívají emocionálněji a upřímněji, nejsou pokrytečtí tak jako společnost „bílých“. *„Romové dělají vše pro to, aby umírající či už mrtvý člověk odcházel z našeho života důstojně.“*

Paní Jolana při rozhovoru sdělila: *„Pokud mluvím o pohřebních tradicích, nemyslím tím jen pohřeb samotný, nejedná se totiž jen o jeden obřad, ale o více obřadů po sobě jdoucích a navazujících, které se vztahují na období před úmrtím člověka, po úmrtí člověka a na samotný den pohřbu. V období před úmrtím člověka, kdy už víme, že náš blízký nebo známý umírá, snažíme se ho navštěvovat a hlavně povzbuzovat slovy, aby to nevzdával, že vše bude zase dobré, že se uzdraví. Uvnitř v sobě víme, že se s ním loučíme, ale jemu to najevo nedáváme, pokud bychom to udělali, bylo by to jako bychom ho chtěli pohřbít zaživa, a to je nedůstojné. V tuto dobu si umírající dříve obvykle nechávali i věštit, ale dnes už se to nedělá.“* Toto ví od své babičky, která ji odmalička důsledně vedla k dodržování romských tradic a zvyků a hlavně i k dodržování náboženských tradic, které se bezprostředně umírání a smrti týkají. Zmiňovala se i o důležité roli kněze, a to nejen o jeho roli v den pohřbu, ale i o jeho roli při skonu člověka, kdy se dostaví do jeho domu a místnost, ve které zemřel, vykropí svěcenou vodou a pronese modlitbu.

Dále uvedla: *„Hned po tom, co člověk zemře, zapalujeme v jeho domě svíčky a na stolek dáváme jeho fotografii, přes ni dáme černou pásku, také se zakrývají zrcadla, aby se v nich mrtvé duše neviděli.“* Respondentka Jolana nejprve mluvila

o vartování obecně a pak konkrétně vzpomínala na vartování svého strýce. „*Lidé, kteří přijdou pozůstalým vyjádřit podporu přímo do domu mrtvého, kde se i následně po tři noci vartuje, se nesmí po celou tuto dobu podívat do oken, viděli by v nich smrt a toho se Romové vyvarují. V domě se nesmí zpívat, pískat, pouštět televize.*“ Paní Jolana sdělila, že někteří Romové vartují každý den až do pohřbu zesnulého, její rodina vartuje jen po tři noci. Vartování se nese v duchu toho, jakým člověkem zesnulý byl, pokud byl veselý, vyprávějí se radostné příběhy z jeho života. Jako příklad uvedla: „*Můj strýc byl upřímný, hodný a legrační člověk, který rád vsázel, a proto se po jeho smrti postavil na noční stůl u jeho postele hrneček a chlapi při vartování hráli různé hry, mimo jiné i karty, při kterých sázeli na výhru, hrnek s výhrou se pak strýčkovi vložil do rakve.*“ V domě mrtvého sedávají ženy i muži zvlášť, paní Jolana si není jistá významem tohoto zvyku, prý je to asi kvůli tomu, že muži a ženy nemají potřebu povídat si o stejných věcech. Muži spíše mluví o sportu, o kartách či jiných mužských věcech a ženy zase spíše mrtvého litují, mluví o tom, co by bylo kdyby ... a podobně. Pozůstali při vartování připíjejí, nesmějí však skleničkou přit'uknout, trochu ze své skleničky odlévají na zem a tím vzdávají poctu mrtvému.

V den pohřbu je mrtvý oblečen do toho, co měl rád, v čem se cítil pohodlně, není však obutý. „*Nesmí mít na nohách boty, jinak by stále chodil, vracel se k nám a neměl by klid, to my nechceme. Do rakve se mu dávají různé předměty, které by mu pak mohli chybět například cigarety, svaté obrázky, bible, zkrátka cokoliv, pro co by se mohl chtít po pohřbu vrátit, a to my nechceme.*“ Když je rakev s mrtvým vynášena z domu, musí se s ní třikrát poklepat o jeho práh, aby duše mrtvého mohla s klidem odejít do jiného světa. Při pohřbu rakev s mrtvým je otevřená, kněz odslouží mši, následně je rakev spuštěna do hrobu, pozůstali na rakev házejí hlínu nebo květy. Paní Jolana řekla: „*My jsme nikdy hlínu házet nesměli, tatínek nám to zakázal, vždy jsme házeli jen kvítí, hlína je těžká a nebožtík by neměl klidného spočinutí.*“ Po celou dobu obřadu hraje kapela romské písně. „*Obřad je velmi emotivní, nikdo z nás nic neskrývá, chováme se tak, jak to cítíme.*“

Paní Jolana věří v posmrtný život, v duchy zemřelých. Tvrdí, že: „*duše mrtvého opouští tělo a odchází do jiného světa, kde žije dál.*“ V duchy zemřelých věří proto, že s nimi má sama zkušenost. Byla pětikrát těhotná, z toho čtyřikrát se jí v době těhotenství ve snu zjevila babička a varovala ji před hrozícím nebezpečím souvisejícím s narozením dítěte. Při rozhovoru uvádí: „*Spala jsem a zdál se mi sen, že jsem*

se najednou probudila a vstoupila na mráček, který se ke mně z nebe snesl a na něm jsem se dostala na překrásné místo, kde jsem uviděla babičku v podobě, v jaké jsem si jí pamatovala, jen do obličeje jsem jí neviděla, poznala jsem jí podle oblečení a podle gest a podle mávnutí ruky, když ještě žila, dělala to takovým zvláštním způsobem. Babička mi řekla, abych se vrátila, že ještě nepřišel můj čas a kladla mi na srdce, abych si zašla k lékaři, že s dítětem není vše v pořádku a měla pravdu, následné vyšetření zjistilo komplikace, které však byly brzy podchyceny.“ Od ostatních Romů slýchala, že se mrtví vracejí a škodí, s tím ona však zkušenost nemá.

Paní Jolana nemá ucelenou představu o smrti. „*Vím jen, že mi babička vyprávěla, že si pro mrtvého přichází někdo z mrtvých příbuzných, kteří už dávno nejsou naživu.*“ Je pro ni těžké vysvětlit, co člověk prožívá, když zemře někdo z jeho blízkých, ty pocity jsou nepopsatelné, cítí bolest, bezmocnost. Ze smrti má strach, nebojí se ale toho, že sama umře, s tím je smířená, bojí se toho, že tu zanechá své blízké, kteří jsou na ní a její pomoci závislí.

Při rozhovoru se zamýšlela nad tím, jaký postoj má ke smrti dnešní romská mládež, došla k závěru, že je v podstatě nijaký, mladí mnohdy nemají vštípeny romské tradice a s tím související povinnosti. Vše je to ale o výchově, ona byla k tradicím vychovávána a stejně tak vychovává i své děti.

Rozhovor – respondentka Klaudie

Pohlaví: žena

Věk: 48

Paní Klaudie se narodila na východním Slovensku, po narození bydlela se svými rodiči v romské osadě Jarovnice. V roce 1982 se společně s rodiči a se sestrou přestěhovala do Milevska, kde žije doposud. Vyznává katolické náboženství.

Při rozhovoru uvedla: *„Naši mě vždy učili, že romské tradice jsou důležité, měly by se předávat dál našim dětem, a proto mě do nich zasvěcovali odmala. Učila jsem se romštině, zpěvu, tanci, dokonce i věštbě, byly mi vštěpovány romské hodnoty a víra, která pro nás při úmrtí v komunitě hodně znamená, je důležitá pro naše rituály. Naučila jsem se mnoho dalších věcí, ale to by bylo na dlouho. Seznamovala jsem se s rodinnými rituály, které dodržujeme při různých událostech v našem životě, myslím tím i to, když někdo zemře.“*

Paní Klaudie je přesvědčena o tom, že romské rituály související se smrtí a umíráním člověka jsou velmi specifické oproti rituálům „bílých“ lidí. Specifika spatřuje v tom, že u Romů se nejedná jen o jeden rituál, podle ní je jich daleko více, všechny směřují k důstojnému odchodu zesnulého na onen svět. *„Romům jde o člověka, o jeho duši. Smrt v romské komunitě je emocionální záležitostí, všechno více prožíváme. Je to doba, kdy odsouváme všechny neshody, které mezi sebou máme a navzájem si pomáháme, mnohdy se na náklady spojené s pohřbem skládáme.“* S tímto se u majority nesetkává, její tradice nejsou dostatečně důstojné.

Při rozhovoru vzpomínala na otce, byla malá, když umřel, ale zřetelně si pamatuje, jak se u nich v domě po tři noci scházeli známí a příbuzní, vyprávěli o otci veselé příběhy, hráli jeho oblíbené karty a kouřili voňavé dýmky. Uvedla: *„Otec měl hezký a důstojný pohřeb, dodrželi jsme všechny tradice a vypravili mu takový pohřeb, který si jeho duše zasloužila. Tak o svém pohřbu mluvil, takový si ho přál.“* Paní Klaudii před necelým rokem zemřela matka, i pro odchod její duše udělala vše, co se sluší a patří. *„Na stolek jsem dala její fotku, misku s vodou, aby duše matky věděla, že pro ni truchlíme a misku se solí, ve které se po několika dnech objevil její otisk prstu. Stolek je takovým pietním místem, které připravujeme, protože s námi tělo mrtvého nemůže být*

při vartování.“ Zmiňovala se o trojím poklepání rakví o práh domu a o tom, že se rakev musí vynést z domu nohama zesnulého napřed. Neví, proč tomu tak je, význam tohoto zvyku už zapoměla. Dalším zvykem je to, že rakev nesmí při smutečním průvodu nést někdo z přímých příbuzných. *„Pokud vlastní nese rakev, sám padá do připravené jámy.“* Do rakve matce dala oblíbenou zástěru, cigarety a její oblíbené svaté obrázky. *„Na památku jsem si nechala jen její prstýnek, ostatní věci jsem schovala na půdu domu, rok se nesmí vyhodit, darovat, poškodit a ani spálit.“* Po smrti matky paní Klaudie držela půl roku smutek, dodržela to, co sama sobě slíbila. Nechodila na rodinné oslavy, nezpívala, neposlouchala hudbu, nedívala se ani na televizi, nosila tmavé oblečení.

Paní Klaudie věří v posmrtný život člověka: *„Já věřím, že něco po smrti je, že duše člověka dokáže přežít smrt, bohužel přijde o své tělo, ale tak to prostě je.“* Věřila na základě své vlastní zkušenosti. Pravidelně se jí ve snu zjevují rodiče, nevidá jejich tvář, ale podle pohybů a gest ví, že jsou to oni. *„Tatínek dopadal na pravou nohu a maminka si zase ráda hrála se svými dlouhými vlasy, natáčela si je na ukazováček a pak je pomalu rozplétala, opakovala to pořád. Uklidňovalo jí to.“* Tyto sny jsou znamením, že jsou rodiče u ní, přišli se na ní podívat. Tatínek jí dává různá znamení, jako příklad uváděla: *„Mnohdy se mi stane, že se z kumbálu v bytě ozývá šustot a kroky, když se tam však podívám, není tam nic, co by mohlo tyto zvuky dělat a pak se podívám do kalendáře a zjistím, že je výročí úmrtí otce nebo, že má otec narozeniny a já mu zapoměla donést na hrob květiny.“*

Mluvit o smrti nebylo pro paní Klaudii jednoduché, protože se stále zcela nesmířila se smrtí své matky. Smrti se bojí, ale ne kvůli sobě, bojí se toho, že zde zanechá své blízké, že jim nebude moci pomáhat a radit.

Dnešní mladí popisované zvyky a tradice moc nedodržují, ale není to prý pravidlem, je to tím, jak je kdo vychováván. Paní Klaudie své děti od malička učila romským tradicím a ti je zase učí své děti.

Rozhovor – respondent Ladislav

Pohlaví: muž

Věk: 56

Pan Ladislav se narodil v Českém Krumlově, pochází ze třinácti dětí, je přímým potomkem původních českých Romů, jeho rodiče přežili druhou světovou válku. V Milevsku bydlí více, jak čtyřicet let. Je silně věřícím katolíkem, u nich doma je víra zcela běžná a nutná.

Pan Ladislav má silně vštípeny romské tradice a lpí na jejich dodržování, zejména pokud jde o úmrtí blízkého člověka. Rodiče mu odmalička říkali, že staří, umírající a mrtví lidé se mají ctít a člověk by jim měl umět úctu prokázat. Prokazování úcty však musí vycházet z upřímnosti a ze srdce, nikoliv z přetvářky. *„A to je rozdíl mezi námi a Vámi (ukazoval směrem ke mně). My úmrtí v komunitě prožíváme daleko emocionálněji, když chceme plakat, plačeme, pokud chceme křičet, tak křičíme, nestydíme se za svoje emoce.“*

Dříve lidé umírali doma a doma také zůstávali až do pohřbu, *„smrt byla jakousi rodinnou záležitostí. Po smrti byl přizván do domu kněz, který dal zesnulému poslední pomazání a vykropil místnost, kde ležel. V domě se zakryla všechny zrcadla, aby se v nich neviděly mrtvé duše.“* Příbuzní mu pak chodili prokazovat úctu. Po tři noci u něj seděli a vartovali, muži hráli karty, ženy naříkaly. Zesnulý byl oblečen do svátečního oblečení, do rakve mu byly vkládány předměty, které měl rád a bez kterých se v běžném životě neobešel. *„Tím se snažíme zamezit návratu mrtvého do světa živých, aby neměl důvod nás strašit nebo nás trestat za to, že mu v rakvi něco chybělo.“* Tohoto všeho byl pan Ladislav v minulosti svědkem, v dnešní době je však mnohé jinak. *„Lidé už neumírají doma, ale v jiných institucích, poslední pomazání a vykropení místnosti kněz udělá pouze na vyžádání. Zvyk zakrytí zrcadel přetrval dodnes.“* Zesnulý mívá v dnešní době oblečeno oblečení, které nejráději nosil. Do rakve se zesnulému nedávají boty, aby nechodil a spočinul v pokoji. Dávají se mu tam předměty jako například dýmka, cigarety, alkohol, peníze a tak podobně. Dokonce se podle pana Ladislava zachovalo i trojí poklepaní rakví o práh domu. *„Rakev musí být z domu vynesena tak, aby jako první šly nohy zesnulého. Smuteční průvod je doprovázen*

nářky a romskou hudbou, která zahraje vše, co si zesnulý sám přál nebo písni, které měl rád. U hrobu se musí stát v nohách zesnulého, nikoli u jeho hlavy, to by znamenalo neúctu. Po pohřbu se koná smuteční hostina, na té už se nehrají písni, nezpívá se, jen se vzpomíná.“ Paní Ladislav k tomuto ještě dodává: *„U nás je ještě jeden zvyk, pokud je muž ženatý a má milenku a zemře mu někdo z rodičů, tak té milence není dovoleno, zúčastnit se jakéhokoliv pohřebního rituálu. Toho se nesmí zúčastnit ani člověk, o kterém sám zesnulý během života řekl, že ho na svém pohřbu mít nechce.“* Podle pana Ladislava existuje mnoho tradic, které se vážou ke smrti a umírání v romské komunitě.

Pan Ladislav věří v posmrtný život: *„Věřím a všichni Romové věří v posmrtný život, existence života po smrti nám byla vštěpována od dětství. Duše člověka přežije jeho smrt a odejde do světa mrtvých, ale vrací se. Ten svět mrtvých je stejný jako náš, jen s tím rozdílem, že tady je naše fyzická i duševní schránka, tam už jen ta duševní.“* Věří tedy v mule, má s nimi osobní zkušenost, často se mu ve snu zjevují rodiče, ale jejich přítomnost vnímá pozitivně, vždy ho před něčím varují. Přítomnost mule dokládá příhodou: *„Jednou mi syn vyprávěl, že jsem stál v noci nad jeho postelí v postoji, jako bych se s někým přetahoval, málem sem i na syna padl. Ráno jsem měl na ruce modřinu v podobě lidského prstu. Toto se mi stalo vícekrát.“*

Pan Ladislav deklaruje svůj strach ze smrti takto: *„Ze smrti mám strach, který nedokážu popsat, jsem na světě rád a nechtěl bych umřít, ještě ne. Často přemýšlím nad tím, co by bylo, kdybych odešel ze světa živých, co by se stalo s mým postiženým synkem a s ostatními dětmi, nechci je tu nechat bez pomoci. Smrt ve mně vyvolává nevysvětlitelné trauma.“*

Dnešní mladá generace Romů podle něj pohřební tradice nezná, zlehčuje je, sám to vidí na svém vnukovi. Myslí si, že tradice by měly být vštěpovány dětem v rámci výchovy. V případě vnuka toto možné nebylo, neboť byl vychováván mimo domov, v dětském domově, proto zřejmě ke všem romským zvykům nepřilnul.

Rozhovor – respondentka Martina

Pohlaví: žena

Věk: 59

Paní Martina se narodila v Prachaticích, kde dlouhou dobu se svými rodiči bydlela a pak se přestěhovala do Milevska, kde žije téměř již čtyřicet let. Je přímým potomkem původních českých Romů. Její maminka přežila věznění v koncentračním táboře v Letech u Písku. Věří v katolické vyznání.

Paní Martina tvrdí, že romské zvyky a rituály, které jsou spjaté se smrtí a umíráním, jsou jiné než u majority. Na otázku v čem jsou jiné, uvedla: „ *My Romové se nespokojíme jen s pohřbem člověka jako jediným rituálním obřadem, u nás se jedná o několik rituálů, které vedou ke klidnému spočinutí duše mrtvého.*“ Zmiňovala se i o emocionalitě a upřímnosti.

Při rozhovoru uváděla, že pochází z poměrně velké rodiny, má osm sourozenců, byla zvyklá na to, že celá její rodina včetně rodičů a prarodičů bydlela společně, běžně se tak doma setkávala s umíráním a úmrtím jednotlivých členů. Oba fenomény brala jako součást života. „*Doma jsme staré ctili, umírající jsme povzbuzovali, nepřipouštěli jsme před nimi, že víme, že umírají.*“

Pokud někdo v komunitě zemře, je třeba, aby mu pozůstali složili poklonu. Na stolec v bytě se dá talířek se solí, „*sůl je Boží věcí*“, pokud se v soli objeví otisk prstu, znamená to, že mrtvý v domě byl a před něčím varuje. Na stolec se dále dává talířek s vodou, symbolizuje slzy pozůstalých a fotografie zesnulého. Paní Martina mluvila o tom, že dříve Romové umírali doma u své rodiny, dnes umírají v nemocnicích. Zažila dobu, kdy mrtvý zůstal až do pohřbu doma, ve své posteli, oděn do svátečních šatů, dnes to už možné není, proto má v domě své pietní místo. Myslela tím stolec, na kterém je jeho fotografie, talířek se solí a s vodou.

Do rakve se zesnulému dávají různé předměty, muž dostává více předmětů než žena. „*Muži se do rakve dává, kořalka, cigarety, peníze, pokud měl rád sázky, hudební nástroj, ženě většinou jen svatý obrázek, růženec, šátek nebo oblíbená zástěra. Můj muž by, ale s tímto tvrzením nesouhlasil.*“ V domě u mrtvého se po tři noci vartuje. Dříve se do domu sjížděli všichni příbuzní najednou, dnes chodí postupně a vždy

se na chvíli zdrží, vzdají mrtvému poctu, požádají ho o odpuštění, sami mu odpustí a pak odchází. V den pohřbu by měl vycházet smuteční průvod s rakví, v níž je zesnulý, přímo z jeho domu, důležitým zvykem je trojí poklepání rakve o práh domu, aby duše opustila mrtvé tělo a odebrala se do světa mrtvých. Smuteční průvod a obřad jsou doprovázeny živou romskou hudbou, alespoň v rodině paní Martiny tomu tak je. Mrtvý je pohřben do země. *„Pohřeb žehem neuznáváme, tento způsob není pro nás dost důstojný.“* Při pohřební hostině se už nezpívá. Smuteční hostina probíhá v takovém duchu, jaký mrtvý byl, pokud byl veselý, bývá veselá, pokud byl tichý, bývá tichá.

Mrtví se tři dny po pohřbu vracejí a sdělují pozůstalým, jak se jim pohřeb líbil, zda s ním byli spokojeni. Už na základě tohoto sdělení paní Martina uvedla: *„Ano, věřím v mule, mám s nimi osobní zkušenost. Ve snu se mi zjevila moje teta. Sen byl zvláštní, byla jsem na zelené louce, na které byla velká zelená kostka, která se proti mně řítila a teta na mě volala – prober se, když jsem to udělala, zjistila jsem, že se manžel začal dusit. Teta mě ale včas varovala. Z duchů mrtvých nemám strach, jsem ráda za to, že tetu občas ve snu vidím, měla jsem k ní velmi hezký vztah, mrzí mě, že nevidám maminku.“* A dále uvedla: *„Ano věřím v život, který je po smrti, vždyť všechny naše pohřební rituály se točí kolem duše mrtvého, aby odešla v poklidu a nevracela se, ale ona se přesto ze světa mrtvých vrací. Ten svět si představuju stejně jako je náš, jen o trochu hezčí a bez utrpení.“*

Smrti jako takové se paní Martina nebojí, ví, že jednou zemřít musí, někde v osudu má smrt napsanou. Bojí se spíše o své děti a vnoučata, nechce je zanechat bez pomoci, nedovede si představit, co s nimi bude, až zemře.

Paní Martinu mrzí to, že vnuk se pohřebním tradicím vyhýbá, snažila se mu je vštípít, ale nepovedlo se jí to. Přisuzuje to tomu, že byl dlouhá léta vychováván ve výchovném ústavu a neměla s ním intenzivní kontakt.

Rozhovor – respondentka Nikola

Pohlaví: žena

Věk: 80

Paní Nikola se narodila na východním Slovensku a dlouho žila v romské osadě Jarovnice. Zažila druhou světovou válku, ale internace se jí nedotkla. V roce 1980, asi deset let po smrti manžela, se se svými dcerami přestěhovala do Milevska, kde se o několik let později znovu vdala, nyní je podruhé vdovou. Je věřící katoličkou, jako celá její rodina je silně věřící.

Ke smrti a umírání nemá příliš kladný postoj, oba fenomény jí nahánějí hrůzu. *„Cítím se bezmocná, smrt je všude kolem mě, neustále se s ní ve svém životě setkávám, už jsem pochovala dva muže a nebylo to pro mě jednoduché.“* První manžel zemřel, když byly jejich dcery malé. Nevěděla, co si má počít, Romové v osadě jí se vším pomohli. *„Byli jsme jako jedna velká rodina“* Finančně jí vypomohli s náklady na pohřeb, v té době to podle ní bylo zcela normální, Romové k sobě byli velmi solidární. Druhý manžel zemřel před deseti lety. Po jeho smrti jsem na stolek připravila jeho fotografii s černou páskou, misku s vodou a solí, zapálenou svíčku. V misce se solí se následující den ráno objevil otisk prstu, znamenalo to, že se duše mrtvého manžela do domu vrátila. Paní Nikola vyprávěla dál: *„U nás doma se tehdy sešla snad celá romská komunita, aby manželovi vyjádřila poctu. Vartovali jsme po tři noci, chlapi mu přijíjeli, trochu ze sklenky vždy ulili na zem, tím mu vzali poctu, vyprávěli vtipy, manžel byl veselý člověk, takže i vartování se neslo v tomto duchu.“* Před pohřbem byla rakev s manželem přivezena zpět do domu, aby se dodržel zvyk trojího poklepání rakví o práh domu. Ještě než byla rakev z domu vynesena, kněz pronesl modlitbu a místnost, ve které manžel paní Nikoly zemřel, vykropil svěcenou vodou. *„Chtěla jsem, aby to udělal hned po jeho smrti, ale byl mimo svou farnost.“* Paní Nikola vložila manželovi do rakve jeho oblíbenou vestu a karty na mariáš, dcery přihodili korunky pro převozníka.

Duch mrtvého manžela se paní Nikole zjevil tři dny po pohřbu, aby jí vyjádřil svou spokojenost s pohřbem. *„Přišel tři dny po tom, co jsem ho uložila do hrobu, zdál se spokojený, neměl důvod si stěžovat, udělala jsem všechno pro jeho důstojný odchod.“*

Paní Nikola věří v mule neboli v duchy zemřelých, pravidelně se jí zjevují jednotliví členové rodiny. *„Tím, že věřím v mule, věřím i v to, že je něco po smrti, minimálně, že duše odejde z mrtvého těla do světa mrtvých, do světa, kde už má naprostý klid. Ale pravdou je, že jsou i duše, které klid nenajdou nebo ho ještě dlouho po smrti hledají.“*

Paní Nikola sdělila, že ke smrti a umírání se váže mnoho zvyků, mnohé z nich přetrvávají dodnes, mladá generace Romů některé zvyky vynechává, pokládá je za zbytečné, což není pravda. Romské pohřební tradice mají jasně vymezený průběh, a pokud jsou dodrženy tak, jak by měly být, odchází duše mrtvého ze světa živých klidně a důstojně, a to je to nejdůležitější. A hlavně také zmínila, že každá skupina Romů je jiná a i zvyky se mohou odlišovat. Jako příklad uváděla olašské Romy, jejichž pohřby jsou daleko okázalejší než jejich.

Rozhovor – respondentka Olga

Pohlaví: žena

Věk: 81

Paní Olga se narodila v České republice, v Milevsku žije více jak šedesát let svého života. Společně s rodiči a všemi deseti sourozenci byla internována během druhé světové války v koncentračním táboře v Terezíně, ona, pět sourozenců a matka přežili, otec a dalších pět sourozenců zemřeli. Paní Olga při prováděném rozhovoru předložila důkaz o své internaci v koncentračním táboře v Terezíně, a to rozhodnutí o přiznání odškodnění, v jehož odůvodnění byla vymezena přesná doba její internace v koncentračním táboře. Odmala byla vychovávána ke katolické víře, je silně věřící.

Fenomény umírání a smrt v ní evokují krutosti druhé světové války, její internaci v Terezíně, vlastně jsem první, s kým o tom po dlouhé době promluvila. Uvedla: *„Terezín nebyl cikánský tábor, byl židovský tábor. Kolik tam bylo nás Cigánů, netuším, roky utíkaly a počty se měnily. Dodnes nevím, proč nás poslali právě tam nebo proč nás vůbec někam posílali, moje rodina nikomu nic neudělala. Maminka říkala, že je to proto, že jsme prostě Cigáni, pro Němce jsme byli póvlem, špínou, která si nezasloužila žít, jenže my jsme taky lidi, pořád jsme byli, tak proč nám to udělali, o co byli víc než my? O naprosto nic.“* Na chvíli se odmlčela a vyprávěla dále: *„Když jsme přišli do Terezína, sebrali nám všechno, mamince prstýnek od tatínka, doklady, zůstalo nám jen staré oblečení.“* Při rozhovoru mluvila o tom, jak její blízcí umírali ve špatných životních podmínkách. V Terezíně nebyla dostatečná hygiena, ubytovací podmínky byly kapacitně nevyhovující, jídla bylo málo. Vězni byli využíváni k těžké práci. *„Otec byl zařazen k výkopům, práce to byla těžká. V táboře jsme dostávali jen málo jídla, otec kus svého jídla rozděloval mezi nás děti, vždy dělal vše jen pro nás a pro maminku. Tím jak hladověl, ztrácel sílu při práci, často měl ruce rozedrané až do krve, maminka mu je ošetřovala, jak se dalo.“* Paní Olga vzpomínala na úmrtí svého otce: *„Otec zemřel na jaře v roce 1944 na nějakou infekci. Maminka tenkrát říkala, že se mu do těla dostala infekce přes ruce, které měl tak často rozedrané do krve a tak s nimi musel pracovat, pokud mu neskončila robota. Místo toho, aby byl pohřben se všemi svátostmi, jak je to u nás zvykem, spálili ho, nebyl mu dopřán důstojný odchod ze světa živých, nemohli jsme vartovat, nedostal ani poslední pomazání od kněze. Jeho popel dali pryč*

do urny, ale kam ji dali, jsme nevěděli, prý do urnového háje, tak se to po táboře povídalo. Po skončení války nikdo tatínkovu urnu nedohledal. Otec tedy skončil jako nějaký prašivý pes, jeho duši se nedostalo klidu.“ O smrti sourozenců a všeobecně o životě v Terezíně se jí nemluvilo lehkou, raději by na to provždy zapomněla, a proto jsem na ní nenaléhala.

Paní Olga opustila koncentrační tábor až v roce 1945, strávila tam dlouhé tři roky, které jí připadaly jako celá věčnost. *„Jednoho dne ve čtyřicátém pátém okolo mě proběhlo malé děcko a křičelo – jdeme všichni domů, tábor se zavírá, nevěřila jsem, podívala jsem se na maminku, měla slzy v očích a jen tak jsme tam proti sobě stály a pak jsme znovu uslyšely, kdosi na náš křiknul – jděte domů, na co čekáte, musíte být rády. Ano, byla to úleva, dlouhé tři roky v koncentráku a my mohli jít domů, ale kam domů, to už nikdo neřešil, z mé rodiny jsme zbyli jen já, maminka, dva bráškové a tři sestry.“*

Paní Olga při rozhovoru uvedla: *„Maminka nás v Terezíně vedla k osvojování si romských tradic, potají nás učila romštině, zasvěcovala nás do různých zvyků a rituálů, i když se to nesmělo. Já se tak bála, ale taky jsem se ráda učila, poslouchala vyprávění své matky, unikala jsem tak příšerné každodenní realitě, která mohla vyústit v mou smrt. Sourozenci mi postupně umírali před očima, bylo to hrůzné a hlavně pro maminku bolestivé. Já si při každém tom úmrtí tam pomyslela, kdy asi přijde řada na mě, bylo to velmi traumatizující, po čase jsem rezignovala a strachu ze smrti propadla naplno.“* Na chvíli se odmlčela a pak zase pokračovala: *„Smrt tam byla všude, kolem nás, všude byla vidět. A dnes je tomu taky tak, vždyť se koukněte na večerní zprávy, tolik vražd, násilí, všude jen samá smrt. My odjakživa se smrtí žijeme a do konce života žít budeme, ona nikdy pryč nepůjde.“*

Paní Olga se bojí smrti, už jen kvůli tomu, co během války zažila. *„Ano, bojím se smrti a nikdo se mi nemůže divit, po tom, co jsem si během války zažila. Viděla jsem hrůzu, děs, zvěrstva ... Cítím, že moje smrt brzy přijde a pevně doufám v to, že moje duše odejde z tohoto světa klidně a hlavně důstojně, nechci odejít tak, jako můj otec a sourozenci. Chci být pohřbena do země, jako Romka pohřben žehem neuznávám, to je nedůstojné.“* Svě děti poučila o tom, co mají dělat, až umře, chce, aby se vykonaly všechny romské zvyky. Jejím velkým přáním ale je, aby po ní netruchlili.

Rozpovídala se i o smrti své matky, která zemřela doma, kde zůstala až do pohřbu, což dnes už možné není. Mluvila o zvyku rozpuštěných vlasů, o odebrání šperků,

„dodnes mám schovaný její prstýnek, který mi ji připomíná“, dále o zakrývání zrcadel. „Ženě se musí rozpustit vlasy a vzít šperky, protože jinak by její duše neodešla v klidu. Zrcadla se zakrývají proto, že v domě mrtvého jsou i jiné mrtvé duše a ty se v nich nesmí vidět, je to kvůli ochraně našeho světa před tím světem mrtvých.“ Dále mluvila o vartování. „Vartovat se musí přesně po tři noci, více ne. Dříve jsme vartovali všichni společně, dnes tomu tak není, lidé přicházejí na chvíli a pak zase odcházejí.“

Paní Olga věří v posmrtný život, pravidelně se jí zjevují duchové mrtvých. *„Ano, já věřím, vždyť mám s mrtvými duchy zkušenost, tak proto věřím, že po smrti existuje další život, život duše mimo své mrtvé tělo.“* Vidává maminku ve snu, často jí přichází radit a varovat před nebezpečím. Slyšela o tom, že někteří Romové mají s duchy mrtvých i negativní zkušenosti. Mule k těmto Romům chodí a škodí jim, zanechávají na jejich rukou, zádech nebo nohou otisky prstů v podobě modřin. *„To se stává většinou, když živý Rom zesnulému Romovi něco dluží a nechce svůj dluh splatit. Zlé mule může poslat zpět jen modlitba kněze a svěcená voda.“*

Nakonec rozhovoru dodává, že mladá generace Romů přestává mít zájem o romské tradice a zvyky a mnohdy se stává, že je jejich rodina ani k tomuto nevede, *„a to je špatné Romové nesmějí zapomenout, kdo jsou a odkud pocházejí, nesmějí zapomenout na svou kulturu, která se budovala po staletí.“*

Příloha 2 Fotografie z romského pohřbu získané od jedné z respondentek

(fotografie byly zveřejněny na základě předchozího souhlasu zmíněné respondentky a i po předchozích souhlasech lidí, kteří se na fotografiích vyskytují)

Abstrakt

VÍTKOVÁ, J. *Romové a jejich postoj ke smrti a umírání v dnešní době: Romský pohřeb*. České Budějovice, 2014. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra teologických věd. Vedoucí práce Mgr. et Mgr. Tomáš Veber, Th.D.

Klíčová slova: Romové, umírání, smrt, strach ze smrti, pověry, rituály, zvyky, pohřeb, pohřební tradice

Diplomová práce se zabývá současným postojem Romů ke smrti a umírání, zejména pak romským pohřbem. Cílem práce je reflexe pohledu Romů na smrt a umírání, včetně jejich specifik (zvyky, rituály, tradice), a to s ohledem na dnešní dobu.

Práce je členěna do čtyř kapitol, v nichž se teoretické a praktické poznatky navzájem prolínají a doplňují. První tři kapitoly práce se věnují smrti, životu po smrti a pohřebním rituálům v obecné rovině, dále pak dějinné historii Romů související s jejich smrtí a umíráním a současným romským pohřebním tradicím, včetně víry Romů v posmrtný život a v duchy mrtvých. Poslední kapitola diplomové práce shrnuje poznatky z předchozích třech kapitol a je právě tou zmiňovanou reflexí současného postoje Romů ke smrti a umírání.

Abstract

Romanies and their attitude to death and dying nowadays: The Romany funeral

Key words: Romanies, dying, death, fear of death, superstitions, rituals, customs, funeral, funeral traditions

The degree work deals with the present attitude of Romanies to death and dying, and especially the Romany funeral. The work aim is the reflexion on the Romany perspective of death and dying including their special characteristics (customs, rituals, traditions) in view of these days.

The work is divided into four chapters, in which theoretical and practical knowledge is entwined and complemented. The first three chapters dwell on death, life after death and funeral rituals in general, and further on Romany history connected to their death and dying and contemporary Romany funeral traditions, including Romany faith in afterlife and spirits of the dead. The last chapter of the degree work summarizes the knowledge of the previous three chapters, and it is the very mentioned reflexion of the attitude of Romanies to death and dying.